

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**BİR İLMİYE MENSUBU KADIN BÂNİ:
HÂCE SALİHA HANIM VE KURMUŞ OLDUĞU
VAKIFLAR**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Esra KABİL

KOCAELİ 2019

**T.C.KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**BİR İLMİYE MENSUBU KADIN BÂNİ:
HÂCE SALİHA HANIM VE KURMUŞ OLDUĞU
VAKIFLAR
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Esra KABİL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şefaattin Deniz

KOCAELİ 2019

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

**BİR İLMİYE MENSUBU KADIN BÂNİ:
HÂCE SALİHA HANIM VE KURMUŞ OLDUĞU
VAKIFLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

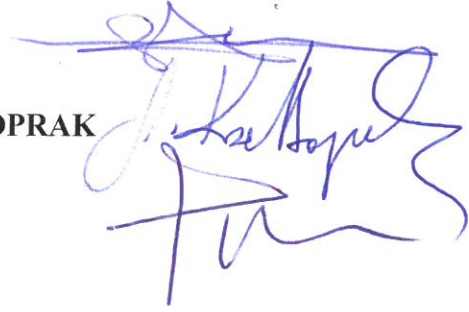
Tezi Hazırlayan: Esra KABİL

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 26.06.2019 / 18

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Şefaattin DENİZ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. İbrahim ŞİRİN

KOCAELİ 2019

ÖNSÖZ

Vakıf kurumu Osmanlı toplumsal yaşamının en önemli unsurlarından biridir. Yardıma muhtaç kişilerin gereksinimlerinin karşılanmasından eğitim hizmetlerine kadar geniş bir alana yayılan bu hayırseverlik davranışı toplumun her kesiminden insanın yapabileceği önemli bir faaliyet alanıdır. Bu kişiler ister bir padişah olsun ister sıradan bir Osmanlı tebaası gücünün yettiği ölçüde vakıflar kurup ortak bir paydada yani hayırseverlikte buluşabiliyorlardı. Bu noktada Osmanlı hayırseverliği toplumun her kademesine yayılmış önemli bir kurumdur. Tezimizin konusunu oluşturan kadın hayırseverliği özellikle Osmanlı toplumunda birçok sınıftan kadının faaliyet gösterdiği bir alandır. Özellikle hanedan mensubu hanımların kurduğu büyük ölçekli vakıflar dikkat çekmekte ve çalışmalara konu olmaktadır. Ancak o dönemde yaşamış, saraylı kadınlar kadar oldukça kapsamlı vakıflar kurmasa da Osmanlı toplumunun ihtiyaç sahibi bireylerine yardım eden birçok kadın hayırsever bulunmaktadır. Bu kadınlardan biri olan Hâce Saliha Hanım kurmuş olduğu vakıflarla içinde yaşadığı toplumun eğitim hizmetlerine katkıda bulunmuş bir Osmanlı kadınıdır. Kendisi hem bir şeyhülislam kızı hem de hanımı olarak İstanbul'un yetmiş dört mahallesine yayılan muazzam gayrimenkul ağıyla kurduğu vakıflara gelir sağlamıştır. Hanedan mensubu olmadan bu kadar büyük bir servetle vakıflar kuran Hâce Saliha Hanım oldukça dikkat çekici bir vakıf kurucudur. İlmiye sınıfı mensubu bir kadın olan Saliha Hanım Kütüphane, sıbyan mektebi, çeşme gibi vakıf eserleri vücuda getirip toplumun ihtiyaç sahibi kişilerinin yararına sunmuştur. Osmanlı kadın hayırseverliğinde önemli bir boşluğu dolduracağını düşündüğümüz Hâce Saliha Hanım vakıfları aynı zamanda vakıf gayrimenkulleriyle de 18. Yüzyıl Osmanlı barınma kültürüne de ışık tutacaktır.

Hâce Saliha Hanım Vakıfları adlı bu çalışmamızda Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan vakıflar defterinde kayıtlı Hâce Saliha Hanım vakfiyesi, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yahya Tevfik koleksiyonun da bulunan Hâce Saliha Hanım zeyil vakfiyesinden yararlanılmıştır. Yine Saliha Hanım'ın vakfettiği kitapların bir envanteri Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Saliha Hanım koleksiyonundan elde edilmiştir. Koleksiyon içerisindeki ve vakfiyede bulunan kitaplar karşılaştırılmış, sonradan kütüphaneye dışardan vakfedilen kitaplar

saptanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde vakıf personeli atamaları, vakfın işleyişi ile ilgili bazı belgeler elde edilmiştir. Bunların dışında dönem kaynakları kullanılarak Saliha Hanım'ın babası Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi, eşi Şeyhülislam Ak Mahmudzâde Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin biyografileri kaleme alınmıştır. Hâce Saliha Hanım hakkında kaynaklarda pek bir bilgiye rastlanmadığından daha çok vakfiyeden ve Eyüp Sultan'da bulunan mezar taşından kısıtlı bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca Saliha Hanım zeyil vakfiyesinde bulunan gayrimenkul tarifleri ve mutasarrıf kayıtlarından XVIII. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u barınma kültürü ve toplumsal yapısı hakkında bazı verilere ulaşılmış, kitap, makale ve tezlerdeki bilgilerle bu konu desteklenmiştir.

Yapmış olduğum bu çalışma sırasında desteğini, sabrını ve yeri geldiğinde kaynaklardan yararlanma hususunda yapmış olduğu katkılarından dolayı kıymetli hocam, tez danışmanım Doç. Dr. Şefaattin Deniz'e ve onun nezdinde Kocaeli Tarih Bölümü öğretim üyelerine teşekkürlerimi bir borç bilirim. Tez sırasında yapmış oldukları katkılarından dolayı Dr. Öğretim Üyesi Oğuz Polatel hocamıza şükranlarımı sunarım. Bölüm başkanımız Prof. Dr. İbrahim Şirin ve Doç. Dr. Funda Selçuk Şirin'e de teşvik ve yardımlarından dolayı müteşekkirim. Her başım sıkıştığında yardımını benden esirgemeyen sevgili arkadaşım Ayşegül Yılmaz'a, bu tezin yazımı sırasında her türlü desteği ve sabrı benden esirgemeyen annem, babam, eşim ve çocuklarıma da çok teşekkür ederim.

Vücuda getirmiş olduğum bu çalışmamı eğitim hayatım boyunca benden desteğini esirgemeyen hayırseverliği kendine şiar edinmiş, her daim yardım severliğiyle yâd edilen rahmetli kayınpederim Mehmet Kabil'in aziz hatırasına armağan ediyorum.

Esra Kabil

Kocaeli, Mayıs 2019.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR DİZİN.....	vi
TABLO LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI ULEMASINDAN HAYIRSEVER BİR AİLE: HÂCE SALİHA HANIM, BABASI VE EŞİNİN BİYOGRAFİLERİ	18
1.1 ŞEYHÜLİSLÂM EBEZÂDE ABDULLAH EFENDİ’NİN HAYATI.....	18
1.2 ŞEYHÜLİSLÂM AK MAHMUD EFENDİZÂDE MEHMED ZEYNELABİDİN EFENDİ’NİN HAYATI.....	24
1.3 HÂCE SALİHA HANIM’IN HAYATI.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. VAKFIN GELİR KAYNAKLARI.....	32
2.1 GAYRİMENKULLER.....	32
2.1.1 Çatılı (Musakkafât) Gayrimenkuller.....	34
2.1.1.1 Menziller.....	34
2.1.1.1.2 Menzillerin Kira Aralıkları.....	39
2.1.1.1.2 Menzillerin İhtiva Ettiği Birimler.....	42
2.1.1.2 Dükkanlar.....	46
2.1.1.3 Yahudihâne.....	47
2.1.1.4 Sahilhâne.....	49
2.1.1.5 Hamam.....	50

2.1.1.6 Zir-i Zemin Mahzen.....	51
2.1.2 Çatısız (Müstegallât) Gayrimenkuller	51
2.1.2.1 Bostanlar.....	51
2.1.2.2 Arsalar.....	53
2.1.2.3 Bahçeler.....	54
2.1.3 Vakfiyede Yer Alan Gayrimenkullerin Mutasarrıfları ve Toplumsal Konumları.....	55
2.1.4 Gayrimenkullerin Kiralama Şekilleri.....	68
2.1.4.1 İcâreteyn.....	69
2.1.4.2 İcâre-i Vâhide ve İcâre-i Vâhide-i Kâdime.....	71
2.1.4.3 Mukatâa-yı Zemin.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.HÂCE SALİHA HANIM VAKFİYESİ VE BELGELER İŞİĞİNDA VAKFIN TÜRÜ, VAKFIN İDARİ PERSONELİ, VAKFA AİT HAYIR KURUMLARI VE PERSONELİ.....

3.1 VAKFIN TÜRÜ.....	75
3.2 VAKFIN İDARİ PERSONELİ.....	76
3.2.1 Mütevelli.....	77
3.2.2 Kâtib.....	79
3.2.3 Câbî.....	79
3.2.4 Ruznâmçeci.....	80
3.2.5 Nâzır.....	81
3.3 VAKFA AİT HAYIR KURUMLARI VE PERSONELİ.....	82
3.3.1 Kütüphane ve Dershane.....	82
3.3.1.1 Hâfız-ı Kütüb.....	91
3.3.2 Mekteb.....	93
3.3.2.1 Hâce-i Mekteb.....	94
3.3.2.2 Halife-i Mekteb.....	95
3.3.2.3 Hâce-i Meşk.....	95
3.3.2.4 Dersiam.....	95

3.3.2.5 Mekteb-i Bevvâb.....	96
3.3.3 Çeşme.....	96
3.3.3.1 Suyolcu.....	98
3.3.3.2 Hâfız-ı Tas.....	99
3.3.4 Haremü’ş-Şerife Zemzem Sebil Olması ve Diğer Yapılması İstenilen Hizmetler.....	99
SONUÇ	100
KAYNAKÇA	103
EKLER	111
ÖZGEÇMİŞ	128

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e: Adı Geçen Eser

A.g.m: Adı Geçen Madde

A.g.m: Adı Geçen Makale

A.g.t: Adı Geçen Tez

Bknz: Bakınız

Çev: Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Haz: Hazırlayan

S:Sayfa

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

S.Ü: Selçuk Üniversitesi

U.Ü.İ.F: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

TKK: Türk Tarih Kurumu

V.D: Vakıflar Dergisi

Yay. Haz: Yayına Hazırlayan

TABLO DİZİNİ

Tablo-1 Hâce Saliha Hanım Vakfında Bulunan Gayrimenkullerinin Yer aldıkları Mahalleler.....	33
Tablo-2 Gayrimenkullerin Çeşitleri ve miktarları.....	34
Tablo-3 Menzillerin Kat Sayıları ve Nitelikleri.....	36
Tablo-4 Menzillerin Kira Aralıkları.....	39
Tablo-5 Menzillerin İçerisinde Bulunan Birimler ve Sayıları.....	43
Tablo-6 Dükkanların Bulundukları Yerler, Niteliği ve Sayıları.....	46
Tablo-7 Yahudihânelerin Bulundukları Mahalleler ve Kiralama Miktarı.....	48
Tablo-8 Bostanları Bulundukları Yerler, Kiralama Usulleri ve Kira Bedelleri.....	52
Tablo-9 Gayrimenkullere Mutasarrıf Olan Kişiler.....	56
Tablo-10 Toplumsal Yapıya Göre Gayrimenkul Mutasarrıfları.....	57
Tablo-11 Ünvanı ve Mesleği Belirtilmiş ve Müslüman Erkek Mutasarrıflar.....	60
Tablo-12 Ünvanı ve Mesleği Belirtilmiş Gayrimüslim Erkek Mutasarrıflar.....	65
Tablo-13 Ünvanı Belirtilmiş Müslüman ve Gayrimüslim Kadın Mutasarrıflar.....	67
Tablo-14 Gayrimenkullerin Kiralanma Şekilleri.....	69
Tablo-15 Saliha Hanım'ın Mütevellilik Görevi Esnasında Yaptığı Atamalar.....	78
Tablo-16 Vakfiyede Vakfın İdare Personeli ve Aldıkları Ücretler.....	81
Tablo-17 Hâce Saliha Hanım Kütüphanesinde Yer Alan Kitaplar.....	85
Tablo-18 Naima Tarafından Bağışlanan Kitaplar.....	89
Tablo-19 Hâfız Hüseyin Efendi ve Seyyid Süleyman Efendi Bağışladığı Kitaplar.....	91
Tablo-20 Vakfiyede Kütüphanede görevli Hâfız-ı Kütüb'ün almış olduğu ücret.....	92
Tablo-21 Mektepte vazifeli kişilerin almış olduğu ücretler.....	94
Tablo-22 Çeşmede Vazifeli Kişilerin Aldığı Ücretler.....	98

ÖZET

Hâce Saliha Hânım 18. Yüzyılda yaşamış saraylı olmayan hayırsever bir Osmanlı kadınıdır. Kendisi Osmanlı şeyhüislâmlarından Ebezâde Abdullah Efendi'nin kızı ve aynı zamanda şeyhüislâm Ak Mahmudzâde Zeynelabidin Efendi'nin hanımıdır. Onu diğer hayırsever Osmanlı kadınlarından ayıran en önemli özelliği saraylı olmadan muazzam bir servete sahip olması ve onu hayır cihetinde sarf etmesidir. Bu tezimiz Osmanlı toplumundaki kadın hayırseverliğinin saray dışındaki boyutlarını gözler önüne serecek önemli bir çalışma olacaktır. Öncelikle tezimizin ana dayanağını Saliha Hanım'ın kurmuş olduğu vakfın vakfiyesi oluşturacaktır. Vakıflar genel müdürlüğü ve Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden alınan belgelerle vakıfların işleyişi ve sorunlar irdelenecektir. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Saliha Hanım'ın vakfettiği kitapların bir envanteri çıkarılarak vakfiyede adı geçen kitaplarla kütüphanedeki kitapların arasında bir karşılaştırma yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler; Hâce Saliha Hanım, Hayırseverlik, Vakıf, Kütüphane.

ABSTRACT

Miss Hacı Saliha is a non-courtier benevolent Ottoman lady who lived in the 18th century. She is the daughter of Ebezâde Abdullah Effendi who is an Ottoman Shaykh al-Islam, and also the wife of shaykh al-Islam Ak Mahmudzâde Zeynel Abidin Effendi. The most important feature that differentiates her from other benevolent Ottoman women is that she has a tremendous amount of fortune despite not being a courtier, and that she uses this wealth in charity works. This thesis will be an important work that will reveal the dimensions of women's philanthropy in the Ottoman society beyond the palace. First of all, the mainstay of our thesis will be the certificate-charter of the foundation that Miss Saliha founded. The functioning and problems of the foundations will be examined by the documents obtained from the General Directorate of Foundations and the Prime Ministry Ottoman Archives. Finally, an inventory of the books devoted by Miss Saliha in the Suleymaniye Manuscript Library will be taken, and a comparison will be made between the books mentioned in the foundation and the books in the library.

Keywords; *Miss Hacı Saliha, charity, foundation, library.*

GİRİŞ

İslam toplumlarında kadınların sosyal hayattaki yeri konusunda birçok araştırma söz konusudur. Bu çalışmalardan bazıları İslamiyet'in kadının sosyal yaşamını olumsuz yönde etkilediği noktasında birleşmektedir. Özellikle Avrupa merkezli bakış açısının yaratmış olduğu bu algı İslam toplumlarındaki kadının hiç bir ekonomik ya da sosyal hakka sahip olmadığı yönünde düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Ancak bu yaklaşımın tam tersine İslamiyet'in doğuşundan itibaren Müslüman kadınların hem ekonomik hem de sosyal anlamda birçok hakka sahip oldukları görülecektir. Bunlardan en önemlileri kadının kendi malına tasarruf edebilme hakkıdır. Bundan başka erkek gibi kadına da borç ve vasiyet hakkının verilmiş olmasıdır. Ölen kişi, hangi cinsten olursa olsun, borcu verilip vasiyeti yerine getirildikten sonra kalan mirası varislere taksim edilir. Kadın istediği gibi mülk sahibi olur, kendi istediği gibi miras bırakır, miras alır, vasiyet eder ve ,borç alıp verebilir. Kur'ân-ı Kerim, kadına her türlü mülkiyet ve mülküne dilediğince tasarruf hakkını tanıdığı gibi Mümtehine Suresinin 12. âyetiyle ona oy verme hakkı da sunulmuştur. Halbuki Batılı toplumlarda yakın zamana kadar bu konuda atılmış adımlar yoktu. Evlenen kadının kendine ait mülkü kullanma hakkı eşine aitti. En ileri Batı ülkelerinden biri olan İsviçre'de bile kadınlara oy hakkı verilmesi XX. yüzyıla tarihlenir. Oysa İslâm, on beş asır önce kadına ferdi ve mülki haklarını kullanma gibi nikâh akdi esnasında konulacak bir şart ile kocasını boşama hakkı dahi vermiştir. Bakıldığında o günkü dünya şartlarıyla karşılaştırılırsa kadın lehine büyük yeniliklerdir.¹

İslam toplumlarında evli olan bir kadının ferdî haklarının korunup gözetilmesine karşın Hristiyan Avrupalı toplumlarda Orta Çağ'dan XIX. Yüzyıla kadar İngiltere'de kadınların evlenmelerinden itibaren kanun önünde mali ve sosyal yönden kocalarından ayrı bir birey olmaları imkansızdı. Evli bir kadının yasal çerçevede bütün hakları kocasına intikal ederdi. Çünkü karı-koca Tanrı önünde tek bir vücut ve kişi olarak görülmeliydi ve kanunlara göre bu tek kişiyi de erkek temsil etmeliydi. Böylece Batılı toplumlarda evlenmiş kadının yasal hakları kocasının yetkisi altında olduğundan kadının maddi anlamda tek başına karar verip bunu

¹ Süleyman Ateş, İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar, İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 4, s.308

uygulaması yönünde bir şansı yoktu. Yani kocasının rızası olmadan ondan habersiz servetini bağımsız olarak yönetememekteydi. Yine İngiltere’de bir kadın evlendiği günden itibaren ister miras olsun ister kendine ait her türlü malı kocasının üstüne geçiyordu. Böylece evli kadın kendi malı üzerinde tasarruf yapma ya da istediği gibi kullanabilme yetkisine sahip değildi. Bu durum sosyal hayat içerisinde de geçerliydi. Kadınlar kocalarının izni ve imzası olmadan herhangi bir anlaşmayı imzalayamıyor, herhangi bir konuda dava açamıyordu.²

Hazreti Peygamber döneminden itibaren kadınların çalışarak ya da miras yoluyla mal sahibi olabildikleri bilinmektedir. Bizzat Hz. Muhammed’in ailesinden çalışıp kendi parasını kazanan birçok kadın mevcuttur. Bu noktada en önemli örneklerden biri Hz. Muhammed’in eşi Hz. Hatice’dir. Kendisi ticaretle bilfiil uğraşmış ayrıca Mekke ticaret kervanlarının yönetiminde bulunmuştur.

İslam Dininin gelişiyile birlikte kadınlar günlük hayatın bütün safhalarında yer alıp faaliyette yer almışlardır. Örneğin İslam tarihinin ilk biyografik eserlerinden İbn Sa’d’ın Kitabü’t-Tabakatü’lKebir isimli yapıtından öğrendiğimize bakılırsa Peygamberimiz dönemindeki kadınlar, günümüzdeki Müslüman kadınların aksine, günlük hayatın her alanında yer almışlardır. Farklı kaynaklardaki anlatımlara göre de, Peygamberimizin dönemindeki Müslüman hanımlardan birçoğunun, günlük hayatta cinsiyet ayrımı söz konusu olmadan erkeklerle beraber yer aldıklarını ve İslam için birlikte çabaladıklarını, toplum içerisinde lider görevler üstlendiklerini ve dinin yayılmasında aktif rol aldıklarını görebiliyoruz. İslam’ın ilk dönemlerindeki Müslüman kadınlar güçlü kişiliklerinin yanında akıl yürütme ve ikna kabiliyetleriyle önemli roller üstlenmişler, ekonomik faaliyetlere katılmışlar, gerek ev içinde gerekse ev dışında bağımsız hareket edebilmişlerdir.³ Buna örnek gösterebileceğimiz kişilerden Hz. Aişe ; Kur'an, hadis, fıkıh, feraiz,gibi uhrevi konularda ve tıp, şiir- edebiyat, Arap tarihi alanında, sahabeler içerisinde en büyük alimi olarak kabul edilirdi. Öyle ki, büyük sahabeler, çözüm bulamadıkları meseleleri gelip kendisine sormaktadır. Nitekim Ebu Musa el-Eşarf (r.a.)'nin şu sözü bunu teyit eder: *"Muhammed'in ashabı olan bizler, her ne zaman çözmekte zorlandığımız bir*

² Filiz Barın Akman, Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2012, s.78.

³ Caner Taslaman, Feryal Taslaman, İslam ve Kadın, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2019, s. 34.

*meseleyi Aişe'ye sormuşsak, mutlaka o mesele hakkında bir bilgisi olduğunu görmüşüzdür."*⁴

Hadis ilmi ve diğer ilimlerin dışında kadınların kadılık yaptığı noktasında bir uygulama bulunmasa da İslam'da kadının hakimliğine cevaz veren alimler de bulunmaktadır. Şöyleki Hasan Basrî ve İbn Cerîr et-Taberî'nin kadının hâkimliğini kabul ettikleri, başka bir ifade ile kadının hukukun bütün alanlarında hâkim olabileceklerini düşündükleri ifade edilmektedir. Tâbiûndan olan Hasan Basrî'nin herhangi bir eseri olmadığından dolayı bu görüşü teyit etme imkânı bulunmamaktadır. Önemli müctehitlerden olan Taberî'nin kadının hâkimliğine cevaz verdiğine dair görüşüne kendi eserlerinde tesadüf edilemese de zikredilen görüşü kendisinden sonra yazılmış olan eserlerden öğreniyoruz. Örneğin Şâfiî fakihlerden Mâverîdî (ö. 450/1058), Taberî'ye göre kadının hâkimlik yapabileceğini söylerken onunla aynı görüşte olduğunu zikreder. Mâlikî alimlerinden İbn Rüşd (ö. 595/1198), Taberî'ye göre kadının hemen her konuda hâkim olabileceğini ifade eder. Taberî den başka hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanefî'de kadınların hakimlik yapabileceği noktasında görüş belirtmektedir.⁵

Özellikle siyaset ve devlet yönetiminde yer alan birçok müslüman kadının mevcudiyeti bilinen bir gerçektir. Ortaçağ devletleri içerisinde müslüman kadınların etkin siyasi görevlerde yer aldıklarını ve bu görevleri layıkıyla yerine getirebildikleri ise aşîkardır. Bu konuda özellikle Müslüman Türk devletleri kadınların siyaset içerisinde bulunması noktasında dikkat çekici bir yapı arz etmektedir. Türkler Müslüman olduktan sonra da kadınlar, Karahanlı, Selçuklu, Harzemşahlarda, Atabegler, Türkiye Selçukluları ve nihayet Osmanlılarda da önemli mevkiilerde yer alabiliyordu. Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, eşi Altuncan Hatun'un sözünü dinler, devlet işlerinde onunla fikir alış verişinde bulunurdu. Harzemşah sarayından gelen dul bir kadın olan Altuncan, bilgi ve tecrübesiyle Selçuklu Sultanı Tuğrul Beyin dikkatini celbetmiş ve onunla evlenmiştir. Altuncan Hatun ata binen, kılıç kuşanan, askeri yönetebilecek kadar kabiliyetli birisi idi. Kendisi nerede bulunursa bulunsun emrinde küçük ölçekli idari ve askeri bir teşkilatı, kendine ait bir maiyeti ve hazinesi

⁴ Mehmet Eren, Kadınların Hadis İlmine Katkıları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XLIV, Sayı , s.87.

⁵ Bekir Karadağ, İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği, Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, s.697.

bulunurdu. Hatta Abul Farac, saltanatın bütün işlerini bu kadının gördüğünü bildirir. Tuğrul Bey'in Bağdat'ta bulunmasını fırsata çeviren üvey kardeşi İbrahim Yinal'ın isyanı üzerine harekete geçmiş kendi oğlu dâhil olmak üzere, şüpheli gördüğü bazı devlet ileri gelenini tutuklamış ve emrinde bulunan ordusu ile hareket ederek Tuğrul Beyi kötü bir durumdan kurtulmasını sağlamıştır. Hatta Tuğrul Beyin esir düştüğüne dair gelen haberler üzerine Halife ve Selçuklu vezirleri Tuğrul Beyin yerine Altuncan'ın oğlunu tahta çıkarmayı teklif ettiklerinde buna karşı durmuştur. Altuncan'ın 1060 yılında vefatıyla Tuğrul Bey, bu cesur ve kahraman Türk kadınıni kaybettiği için o kadar üzölmüştür ki, cesedini tahnit ettirerek bir tabuta koydurtmuş ve Selçuklu başkenti Rey'ye getirterek orada defnettirmiştir. Sultan Alpaslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun da kocası İl-başan'ı kurtarmak için Yabgulu Türkmenlerini etrafında toplayarak Melikşah'a karşı mücadelede bulunmuştur.⁶

Müslüman kadınların siyasi faaliyetler içerisinde yer almasından başka hükümdarlık yaptığı devletlerde bulunmaktadır. Buna mukabil İslam Devlet hukukunun ana kaynak kitapları içerisinde yer alan el-Mâverdi'nin el-Ahkâm üs-Sultaniyye'sinde hükümdarlığın yedi şartı içerisinde erkek ve ergin olmanın bulunmadığı bilinmektedir. Ancak bu iki şart daha sonra Kadi Beyzâvi'nin Tevâli ül-Enver ve İmam-ı Gazalî'nin İhyâu Ulûmu'na dahil olacaktır. Kadınların imamlığı (hükümdarlığı) noktasında önemli bir örnek Hâriciler'in bir kolu olan Çebbiyye'nin kurucusu Şebîb'in Karısı Gazâle'ye gösterilen saygı nedeniyle kadınların da imam olabileceği kabul edilmiştir. Ancak kadınlardan hükümdar olamayacağını düşünenlerin Hz. Peygamber'in Sasani hükümdarı II. Husrevperfiz'in kızının tahta oturduğunu duyunca ifade ettiği "*Devlet işlerini bir kadının eline teslim eden kavim feleh bulmaz* " hadisini kendilerine delil teşkil etmiştir. Ancak nazariyatta bütün fıkıhçılar bu konu hakkında tam bir fikir birliğine sahip değildir. Buna mukabil özellikle Müslüman Türk Devletleri içerisinde hükümdarlık yapmış kadınlara rastlanılmaktadır. Bunlardan Sultan Raziye Kuzey Hindistan'da bulunan Türk Sultanlığının hükümdarı iltutmuş'un kızıdır. Şemseddin İltutmuş oğullarının tahta geçebilecek kabiliyette olmadığını düşünerek kızı Raziye'yi veliaht ilan etmiştir. Sultan Raziye hükümdarlık için üstün vasıflara sahip savaşçı biri olmasının yanında ilme önem veren iyi huylu bilge bir kadındır. 1236 yılında tahta çıkmış dört yıl

⁶ Selahattin Döğüş, Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum'a Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, s. 132.

hükümdarlık yapmıştır. Ortaçağ müslüman devletleri içerisinde devlet başkanlığı yapan bir diğer isim de Memlûklülerin kurucusu Secer üd-Dür'dür. Kendisi Mısır'da yeni bir saltanatın kurucusu olmuş ve adil, hayırsever, barışçıl bir hükümdar olarak tarihte yerini almıştır. İran coğrafyası içerisinde yer alan Kutluk Devletinin dördüncü hükümdarı Türkan Hatun'da Şecer üd-Dür gibi Müslüman kadın hükümdarlardandır.⁷ Müslüman toplumlarda kadının toplumun her kademesinde etkin bir rol üstlendiğini gösteren bu gibi örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Ortaçağda kurulan devletlerden biri olan Osmanlı İmparatorluğunda Müslüman kadının sosyal hayattaki konumuna baktığımızda Avrupalı hemcinslerine göre daha iyi durumda olduğu gözlenmektedir. İslam dininin kadına tanıdığı bütün haklar Osmanlı toplumundaki kadın içinde geçerli olmakla birlikte örfi hukuk ilkelerinin tanıdığı bazı hakları da ellerinde bulundurabiliyorlardı. Bu konu Osmanlı Devletine seyahat etmiş kadın seyyahlar tarafından da dikkatle incelenmiş ve bu durumu kendi ülkelerindeki sosyal konumlarıyla karşılaştırma imkanı bulmuşlardır. Özellikle evlilik öncesi ve sonrasındaki Müslüman kadının maddi konumu kadın seyyahlar için dikkat çeken konulardandır. Müslüman kadının evlenmeden önceki maddi varlıklarını evlendikten sonra da kendi istediği gibi yönetebilmesini hayretle karşılamışlardır. Bakıldığında Avrupa'da tam tersi bir durum söz konusudur. Batılı kadınlar evlenmeden önceki mal varlıklarını evlendikten sonra kendi iradeleriyle yönetememekte bunu eşleri onların adına yapabiliyordu. Ancak Osmanlı toplumundaki Müslüman kadınlar malları üzerinde istedikleri gibi tasarrufta buluna biliyor hatta vakıflar kurup hayır faaliyetlerinde birbirleriyle yarışabiliyordu. Özellikle saray mensubu kadınların kurmuş olduğu hayır kurumları onları toplum nezdinde görünür kılmaktaydı.⁸

Toplumun ihtiyaç sahibi bireylerine yardım etmek ve dini hizmetleri yerine getirebilmek amacıyla kurulan vakıf müessesesinin tarihi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu kadim dönem kayıtlarından vakfın menşeinin eski çağlara kadar gittiği bilinmektedir. İlk örneklerini Babillerde gördüğümüz vakıf müessesesinin kuruluş amacının dini kurumların ayakta kalabilmesinin sağlanması olduğu düşünülmektedir. Hatta Hititler ve Uygarlarda da bu müesseselerin izlerinin

⁷ Bahriye Üçok, İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 23.

⁸ Barın, a.g.e, s. 93.

bulunduğu ve Babiller gibi onların da dini kurumları desteklemek gibi bir misyona sahip oldukları bilinmektedir.⁹

Vakıf kurumunun gelişiminin doruk noktasına ulaştığı dönemin İslam ile birlikte olduğu görülmektedir. İslam dünyasında vakfın ortaya çıkışı hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ilk İslam fetihlerinden sonra hicri birinci asırda vakıf kurumunun meydana gelmesidir. Daha sonraki dönemlerde İslam hukukunun gelişimiyle birlikte İslam hukukçularının da bu konudaki fikirleri vakıf müessesesinin tarihi gelişimini hızlandırmıştır.¹⁰

Vakıf kelimesi Arapça olup bir şeyi durdurmak alıkoymak anlamlarına gelmektedir. Fıkhi manada vakıf, geliri insanlara ait olmak üzere bir malı Allah'ın mülkü hükmünde temlikten alıkoymaktır.¹¹ Vakfın hukuki dayanakları, kur'an, sünnet ve icmâ ile sabittir. Ancak kur'anda vakıfla ilgili bir ayet bulunmamakla birlikte bazı İslam alimleri kanıt olarak "*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir.*" ayetini göstermektedirler. Bunlardan başka kur'anda bulunan 'ihسان', 'infak', 'yararlı iş', 'hayırlı iş' gibi kelimeler ve kavramlar vakfın gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır.¹²

Ancak vakfa meşruiyetini kazandıran en önemli noktalardan biri Hz. Peygamberin "*İnsan öldüğünde artık hayır işleyemez ve ancak kendisinden sonra üç şey kalır: sadaka-yı câriye, başkasına fayda sağlayan ilim ve kendisine duâ eden hayırlı evlat*" hadisidir. Bu hadise göre sadaka-yı câriye olarak nitelenen vakfın devamlı surette kesintisiz hayır olduğu söylenmektedir.¹³ Gerek Kuran-ı Kerim ve hadislerdeki insanları yoksullara yardım etmeye yönelten teşvikler gerekse servetlerini kendilerini görünür kılmak adına sarf etmek ya da sosyo-ekonomik

⁹ İsmet Kayaoğlu, 'Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler', V.D, Sayı 11, 1978, Ankara, s.49.

¹⁰ M. Fuat Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1983, s.310.

¹¹ Ali Hikmet Berkî, 'Hukukî ve İçtimâî Bakımdan Vakıf', V.D, Sayı 5, 1962, Ankara, s.9.

¹² Şefaattin Deniz, Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa'nın Vakıfları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2014, s.16.

¹³ Bahaeddin Yediyıldız, 'XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi', Ankara, T.T.K. Yayınları, 2003, s.26, 27.

gereksinimler, bazen de mal varlığının müsadere ve bölünmesi gibi sebepler vakfın kurulmasını sağlayan nedenlerden bazılarıdır.¹⁴

Vakfın İslam'da müminleri yoksullara karşı yardıma sevk eden bir anlayışın tekâmülü olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bunun neticesinde İslam toplumunda XI. yüzyıldan beri büyük vakıflar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bakıldığında bazı mütefekkirler vakfın İslam toplumundaki önemli rolünü bu bağlamda sosyal etkileşim, siyasi meşruiyet, iktisadi faktörler, kasaba ve şehirlerin gelişimi gibi konulardaki büyük etkisini vurgulamaktadırlar. Ammenin ihtiyaçlarına cevap veren cami, mektep, kütüphane ve türbe gibi vakıflar tarafından yapılan binalar hayırseverleri İslam toplumları karşısında adil ve dindar biri olarak görünür kılmaktaydı.¹⁵

Hem kadın hem erkek olsun vakıf kuracak kişilerde bazı özelliklerin bulunması gerektiği konusunda vakıf ile ilgili eserlerin ekseriyeti hemfikirdir. Bu özellikler, vakfedilecek mal ya da malların kişinin kendi mülkü olması, akıl balî olması ve hür olması gerekliliği gibidir. Bunlardan başka vakıf ıstılahında vakıf yapan kişiye vâkıf, vakf edilene mevkûf, bir malın geliri kendisine tahsis edilen kişiye mevkûfun aleyh denilmektedir. Vakıf kuracak kişinin malının tamamen tasarrufunda bulunması gerekir. Rehin ya da ipotek altında bulunan malın vakfı dinen câiz değildir.¹⁶ Ancak aradan geçen zaman bu kuralların yumuşamasına sebep olmuş ve vakıf konusundaki sahayı genişleterek İslam hukukçularının yeni yaklaşımlar geliştirmelerine neden olmuştur. Bu duruma örnek verecek olursak Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı âzam Ebû Hanîfe menkul eşyanın vakfını câiz görmemiş ancak onun öğrencisi Ebû Yusuf menkulün vakfını onaylamıştır. Bu nedenle vakfedilen gayrimenkulün içerisindeki alet-edevat ve bilumum makinaların hatta kölelerin vakfı da sahih olmuştur. Menkulün vakfı konusundaki tartışmalar özellikle nakit para vakfı konusunda odaklanmıştır. Bu konuda Çivizâde Muhyiddin Efendi ve Ebû's-Su'ud Efendi arasındaki tartışma oldukça ilgi çekicidir. Vakfedilen paranın gelir getirisi olabilmesi için işletilmesi ve bu işletimden elde edilen paranın faiz olması ve İslam'ın faizi yasaklaması bu tartışmanın ana noktasını oluşturmaktaydı.

¹⁴ Nazif Öztürk, 'İslam Türk Kültüründe Vakıflar', V.D, Sayı 29, Ankara, 2005, s.14.

¹⁵ Amy Singer, 'İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarında Hayırseverlik', İstanbul, Kitapyayinevi, Ocak 2012, s.126,127.

¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuki İslamiye ve İstılahatı Fıkhiye Kamusu, Cilt 4, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1951, s.284.

Çivizâde Muhyiddin Efendi para vakıflarına şiddetle karşı çıkmış hatta Şeyhülislamlığı döneminde bunları yasaklamıştı. Ancak vakıflar noktasında önemli bir para kaynağı olan bu vakıfların kapatılması ciddi sorunlara neden olmakla beraber Muhyiddin Efendi'nin görevinden alınarak bu konuda daha pragmatik fikirlere sahip Ebû's-Su'ud Efendi'nin Şeyhülislam olmasına zemin hazırlamıştır. Para vakıflarının geçerliliği konusunda kitap da yazan Şeyhülislam Ebû's- Su'ud Efendi bu konuya son noktayı koymuş ve para vakıflarının dinen caiz olduğuna hükmetmiştir.¹⁷

Vakıflar hukuki birer kurum olması nedeniyle işleyişleri ve hükümleri vakfiye ya da vakıfnamelere kaydedilir ve kadılar tarafından tescil edilirdi. Vakfiyelerin içerisinde hâkimin tasdiki ve mührü, Allah'a hamd ve bazı ayet ya da hadisler, vâkıfın kimliği, vâkıfın tahsisi etmiş olduğu binalar ve bunlara gelir getirmesi noktasında menkul ve gayrimenkuller, vakfedilen gelir kaynaklarının işletilme usulü, vakıf personeline verilecek maaşlar, vakfın gelirleriyle yapılması gereken hizmetler, vâkıf tarafından ortaya koyulan şartlar, fıkıh alimlerinin vakıf hakkındaki görüşleri ve vakfiyede zikredilen şartların yerine getirilmemesine karşı vâkıf tarafından ifade edilen beddualar yer almaktadır. Vakfiyeler kadılar tarafından mahkeme sicillerine işlenir ve bu belgelerin orjinalleri vakıfların yöneticileri olan mütevellilere verilir.¹⁸ Vakıflar mütevelliler tarafından yönetilirdi. Mütevelliler nâzırlar tarafından denetlenir ve vakıfla ilgili işlerin kontrolü de bu görevlilere aittir. Vakfın gelirleri câbiler tarafından toplanarak tahsil edilirdi. Kâtipler vakıf mütevellisinin sekreterliği görevini yerine getirmekteydi. Bunların dışında vakfın idaresinde başka görevliler de mevcuttu. Bu görevlilerin almış olduğu ücretler vakfiyede tek tek zikredilmekteydi.

Vakıflar, VIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar geniş bir dönemde İslam toplumlarının özellikle sosyal, ekonomik, kültürel yaşamlarında ciddi bir rol oynamışlardır. Vakıf sistemi varlıklı insanları vakıf yapmaya sevk ederek mallarını yardıma muhtaç kişilere hizmette bulunmaya götürecek eylemlere sevk etmektedir.¹⁹ Vakıf kuran hayırseverler mallarını toplumun yararına ya da daha başka bir vesileyle vakfetmişlerdir. Evler, tarlalar değirmenler, köyler, ormanlar, madenler, hanlar,

¹⁷ Bahaeddin Yediyıldız, 'XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu', V.D, Sayı 17, Ankara, 1984, s.5, 14.

¹⁸ Bahaeddin Yediyıldız, 'Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde 18. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi', V.D, Sayı 15, 1983, s.24.

¹⁹ Bahaeddin Yediyıldız, 'Türk Kültür Sistemi İçerisinde Vakfın Yeri', V.D, Sayı 20, 1988, s.104.

hamamlar, dükkanlar gibi sayamadığımız mülk ve gayrimenkulleri vakfederek hem yardıma muhtaç yoksul insanların hizmetine sunmuşlardır hem de şehirlerin gelişiminde büyük roller oynamışlardır. Hayata geçirilen bu vakıflar kurucularının toplumsal statüleri ve maddi olanakları neticesinde büyük ölçekli ya da daha küçük olmaları bakımından dikkat çekicidir. Bu vakıflar içerisinde hükümdarlar, sultanlar, hanım sultanlar, devletin ileri gelen bürokratları ve toplumun diğer kesiminden insanlarda yer almışlardır.²⁰ Özellikle Türk şehircilik tarihi için önemli bir yapı arz eden külliyele padişahların egemenliklerinin dışa vurulmuş simgeleridir. Bakıldığında birkaç yapının bir arada yer aldığı bu kurumlar padişahların dışında valide sultanlar ve çocukları, sadrazamlar, vezirler, paşalar gibi saray mensubu ya da devlet adamları tarafından da vücuda getirilmekteydi.²¹

Bu konuda özellikle vakıf kurucusu kadınlar tezimiz açısından dikkat çekicidir. İster hükümdar ailesi kadınları olsun ister toplumun daha alt kademelerindeki kadınlar olsun hepsinin ortak yönü vakıf kurucuları olmalarıdır. Bu kadınlardan bazıları mimari hamilikleriyle ortaya çıkmış olup önemli vakıf eserleri inşa ederek ön planda yer almışlardır. Bunlara verebileceğimiz ilk örnekler özellikle Selçuklular dönemindeki kadın vâkıfelerdir. Bu dönemde ilk olarak belirlenen vakıf kuruculara örnek 1223-24 yılları arasında kurulan *Hatuniyye Mescidi*'ni yaptıran Raziye Hâtun'dur. Bu hatun Gıyaseddin Keyhüsrev'in hanımı olup Selçuklular döneminde adına iki adet vakfiye yazılmış tek kadın vâkıfedir. Bunun dışında bir başka kadın hayırsever Alâeddin Keykubat'ın ilk eşi Mahperi Hâtun'dur. Bu Hâtun'un yaptırmış olduğu en önemli hayır eseri Kayseri'deki *Huand Hâtun* Külliyesi'dir. Her iki hanımında toplum nezdindeki konumu göz önüne alındığında önemli Selçuklu şehirlerinde bayındırlık faaliyetlerinde bulunup, iktidarlarının doruk noktasında yaptırdıkları bu eserlerle halk nezdinde itibar ve saygı uyandırarak yapmış oldukları mimari faaliyetlerle kendilerini görünür kılmakta idiler. Bu sultanların dışında Selçuklulara bağlı olan beyliklerde de hayır sahibi kadınlarla karşılaşmak mümkündür. Bu kadınlardan ilki Artuklu Emiri Necmeddin Alp'in eşi Zeynep Hâtun'dur. Hasankeyf'te yaptırmış olduğu Zeynebiye Zaviyesi oldukça dikkat çekici bir eserdir. Bundan başka Saltuklu Beyi İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hâtun,

²⁰ İlhan Akbulut, ' Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi', V.D, Sayı 30, 2007, s.24.

²¹ Osman Taşkın, Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2017, s.34.

Erzincan Mengücekli Beyi Ahmed Şah'ın eşi Melike Turan Melek Hâtun ve Süleyman Şah'ın kızı Elti Hâtun'da önemli kadın bâniler içerisinde yer almaktadır. Hükümdar eşi ya da Beylik yöneticisi eşleri ve kızlarından müteşekkil bu kadınlar yaptırmış oldukları bu yapıları halkın hizmetine sunarak şehirlerin canlanmasında ve gelişiminde, hüküm sürdükleri şehir ve beldelerde adlarını günümüze taşıyacak faaliyetlerde bulunmuşlardır.²²

Selçukluların ardılı Osmanlı Devletinde kadın hayırseverliği oldukça dikkat çekicidir. Özellikle XVI. yüzyıl İstanbul'unda vakıf kurucularının üçte birinden daha fazlasını kadınların oluşturduğu görülmektedir. Toplam içerisindeki sayı % 36,8 gibi bir rakama tekabül etmektedir. Bu değer neticesinde araştırmacıların ulaştığı sonuç ise kadınların ekonomik faaliyetlerin içerisinde yer alma oranının oldukça yüksek olduğudur.²³ XVII. ve XVIII. Yüzyılla gelindiğinde kadınların İstanbul'da kurmuş oldukları vakıf sayısı 1301'dir. Kurulan bu vakıfların önemli bir kısmı İstanbul'un, Galata ve Üsküdar gibi semtlerinde yoğunlukta bulunan, tek bir merkezden oluşan ailelere ve yardım vakıflarına aittir. Vakıfların mülkiyetinde bulunan gayrimenkuller ise binalar, dükkanlar, imalathaneler, fırınlar ve şehrin içerisinde yer alan yapılardan oluşmaktadır. Vakıf hizmetlerinden faydalanan kişiler içerisinde ise çocuklar ve köleler veya azat edilmiş kadın ve erkekler yer almaktadır. Vakıftan yararlanacak kişilerin bitmesinden sonra, vakıf gayrimenkullerinden elde edilen gelir camilerin bakım ve onarımlarında ve camide çalışan kişilerin maaşlarının ödenmesinde kullanılırdı. Bu gelirden artı kalan ise, bayramlarda vakfın kurucusunun ruhunu için Kur'an okuyacak kişilere verilmek üzere saklanırdı. İstanbul'da kadınların kurduğu hayır kurumları üzerinde bir araştırma yapıldığında, bunların erkeklerin kurduğu vakıflara göre küçük boyutlu oldukları görülür. Başkentteki tüm vakıf mülkiyetlerinin sadece %17,5'i kadınlara aittir.²⁴

Kadın vakıf kurucular içerisinde saraylı kadınların hayırseverliklerinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Hanedan mensubu kadınlar tarafında ve onlar adına yapılan anıtsal inşaat faaliyetleri özellikle Türk-Moğol mirası etkisinde bulunan imparatorlukların İslam kültürüyle birleşerek meydana getirmiş olduğu

²² Aynur Durukan, 'Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Bâniler' , V.D, Sayı 27, s.23,27.

²³ Esra Baş, Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatında Kadın, Marmara Üniversitesi SBE İlahiyat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.76.

²⁴ Baş, a.g.t, s.77

geleneksel bir yapı arz etmektedir. Bu minvalde hükümdar ailesinin hayırseverliğinin gözler önüne serildiği durumlarda Osmanlı Hanım Sultanları hep ön plandadır. Padişah kızları devamlı hayır eserleri vücuda getirirlerdi ve hükümdarın cariyeleri bulundukları konumun ayrıcalıklarından biri olan bina yaptırma hakkına sahip olmaktaydı. Bakıldığında hanedan mensubu hanımların yaptırmış olduğu bina projeleri XVI. Yüzyılın ortalarından sonra daha büyük ölçekli bir yapıya bürünmüştür. Bu noktada hanedan mensubu kadınların hükümranlığın toplumsal sergilenişinde dikkat çekici bir şekilde yer aldığı güçlerinin artışıyla da ilgiliydi. Özellikle Osmanlı hükümdarlarının savaşları bizzat komuta etmeyi ve divân-ı hümayun toplantılarına liderlik etmeyi bırakmasıyla birlikte meşruiyet iddiası ve hanedanın görkemi, ayrıca hayırseverliği, yapılan inşaat faaliyetleriyle daha gözle görünür olmaya başlamıştır. Özellikle iktidarın meşruiyetinin ve simgelerinin en gözle görünür noktalarından biri olan bu faaliyetler kadınlarca on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda başlatılmıştır. Bu hayır kuruluşları genellikle bir cami etrafında çevrelenmiş, halka hizmet veren binaların oluşturduğu külliyelerdi.²⁵

Osmanlı Hanedan mensubu kadınlarının özellikle XVI ve XVII. Yüzyıllarda İstanbul'da büyük ölçekli yapılara giriştiklerini yukarıda zikretmiştik. Bakıldığında Kanuni Sultan Süleyman'ın gözdesi Haseki Hürrem Sultan, Osmanlı'da yerleşmiş bir gelenek olarak şehzade annelerinin oğullarıyla sancaklarına gitmeleri usulüne uymamış o sarayda kalarak sultanının yanında ikamet etmeye devam etmiştir. Burada önemli bir figür olan Hürrem Sultan saraydaki konumunu diğer saray kadınları gibi padişah annesi olmaktan ziyade padişahın hanımı olarak ortaya koymuştur. Kendisinin muazzam ve bir o kadar dikkat çeken ayrıcalıklı konumu onun gücünün doruk noktasını oluşturuyordu. Haseki Hürrem Sultan'ın padişahın yanında kalarak ölene kadar Topkapı Sarayında ikamet etmesi onun gücüne güç katmış böylece inşa ettirmiş olduğu hayır kurumlarının çok geniş bir yelpazeye yayılmasına da etki etmiştir. Kendinden önceki hanedan kadınları gibi hayır eserleri oluşturmaya devam etmiştir. Ancak onu bu noktada diğerlerinden ayıran en önemli yönü kurmuş olduğu vakıfların kırsal bölgelerde değil Osmanlı Devleti'nin payitaht merkezi İstanbul ve İslam dini için kutsal sayılan şehirlerde oluşturulmasıydı. Bunlardan biri olan Kudüs'teki imaret onun hayırseverliği hakkında önemli ipuçları veren bir yapıdır.

²⁵ Leslie P. Peirce, Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümrانlık ve Kadınlar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.278.

İmaretin kendinden önceki Bizans, Fars, Arap, Moğol kültürlerini bünyesine kattığı muhakkaktır. Bunu bilincinde olan Haseki Hürrem Sultan hayır eserini bu miras üzerine kurmuş olup kadim bir geleneğin devamını sağlayarak hem kendi hayırseverliğini hem de eşi Sultan Süleyman'ın saltanatının meşruiyetini sergilemekteydi.²⁶ Bundan başka İstanbul'da kendi ile aynı adla anılacak olan bir semtte Haseki külliyesini inşa ettirmiş²⁷ ve bunlara ek olarak kutsal şehirler olan Mekke, Medine, Kudüs ve İstanbul Cismustafapaşa'da imaretler vücuda getirmiştir. Edirne'de ise çeşme, kervansaray ve cami inşa ettirerek toplumun yararına sunmuştur. Hürrem Sultan gibi kızı Mihrimah Sultan da Osmanlı hanedan kadınları içerisinde oldukça güçlü bir konuma sahiptir. Kanuni Sultan Süleyman'ın biricik kızı Mihrimah annesi gibi babasının en yakınlarından biri olup ona annesinin ölümünden sonra danışmanlık yapmıştır. Bir hanım sultan olarak sarayla olan güçlü bağları ona hayır kurumları inşa ettirmekte de ayrıcalıklı bir konum kazandırmıştır. Kocasını vezir Rüstem Paşa ile olan evliliği iktidar bağlarını güçlendiren bir yapıydı. Osmanlı hanedanı bu tür evliliklere hiçte yabancı değildi. Kanuni döneminden önce de var olan bu evlilikler onun döneminde devletin en güçlü vezirlerini evlilik bağı ile sadakatlerini garanti altına almak yolunda kullanıldı. Kanuni Sultan Süleyman kardeşlerini, kızlarını ve torunlarını dahi devletin kilit görevlerindeki bürokratlarla evlendirmişti. Bu evliliklerin yaratmış olduğu aile bağlarının da vermiş olduğu avantajlar Mihrimah'ın konumuna katkı sağlamıştır.²⁸

Mihrimah Sultan da annesi gibi birçok hayır eserleri inşa ettirmiştir. Bunlardan ilki Sultan Süleyman tarafından 1540 yıllarında inşaatına başlanılan Üsküdar Mihrimah Sultan Külliyesidir. Bu yapı cami, medrese, imaret, sıbyan mektebi, sebil, çeşme gibi birimlerden meydana gelmektedir. Daha sonraki dönemlerde bu birimlere iki türbe, ahşap kasır, çifte hamam ve muvakkithane eklenmiştir. Bir de Edirnekapı'da külliye inşa ettirmiştir. Mimar Sinan tarafından yapılan bu mimari eser sur içerisindeki en yüksek tepede görkemli bir duruş sergilemektedir. Bunların dışında Mekke ve Medine'de önemli hayır faaliyetlerde de bulunmuştur.²⁹

²⁶ Amy Singer, Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.106.

²⁷ Aptullah Kuran, 'Haseki Külliyesi', Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler, Sayı 2, 1974, s.57.

²⁸ Peirce, a.g.e, s. 90, 93.

²⁹ Mahmut Ak, 'Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan', V.D. Özel Sayısı, Ankara, s. 79, 84

Osmanlı'da Valide Sultanlar dediğimiz dönem, Kanuni'nin ölümünün ardından II. Selim'in tahta çıkmasıyla Nurbanu Sultan'ın harem hâkimiyetini eline almasıyla başlayan evredir. Bu evreden sonraki süreçler özellikle hanedan ailesi içerisindeki yapıların değiştiği bir dönemi kapsamaktadır. Bu noktada en dikkate değer değişiklik şehzadelerin sancağa çıkma usulünün kaldırılıp daha sonrasında hanedanın en büyüğünün tahta geçme sisteminin uygulanmaya başlanmasıdır. Böylece şehzadelerin sancaklarındaki küçük mahiyetlerinin artık merkezde padişah ailesiyle bir çatı altında toplanmasına vesile olan bu uygulama beraberinde valide sultanlık kurumunun değer kazanmasına neden olmuş ve yapılan hayır kurumlarının İstanbul'da boy göstermesini sağlamıştır.³⁰ Bu noktada Nurbanu Valide Sultan'da birçok hayır kurumu vücuda getirmiştir. Özellikle Üsküdar'da inşa ettirmiş olduğu Atik Valide Külliyesi İmaret, Cami, mektep, medrese, darrülkurra, darülhadis, imaret, darüşşifa, hangah, han, hamamdan oluşmaktadır. Gayet muazzam bu ekonomik yapı Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerindeki tarımsal gelirlerin vakfi beslemesiyle kurulduğu yerdeki din, eğitim, sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlamıştır.³¹

Valideler döneminin önemli kadın figürlerinden olan Valide Kösem Sultan etkin siyasi faaliyetleri ve trajik ölümünün yanında hayırseverliğiyle de dikkat çekici bir hanedan mensubudur. Girişmiş olduğu bu büyük projelere bir valide sultan olarak edinmiş olduğu servetle finanse etmiştir. Saray mensubu kadınların bu servetlerinin kaynakları genellikle Hasekilik ya da Valide Sultanlıkları döneminde kendilerine ihsan edilen has ve ya serbest tımar vergilerinden meydana gelmekteydi. Elde etmiş oldukları bu kaynaklarla birçok hayır kurumu inşa ettirmişlerdir. Valide Kösem Sultan'da kutsal yerlere yaptığı yardımların dışında Üsküdar'da bir külliye, aynı yerde Çinilisuyu şebekesi ve çeşmeleri, Anadolu kavağı'nda bir cami, Sultanselim'deki valide medresesi mescit ve çeşmesi, Yenikapı'da çeşme, Karamürsel yakınındaki Yalakdere Köprüsü, Konya'da han, Yunanistan'da yedi

³⁰ Peirce, a.g.e, s.127.

³¹ Ramazan Pantık, Atik Valide Külliyesi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.146.

gözlü Valide Sultan Köprüsü, İstanbul'da bulunan büyük Valide Han'ı gibi yapıları vücuda getirmiştir.³²

Valide Kösem Sultan'ın ardılı Hadice Turhan Sultan da genç yaşta Valide Sultan olarak küçük yaştaki padişah oğlunun yerine devlet işleriyle uğraşmış ve bu yolda epey bir tecrübe kazanmıştır. Mimari hamilik noktasında bir hayli yol kat etmiştir. Çanakkale Boğazı'nda 1658 yılında iki adet kalenin yapımını başlatmış ve İstanbul'un en önemli ticaret mekanlarından biri olan Eminönü'nde daha önce Valide Safiye Sultan tarafından inşaatı başlatılan ancak yarım bırakılan, içerisinde cami, mektep, türbe, sebil, hünkar kasrı ve çarşının da bulunduğu oldukça büyük bir külliye yaptırmıştır. Daha sonraları Girit, Balkanlar ve Trakya bölgelerinde bir dizi vakıf binaları vücuda getirmiştir. Özellikle Osmanlı imparatorluğunda kamusal alanlara kadınların erişimine kısıtlama getirilmesi ve toplum önünde serbest bir şekilde bulunamamaları onları himaye ettikleri mimari faaliyetlerle halk nezdinde görünür kılmaktaydı. Valide Hadice Turhan Sultan örneğinde olduğu gibi kendinden önceki ve sonraki hanedan kadınlarının ortaya koymuş bulunduğu mimari hamilik yönünü vurgulayarak, hem devletin meşruiyeti hem de hayır faaliyetleriyle toplum nezdindeki imajını koruyordu.³³ Hadice Turhan Sultan'ın ardılı olan gelini Gülnuş Emetullah Sultan'da kayınvalidesinin izinden gidip bir dizi hayırseverlik faaliyetinde bulunmuştur. İlk olarak Sakız Adası'nda bir kiliseyi ve daha sonrasında Galata'da 1696 yılında yanan Saint François kilisesini camiye çevirmiştir. Bu eserlerden başka oğlu III. Ahmet döneminde Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi Türbesi yakınında 1708 yılında Yeni Valide Külliyesini inşa ettirmiştir. Bu külliye içerisinde cami, sebil, imaret, sıbyan mektebi, muvakkithane, türbe, çarşı, bedesten, hünkar mahfili de mevcuttur. Gülnuş Emetullah Sultan tarafından hayata geçirilen bu eser kurulduğu Üsküdar ilçesinin ekonomik, sosyal ve dini yapısını geliştirerek ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Bu hayır kurumlarından başka bayındırlık faaliyetlerinde bulunarak yol, köprü ve bazı çeşme sularını da onartmıştır. Büyük ölçekli yapı projelerinden daha küçük ölçekli bayındırlık faaliyetlerine kadar uzanan geniş bir sahada ortaya

³² Murat Kocaaslan, Kösem Sultan Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi, İstanbul, Okurkitaplığı Yayınları, 2014, s.99, 116, 118.

³³ Lucienne Thys-Şenocak, Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğuna Kadın Baniler, İstanbul, Kitapyayinevi, Ekim 2009, s.20.

konulan bu hayri yapılar Gülnuş Emetullah Sultan'ın mimari hamiliğinin önemli bir kanıtıdır.³⁴

Osmanlı saltanat ailesi kadınlarının yapmış olduğu vakıflardan başka bir de harem halkından olup padişah ailesinin hizmetinde bulunan kadınların yapmış olduğu hayrî müesseseler de bulunmaktadır. Sarayda hizmetli olarak bulunan hayırsever kadınlardan ilki Fatih Sultan Mehmet'in dayesi Ümmügülsüm Hatun'dur. Bu hatun tarafından bir cami ve iki adet mescit inşa ettirilmiştir. Bu mescitlerden biri Edirne'de bir diğeri ise Çorlu'da yer almaktadır. Bundan başka birde Tarakçılar mahallesinde yaptırmış olduğu Tarakçılar Camisi bulunmaktadır. Bu hayır kurumlarını beslemek için yüklü miktarda para, 46 dükkan, 38 oda, 4 ev, fırın, çifte hamam, 2 arsa, Malkara civarındaki Hazala köyü ve Edirne civarında bir kervansaray vakfetmiştir. Malvarlığından anlaşıldığı kadarıyla oldukça zengin bir kadın olan Ümmügülsüm Hatun'un bir daye olarak iyi bir gelire sahip olduğu görülmektedir. Bir başka saraylı II. Beyazıt'ın harem halkından Mihrinaz Hâtundur. Karagömrük civarında bir mescit inşa ettirmiştir. Bir diğeri hayırsever Yavuz Sultan Selim'in dayesi Kamer Hatun da İstanbul'un Kasımpaşa semtinde Kamer Hatun mescidini inşa ettirerek hayırseverliğini ortaya koymuştur. Kanuni döneminde yine dayelerin hayır eserleri yaptırdıkları ve mimari faaliyetlerde bulundukları görülmektedir. Sultan Süleyman'ın sütannesi Daye Hâtun Mahmutpaşa civarında 937 (1530) yılında bir mescit inşa ettirmiştir. III. Murat döneminde haremde en güçlü kethüdalarından olan Canfeda Hatun'da önemli hayırsever faaliyetlerde bulunmuş kadınlardan biridir. Beykoz'da Yuşa tepesinin yakınlarında bir cami, Karagömrük'te yıkık durumdaki bir mescidi camiye çevirmiştir. III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan'ın en yakınındaki isim olan Canfeda Hatun hem haremdaki kilit pozisyonu hem de bu bulunduğu görevdeki başarısından dolayı iyi bir gelir sahibi olmuş, iki cami, sebiller ve çeşmeler, Hamam ve sıbyan mektebi gibi hayır kuruluşları vücudunda getirerek dindar kişiliğini gözler önüne sermeye çalışmıştır. Görüldüğü gibi XVI. yüzyılda yoğunlaşan bu hayırseverlik faaliyetleri İstanbul'un imparatorluğun başkent

³⁴ Betül İpşirli Arğıt, Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715, İstanbul, Kitapyayinevi, Haziran 2014, s.182.

olması neticesinde kentsel gelişiminin daha fazla önem kazandığının bir kanıtı gibidir.³⁵

Gerek hanedan kadınlarının gerekse hanedana hizmet eden saraylı kadınların hayırseverliğinden başka birde toplumun farklı kesimlerindeki kadınların hayırseverliğine bakmamız gerekmektedir. Bunlardan biri ise önemli vezir ailelerinden biri olan Köprülülerden Sadrazam Mehmed Paşa'nın eşi Ayşe Hanımdır. Bir Osmanlı vezir-i azamı hanımı olarak kurmuş olduğu vakıflar oldukça ilgi çekicidir. Kendisi köprü kasabası ayanından Yusuf Efendi'nin kızıdır. Bazı kaynaklarda Ayşe Hanım'ın oldukça mütevazı ve dindar bir kadın olduğu dile getirilmektedir. Ayşe Hanım da tıpkı babası gibi memleketi Vezirköprü'de birçok hayır kurumu yaptırmıştır. Bir bürokrat hanımı olarak bölgede imar faaliyetlerinde bulunan önemli banilerden biri haline gelmiştir. Hem babasının yaptırmış olduğu hayır eserlerinin bakımını ve onarımını üstlenmiş hem de eşi Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümüyle yarım bıraktığı vakıf eserlerinin tamamlanmasına öncülük etmiştir. Ayşe Hanım Köprülü kasabasının suyollarını tamir ettirmiş ayrıca birçok mektep, çeşme, Taşkale içerisinde bir de çamaşırhane inşa ettirmiştir. Ayşe hanımın bâniliği dışında birde bölgedeki fakir-fukaranın hamiliğini üstlenmiştir. Kurmuş olduğu vakfın gelirlerinden fakirlere dağıtılacak yemeklerin hammaddeleri olan pirinç, bal, et, nohut, yağ, soğan, safran, ekmek alınıp yemeklerin pişirilmesi için yakacak odun temini ve debbağhaneye bu iş için 100 akçe kira verilmesini şart koşmuştur. Ayrıca her Cuma gününde Taşkale Camisi önünde fakirlere 30 akçe dağıtılması ve vakfın harcamalarından kalan paranın da yine fakirlerinin ihtiyaçları için ayrılmasını vakfiyesinde zikretmiştir.³⁶

Ayşe Hanım gibi vakıf kurucumuz Hâce Saliha Hanım da bir şeyhülislam kızı ve hanımı olarak önemli hayır faaliyetlerinde bulunmuştur. Askeri sınıfa mensup bu iki hanımın toplumsal konumları hakkında pek bir malumat bulunamamıştır. Ancak bir şeyhülislam hanımı ve kızı olarak Saliha Hanım, kurmuş olduğu vakıflarla yaşadığı dönemdeki eğitim faaliyetlerini destekleyerek kendini görünür kılmaktadır.

³⁵ Betül İpşirli Argıt, 'Güç, İtibar, Dindarlık: Harem-i Hümayun Mensubu Kadınların İstanbul'da Mimari Hamiliği', Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 47-48, 2010-2011, s.261, 264.

³⁶ Sultan Murat Topçu, XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler, Erciyes Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Haziran 2010, s.165, 166,167.

Kendisi aynı zamanda şeyhülislam Ak Mahmud-zâde Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin karısıdır. Eşinin de telkinleriyle kurmuş olduğu vakıflar toplumun eğitim faaliyetlerine odaklı bir yapı arz etmektedir. Bu duruma etki eden en önemli faktör ise kendisinin ilmiye sınıfı mensubu olmasıdır. Zira ilmiye sınıfı toplumun hem eğitim hem de adli konularında yetkili en önemli mercidir. Vakıf kurarken de içinde bulunduğu sınıfın etkisiyle eğitim faaliyetlerine ağırlık vermiş olduğu görülmektedir.

Saliha Hanım kurmuş olduğu hayır kurumlarını finanse etmek için İstanbul'da birçok gayrimenkul satın almıştır. Bu yapılar menzil, dükkan, yahudihane, bostan, sahilhane, bahçe, arsa gibi birçok çatılı ve çatısız gayrimenkulden müteşekkildir. İstanbul'un Avrupa yakasına yayılmış iki yüz yedi gayrimenkul vakfın ekonomik yapısını oldukça güçlendirmişe benzemektedir. Bu muazzam gayrimenkul ağı İstanbul'un Fatih ilçesinde ağırlık bir şekilde yer tutmuştur. Saliha Hanım zeyil vakfiyesinde yer alan bu akaratın içeriği ve mutasarrıfları bir değerlendirmeye tabi tutulup 18. yüzyıl Osmanlı barınma kültürü üzerinden değerlendirmeye alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI ULEMASINDAN HAYIRSEVER BİR AİLE: HÂCE SALİHA HANIM, BABASI VE EŞİNİN BİYOGRAFİLERİ

1.1 ŞEYHÜLİSLAM EBEZÂDE ABDULLAH EFENDİ'NİN HAYATI

Vâkıfemiz Saliha Hanım'ın babası olan Ebezâde Abdullah Efendi Bulgaristan'ın Balçık kasabasında dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda babasının kadılık yaptığı ve isminin Anadolu Mustafâ Efendi olduğu zikredilmektedir.³⁷ Ebezâde lakabıyla anılması sultan IV. Mehmet'in Lehistan Seferi sırasında, doğan çocuğuna Abdullah Efendi'nin annesinin ebelik yapmasından dolayı verildiği bilinmektedir. Abdullah Efendi iyi bir medrese eğitiminin ardından müderrislik payesini kazanmış daha sonra kadılık yapmaya karar vererek 1096 (1685) tarihinde Haleb, 1100'de (1689) Mısır,³⁸ 1103 (1692) Edirne ve son olarak 1106 (1695) yılında Mekke-i Mükerreme kadılığında bulunmuştur.³⁹ 1116'da (1695) İstanbul payesi alıp, aynı yıl içerisinde Edirne'ye davet edilip Anadolu Kazaskeri görevine nail olmuşsa da ⁴⁰ 1108'de (1696) bu görevden azledilmiştir.⁴¹ Fakat aradan bir yıl geçtikten sonra Rumeli Kazaskeri görevine getirilmiştir. Ancak bilinmeyen bir sebepten dolayı bu görevinden de azledilen Abdullah Efendi bir süre açıkta kaldıktan sonra arasını iyi tutmuş olduğu Enderun halkının padişah II. Mustafa'ya ricasıyla tekrar bu göreve getirilmiştir. Daha sonraki süreçlerde Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kendisini rakip görmesi nedeniyle onun gazabına uğrayıp tekrar bu görevden azledilip ilk olarak Kıbrıs'a ve daha sonra Bursa'ya sürgüne gönderilir. Sürgünler ve aziller içerisinde geçen bu dönemde Ebezâde Abdullah Efendi'nin makus talihinin değişebileceği bir olay gerçekleşir. 1703 yılında meydana gelen Edirne Vakası hırslı rakibi Feyzullah Efendi'nin sonunu hazırlamış, Ebezâde Abdullah Efendi'nin talihini değiştirmiştir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin katledilmesi ve Sultan II. Mustafa'nın tahtan indirilmesi haberini Eskişehir'de alan Abdullah Efendi bu

³⁷ Mehmet Süreyya, Sicil-i Osmanî I, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1990, s.68.

³⁸ Uşşâkizâde İbrahim Hasib Efendi, Zeyl-i Şakâ'ik, Uşşâkizâde'nin Şakâ'ik Zeyli, Haz. Ramazan Ekinci, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayinevi, 2017, s.945.

³⁹ Müstakimzâde Süleyman Sadettin, Devhâtü'l-Meşâyih Osmanlı Şeyhülislam Biyografileri, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1978, s.80.

⁴⁰ Çelebizâde İsmail Asım Efendi, Raşit Mehmet Efendi, Tarih-i Raşit ve Zeyli I 1071-1114/1660-1703, Mayıs 2013, s.486.

⁴¹ Mehmet Süreyya, a.g.e, s.68.

durumu fırsata çevirip İstanbul'a geri dönmüştür. Ancak kendinden izinsiz İstanbul'a gelen Abdullah Efendi, tahta yeni çıkan padişah III. Ahmet'in şimşeklerini üzerine çekerek tekrar Bursa'ya sürgüne gönderilir. Kendisinin bazı hatırı sayılır dostlarının araya girmesiyle padişah tarafından affedilip hanesinde zorunlu ikamete tabi tutulduğu kaynaklar tarafından belirtilmektedir.⁴² Abdullah Efendi'nin bazı durumlarda başına buyrukluğu ve kural tanımazlığı görevlerinden azledilip sürgüne gönderilmesine sebep olsa da sarayda kurmuş olduğu dostlukların bu sorunlardan kurtulabilmesini sağladığı görülebilmektedir. Tekrar bağışlanmasının ardından 1117 (1705) yılında Rumeli Kazaskeri Hekimbaşızâde Yahya Efendi'nin vefatıyla birlikte bu göreve üçüncü kez Abdullah Efendi getirilir.⁴³

Ebezâde Abdullah Efendi'nin şeyhülislamlik yolunu açan yegâne olay vuku bulmuş, Şeyhülislam Sadık Mehmet Efendi'nin yaşının ilerlemesi nedeniyle görevini yerine getirememesinden dolayı azledilmesiyle birlikte bu göreve kendisinin atanmasına karar verilmiştir.⁴⁴ Bu şeyhülislamlik tecrübesi iki yıl beş ay yirmi yedi gün sürdükten sonra 1122 (1710) tarihinde nedeni bilinmemekle birlikte azledilerek yerine Paşmakçızâde Ali Efendi getirildi. Bilindiği üzere Paşmakçızâde Ali Efendi amansız bir Rus düşmanıdır. O dönem İsveç Kralı Demirbaş Şarl olayı neticesinde vuku bulan Osmanlı-Rus gerginliği açısından Paşmakçızâde Ali Efendi'nin beklenmeyen ölümü Ebezâde'nin başını çektiği saraydaki hizbin işine yarayacaktır.⁴⁵ Zira Paşmakçı'nın ölümüyle kendisine ikinci defa Şeyhülislamlik yolu açılan Abdullah Efendi Ruslarla iyi ilişkiler kurulmasını isteyen saray hizbinin başıydı ve stratejik bir konumda yer almaktaydı.⁴⁶

Yukarıda da zikredildiği gibi bu dönemde, Rusya'ya yenilip Osmanlı Devletine sığınan İsveç kralı Demirbaş Şarl olayı vuku bulmuş, bunun neticesinde Bender'de üç yıldan fazla ikamet etmiştir. Bu durum Osmanlı-Rus ilişkilerinde önemli sorunlara neden olmuştu. Osmanlı-Rus gerginliği devlet ricâli arasında bazı kutuplaşmalara, özellikle Ruslarla bir savaşı göze alamayan şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi,

⁴² Müstakimzâde Süleyman Sadettin, a.g.e, s.81.

⁴³ Uşşâkizâde İbrahim Hasib Efendi, Uşşâkizâde Tarihi II, Haz. Raşit Gündoğdu, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2005, s.779.

⁴⁴ Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa, Nusretnâme, Cilt 2, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s. 239.

⁴⁵ Akdes Nimet Kurat, İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, Rıza Koşkun Matbaası, 1943, s. 565, 615,624.

⁴⁶ Müstakimzâde Süleyman Sadettin, a.g.e, s.81.

sadrazam Süleyman Paşa, reisülküttab Abdullah Efendi ve kızlarağası Uzun Süleyman Ağa gibi görevlilerin Şarl karşıtı bir politika izlemelerine sebep olmuştur. Ebezâde Abdullah Efendi'nin bu noktadaki rolü oldukça önemlidir. Zira kendisi bu olaylarda etken bir rol oynayan ekibin başında yer almaktaydı. Bu hizbin karşısında yer alan İstanbul Kaymakamı Mehmed Çelebi, kapudanpaşa Kel İbrahim Hoca ve bostancıbaşı Halil Ağa gibi kişilerin tutumu ise İsveç kralı Demirbaş Şarl'ın ülkede kalıp Ruslara karşı bir savaşa girişilmesidir. Bakıldığında Edirne'de ikamet eden kral Şarl ise kendine yönelik muhalefetin farkında olup bu noktada İstanbul'da bulunan elçisine yazdığı mektuplarda şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi, kazaskerler ve yeniçeri ağası gibi Rus taraftarı olan devlet ileri gelenlerinin azli için çalışmasını salık vermektedir. Bu noktada yapılan faaliyetler ilk etapta önemli bir ilerleme göstermese de daha sonraki süreçlerde durum İsveç kralı XII. Şarl'ın lehine değişecektir.⁴⁷

Ebezâde'nin başını çektiği hizip oldukça güçlü bir konumda olup padişah III. Ahmet'e sirayet ederek Demirbaş Şarl'ın ülkesine gerekirse zorla gönderilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu iş için görevlendirilen Kırım Hanı Devlet Giray, İsmail Paşa ve mirahuruevvel Mehmed Ağa durumu Demirbaş Şarl'a bildirmişlerse de bu buyruğa kralın hiçbir şekilde uymadığına şahit olmuşlardır. Kralın bu tutumu sonucu Giray Han'ın askerleri ve İsveç muhafızları arasında çıkan arbede sonucu beş tatar askerinin öldüğü haberi Edirne'ye ulaştırılır. Bu haber üzerine 7 Muharrem 1125 Cuma (5 Şubat 1713) günü sadrazam Süleyman Paşa'nın konağında devlet ileri gelenleri arasında yapılan toplantıda uzun müzakerelerin ardından şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi'nin şu fetvası kral Şarl'a gönderilir: '*(İsveç kralı) evvelâ huzuru hümayuna davet olunup, daveti kabul edüp gele veya vilâyetine gide, eğer zikrolunanları kabul etmeyüp bir dahi karşı kor ise, kendüyü katl, ve etba 'ı kılıçtan geçirile.*' Verilen bu fetva üzerine bir hatt-ı hümayun yazılarak kapıcıbaşılarından av ağası Yusuf Ağa'ya verilerek Bender paşasına 8 Muharrem 1125 Cumartesi (4 Şubat 1713) günü gönderilir. Ebezâde Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu bu fetva kralın zor kullanılarak ülkesine gönderilmesi hatta karşı gelmesi durumunda öldürülmesi için kati bir karar olması noktasında oldukça dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu fetvanın saray içerisindeki karşı hiziplerin Ebezâde Abdullah Efendi için

⁴⁷ Kurat, a.g.e, s. 565, 615, 624.

düşündükleri gözden düşürme planını destekleyici kötü sonuçlara sebep olabileceği daha sonraki süreçlerde görülecektir.⁴⁸

İsveç kralının ve maiyetinin Bender’de Osmanlı kaynaklarında "*Kalabalık Hadisesi*" olarak geçen darp edilip zorla ülkesine gönderilmesi hadisesi yalnız saray çevrelerinde değil aynı zamanda yabancı elçiler nezdinde de olumsuz karşılanmış ve " *Bir kral Âl-i Osmana iltica ve muztar olup, misafîr bulunmuş iken, bu misillü istiskâl ve tekdir, ukalaya ve gafeleye kerh görinüb, nas beyinde kıl u kâli ve sû-i fâl ve bu istihkâr saltanata sezâ değildir.*" gibi sözlerin sarf edilmesine neden olmuştur. Bu olayın müsebbibi sayılan Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi’nin ve bazı devlet ileri gelenlerinin tutumunun devlet geleneğine aykırı bulunması ve İstanbul halkı tarafından misafirperverliğe yakışmaması nedeniyle şimşekleri üzerine çekmesine sebep olmuştur.⁴⁹ Ancak diğer yandan tamda bu olaylar yaşanırken İsveç kralının önemli generallerinden Stenbock’un Ruslara karşı Gadebusch savaşını kazandığı yolundaki haberler İstanbul’a ulaşmış bulunmaktaydı. Alınan haber Osmanlı Devleti nezdinde İsveç kralı XII. Şarl’ın prestijini yükseltmiş ve kralın elinde büyük bir kuvvetin olduğu düşüncesinin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden krala yapılan yanlışın düzeltilmesi gerekmektedir. Ancak bu konunun bir başka ayağı saray içerisinde gelişmekteydi. Kralın elçilerinden olan Poniatowski saraya yakın kişiler aracılığı ile Vâlide Gülnuş Emetullah Sultan’a ulaşmıştır. Kralın mâduriyyeti ve devlet içerisindeki düşmanları hakkında bilgilendirilen valide sultan III. Ahmet’e bazı telkinlerde bulunmuştur. Hatta bu konuda İsveç kralı ile yazışan valide sultan kralın düşmanlarının padişah tarafından tez zamanda cezalandırılacağını hatta yakın bir zamanda evine de sağ salim ulaştırılacağını bildirmiştir. Ebezâde Abdullah Efendi’nin de saray içerisindeki taraftarları olmakla beraber Valide Sultanla kurmuş olduğu bir yakınlığı olup olmadığı bilinmemekte ancak Anadolu Kazaskerliği döneminde Emetullah Sultan’ın şehzadelerinden birinin ölümü sebebiyle yollamış olduğu bir taziye mektubu da bulunmaktadır.⁵⁰ Bunun dışında Valide Sultan ile aralarındaki münasebet hakkında bir bilgiye rastlanamamıştır.

⁴⁸ Kurat, a.g.e, s.625.

⁴⁹ Mehmet İpşirli, "Ebezâde Abdullah Efendi", T.D.V İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, 1998, s.98.

⁵⁰ BOA_TS_MA_E_0039_0022_001_001.

Akabinde padişah bu konuda bazı devlet ileri gelenleriyle yapmış olduğu istişareler sonucu ilk olarak şeyhüislâm Ebezâde Abdullah Efendi daha sonra kızlarağası Uzun Süleyman Ağa, mirahor Mehmed Ağa, çavuşbaşı Türk Ahmed Ağa ve Devlet Giray Han gibi ‘kalabalık’ vakasıyla sorumlu tutulan bazı devlet adamlarının azline karar vermiştir.⁵¹ Bakıldığında Abdullah Efendi saray içerisindeki karşı hizbin ve Valide Sultanın düşmanlığını kazanarak devlet hizmetinden el çektirilmiştir. Bu karar neticesinde gözden düşen Abdullah Efendi İstinye’deki yalısında oturma izni alarak inzivaya çekilmiştir.⁵²

Ebezâde Abdullah Efendi ikametgâhında dinlenmekte iken azlinden sorumlu tuttuğu bazı devlet ricali hakkında yaptığı ileri geri konuşmalar neticesinde Sultan III. Ahmet tarafından Trabzon’a sürgüne gönderilmesine karar verilir. 1126 (1714) tarihinde sürgün yeri olan Trabzon’a gitmek için halefi Ataullah Efendi ile bindiği geminin Karasu yakınlarında kasım fırtınasına yakalanıp batması sonucu boğularak vefat etmiştir.⁵³

Bu bilgilerin dışında Ebezâde Abdullah Efendi’nin iki oğlu ve iki kızı toplam dört çocuğu bulunmaktadır. Oğulları Mehmed Refi Efendi ve Musluhiddin Mustafa⁵⁴ da Abdullah Efendi gibi ilmiye mesleğini tercih etmiş oldukları görülmektedir. Ancak Mehmed Refi Efendi henüz on sekiz yaşında iken 1112 (1700) yılında vefat etmiştir.⁵⁵ Diğer oğlu Muslihiddin Mustafa (Abdurrahim Efendi) Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiş, o da Fatih’te bir medrese kurup hayır işlerine yönelmiştir.⁵⁶ Muslihiddin Mustafa Efendi’nin oğlu Sadullah Efendi ise Şeyhüislâm Yahya Tevfik’in kızı ile evlenmiş, oğulları Mehmed Sıddık Efendi Rumeli Kazaskerliğine ve üç kere Nakîbüleşraflığa kadar yükselmiştir.⁵⁷ Kızları ise Şeyhülislam Ak Mahmudzâde Mehmed Zeynelabidin Efendi’nin hanımı Saliha Hanım diğeri ise Rukiye Hatun’dur.⁵⁸

⁵¹ Kurat, a.g.e, s.646, 647.

⁵² Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa, a.g.e, s.295.

⁵³ Altunsu, a.g.e, s.110.

⁵⁴ Mehmet Süreyya, a.g.e, s.68.

⁵⁵ Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmanî 4, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1990, s. 1371.

⁵⁶ BOA__EV__MKT__CHT__00450_00249.

⁵⁷ Mehmed Süreyya, Sicil-i Osmanî 5, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Nisan 1990, s.1427.

⁵⁸ Osmanlı Su Külliyyatı I Vakıf Su Defterleri Hatt-ı Hümayûn (1577-1804), İstanbul, Yay. Yön. Ahmet Kal’a, İstanbul Araştırmaları Merkezi Lale Matbaası, 1997, s.252.

Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi'nin ölümünün ardından kendisi için İstanbul'un Fatih ilçesinde zevcesi Abdürrahimzâde Hadice Hanım tarafından 1135 (1722) yılında bir çeşme yaptırılmıştır. Çeşme kitabesinde şu ibareler yer almaktadır:

Duhter-i Abdürrahim-zâde Hadîce Hânım

Müftî-i Sâbık Ebe-zâde İdüb zîr-i hibâl

Nesl-i pâkinde vezîr olmağla ol ismet-penâh

Çok saâdetlerle devlet sürdü bâ-gunc u delâl

Akıbet bildi fenâ-yı dehri hayrâ meyl edüb

Eyledi bu çeşme-i ra'nâya lillâh sarf-ı mâl

Lûlesi târîh için dehre bıraktı velvele

Çeşme-i ayn-ı şifâdan gel gel iç mâ-ı zülâl

H. 1135 (M. 1722-23) ⁵⁹

İstanbul'un Fatih ilçesi Bakkalzâde sokağında bulunan bu çeşmenin kitabesi dışında hiçbir bölümünün günümüze ulaşmadığı görülmektedir.

⁵⁹ Ek.4, Fatih Bakkalzâde Sokağında bulunan Ebezâde Abdullah Efendi çeşmesi. (Fotoğraflar ekler kısmında yer almaktadır.)

1.2 ŞEYHÜLİSLAM AK MAHMUDZÂDE MEHMED ZEYNELABİDİN EFENDİ'NİN HAYATI

Mehmed Zeynelabidin Efendi 19 Cemaziyelevvel 1078 (6 Kasım 1667) yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir.⁶⁰ Babası Manisalı Anadolu Kazaskeri Ak Mahmud Efendi'dir. Ak Mahmud Efendi'nin babası ise ibn-i Ali bin eş-Şeyh Esedullah'dır. Bakıldığında Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin dedesi de ilmiye sınıfına mensup olup Osmanlı tarikat şeyhlerindendir.⁶¹ Mehmed Zeynelabidin Efendi doğduğunda, babası müderrislik yapmakla beraber daha sonra kadılık görevine geçiş yapmıştır. Küçük yaşlardan itibaren almış olduğu eğitim neticesinde babası gibi o da ilmiye sınıfına dâhil olmuştur. Babası Ak Mahmut Efendi İstanbul Kadılığında iken Mehmed Zeynelabidin Efendi de medrese tahsiline devam etmekteydi. Öğrenciliği döneminde Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi'nin kızı Saliha Hanımla evlendi.⁶² Evlendikleri dönem göz önüne alındığında Saliha Hanım'ın babası Ebezâde Abdullah Efendi henüz şeyhülislam değildir. Bu evliliğin gerçekleşmesinde Muhtemelen Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin babasının Ebezâde Abdullah Efendi ile olan yakınlığı rol oynamıştır. Ayrıca Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin ailesinin toplumsal statüsü ve peygamber soyundan gelmeleri ayrıca her iki tarafında toplumsal konumlarının birbirine eşit olması bu evliliğin oluşmasında etken olmuş olabilir.

Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin eğitim hayatının en önemli safhalarından biri Ankaravî Mehmet Efendi'nin meşihatı döneminde Hariç rütbesine nail olmasıdır.⁶³ Zira artık öğrencilik döneminin bitip göreve başlayacağı zamanın gelmesi yaklaşmıştır. Mülâzemet dönemini geçirdikten sonra ulema sınıfına dâhil olarak müderrislik görevine başlamıştır. Müderrislik görevinde bulunduğu 1115 (1703) tarihinde babası Ak Mahmud Efendi vefat etmiştir.⁶⁴

⁶⁰ Mıhrıcan Odabaşı, Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt Sayfa 234-467, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mart 2009, s.301.

⁶¹ Ek.5, Ak Mahmud Efendi'nin Eyüp Sultan mezarlığında bulunan mezar kitabesi.

⁶² Mehmet İpşirli, "Mehmed Zeynelabidin Efendi", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, 2003, s.541.

⁶³ Hariç Rütbesi bir medrese talebesinin Hâşiye-i Tecrid medreselerinden başlayarak birçok hocadan ders alıp hariç medreselerindeki dersleri gördükten sonra verilmiş olan bir payedir. İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s.55

⁶⁴ Ek.5(Aynı Resim).

Çeşitli medreselerde müderrislik görevini yürüttükten sonra kadılık mesleğine intisap etmekle birlikte ilk olarak Mısır kadılığı, daha sonra 1127'de (1715) İstanbul kadılığıyla görevlendirilmiştir.⁶⁵ Kendisinin seyyid olması, 1134 (1722) yılında Nakîbüleşraflık görevinde bulunmasına vesile olmuştur.⁶⁶ Bu göreve ikinci defa 1145 (1733) yılında getirilmiştir.⁶⁷ Aynı yıl içerisinde Anadolu Kazaskerliğine getirilmiş, ancak bu görevden 1150 (1738) yılında ayrılmıştır.⁶⁸ 1140 (1727) ve 1145 (1732) yıllarında ise Rumeli Kazaskerliğine getirildi.⁶⁹ Rumeli Kazaskerliği görevine dört defa getirilip azledilmiş ancak yine 1159 da (1746) tekrar bu göreve layık görülmüştür. Üçüncü defa Nakîbüleşraf olup reisü'l ulema olmuş 10 Şevval 1159 (26 Ekim 1746) yılında 79 yaşında şeyhülislamlık görevine atanmıştır.⁷⁰

Yaşının oldukça ileri olması neticesinde bu görevde pek fazla yeterlilik gösterememiştir. Şeyhülislamlık görevini bir yıl sekiz ay yirmi altı gün devam ettirmiş ancak oldukça yaşlı olmasından mütevellit azledilmiştir. Kanlıca'da bulunan yalısında inzivaya çekilip kalan ömrünü ibadet ile geçirmiş ve 1164 (1751) tarihinde burada dârü'l bekâya rıhlet etmiştir.⁷¹

Mehmed Zeynelabidin Efendi hakkında bazı eserlerde alçak gönüllü, dürüst, sade bir yaşam sürdüğü insanlara karşı merhametli ve sabırlı bir kişi olduğu yazılmaktadır. Tasavvufi eğilimleri olmakla beraber kendisi Kâdirîlik tarikatına meyl etmiş, Edirne'de bulunan Kâdirî Tekkesi seccadenişini Kasabzâde Şeyh Mehmed Efendi'ye bağlanmıştır. Bu yolda birçok dostu bulunmakla birlikte Kocamustafapaşa'daki Sümbül Efendi Tekkesi şeyhi Nureddin Efendi ile arkadaş olup kendisiyle uzun tasavvufî sohbetlerde bulunmuştur.⁷² Aynı zamanda şair de olan Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin mahlası Zeynî ve Şâhî'dir. Mezar kitabesinde bulunan bu iki kıta ise ona aittir:

⁶⁵ Altunsu, a.g.e, s.131.

⁶⁶ Şemseddin Sami, Kamusu'l Alam, Cilt 6, İstanbul, Mihran Matbaası, 1896, s.4212.

⁶⁷ Ahmet Rifat, Devhatü'n-Nukabâ, Haz. Hasan Yüksel, Fatih Köse, Sivas, Dilek Matbaası, Temmuz 1998, s.93.

⁶⁸ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, Subhî Tarihi Sami ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744, Haz. Mesut Aydınar, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007, s.359.

⁶⁹ Müstakimzâde Süleyman Sadettin, a.g.e, s.95.

⁷⁰ Mehmet Süreyya, a.g.e, s.1711.

⁷¹ Şemdanîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, Mürîr-i Tevârih I, Yay. Haz. Ahmed Tevhid, İstanbul, İ.E.F. Matbaası, 1976, s.160.

⁷² Fındıklılı İsmet Efendi, Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, Tekmiletü's- Şakaik Fî Hakk-ı Ehli-Hakaik, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989, s.190.

Rıhletinde hüsn-i hâl-i vaktini tasdîk ile

Didi târihîn ricâlû'llâh hüsn-i hâtime.⁷³

Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin kayıtlarda çocuğu olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır. Ancak mezarının ayak dibinde oğlu Abdullah'ın tarihsiz küçük mezar taşı bulunmaktadır. Bunun dışında bir de Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin mezarının sağ kısmına doğru bulunan bir şahide de ise '*Merhum ve mağfuruleh Ak Mahmudzâde es-Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin evlâd-ı mânevîsi Hâfız Abdülhâdi Molla Ruhuna el-Fâtihâ 1172 (1758) yazısı* bulunmaktadır. Bu mezar taşından Hâfız Abdülhâdi Molla'nın Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin değer verip manevî oğlu gibi gördüğü bir kişi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin şeyhülislamlık yaptığı dönemde bazı fetvaları da mevcuttur. Bunlardan biri ise şöyledir: "*Zeyd, Amr ile bir hususa müteallika davasında Bekir-i Kadı'ya mürâfa'a olub hak Zeyd'in yedinde olduğu sâbit olmuşken kadı Amr'ı himaye edüb 'ben bu hususu hüküm etmem' deyüp hükmü te'hir eylese kadıya ne lâzım olur beyân buyurub müsâb olalar. El-cevâb: Allahu a'lem Asım olub azle müstahık olur. Ketebehû es-Seyyid Mehmed Emin el-fakîr ufiye anh*".⁷⁵

Kabri Eyüp Sultan Camiinde Şimşir Emir Efendi haziresinde babasının yanında yer almaktadır. Demir parmaklıklarla çevrilmiş olan bu kabirlerden sağ taraftaki Mehmed Zeynelabidin Efendi'ye aittir. Mezar taşı kitabesinde ise şunlar yazılmaktadır:

Asrında şeyhülislâm olub

İntikâl-i dâr-ı bekâ iden

Merhum ve mağfûrun-leh

Ak- Mahmud Efendizâde

⁷³ Resul Kaya, Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî'si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 301-400), Balıkesir Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.243.

⁷⁴ Ek.6, Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin manevi oğlu Hâfız Abdühadi Molla'nın mezar taşı.

⁷⁵ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları, Haz. Sina Çuluk, Yılmaz Karaca, İstanbul, 2015, s.111

Es-seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi

Ruhu için el- Fâtîha

Muharrem Gurre 1164 (30 Kasım 1751) ⁷⁶

Vefatının ardından vasiyeti üzerine evinin arka kısmında bulunan arsasına bir sıbyan mektebi ve altına bir çeşme yaptırılmıştır. Yapılan bu hayır eserleri Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin ölümünden bir sene sonra inşa edilmiştir. Bu yapıların içerisinde bir tek çeşme ayakta kalabilmiştir. Çeşmenin kitabesinde şu sözler yazılmaktadır:

Şeyhülislâm Ak Mahmûd-zâde Zeynelabidin

Ya'ni kim Seyyîd Mehmed kıldı ukbâda sebât

Rûh-ı pâk için bu aynı çünkü icrâ etdiler

Eyleye sirâb-ı kevser anı fahr-i kâinât

Geldi bir atşân dedim ben de anâ târîh için

Besmeleyle iç bu a'lâ çeşmeden mâ-i hayât

H. 1165 / M. 1752 ⁷⁷

Çeşme H. 1307/ M.1889-90 tarihleri arasında yeniden Ruhî Bey adında bir hayırsever tarafından tamir ettirilmiştir. Yenilenen çeşme kitabesinden bu bilgileri öğrenebilmekteyiz.

Saliha Hanım'ın kurmuş olduğu vakfın hayır eserleri bu kitabeden anlaşıldığı kadarıyla 1889-90 tarihleri arasında oldukça bakımsız haldedir. Çeşme tamir edilse de mektep ve derslane muhtemelen kaderine terk edilmiş durumdadır. Bugün İstanbul'un Fatih ilçesinin Mimar Çeşme sokağında bulunan bu hayır eserlerinden çeşmenin dışında hiç biri günümüze ulaşamamıştır.

⁷⁶ Ek.7, Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin Eyüp Sultan'daki mezar kitabesi. Ancak kayıtlarda bu tarih Ekim olarak verilse de mezar taşı kitabesinde verilen tarih ise 30 Kasım 1751'dir.

⁷⁷ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, Mecmuâ-i Tevârih, Haz. Fahri Ç. Derin, Vâhid Çabuk, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985. s.269.

1.3 HÂCE SALİHA HANIM'IN HAYATI

Vakıf kurucumuz olan Hâce Saliha Hanım'ın yaşamı hakkında kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlayamadık. Ancak mezar kitabesine, vakfiyesine ve arşiv belgelerine ulaştığımız Saliha Hanım Şeyhülislâm Ebezâde Abdullah Efendi'nin kızıdır.⁷⁸ Annesi Abdürrahimzâde Hatice Hanım olup kendisi dışında müderrisinden Mevlâna Abdulvehhâb Efendi ile Kazasker Abdürrahim Efendi adlarında iki erkek kardeşi ve Rukiye adında birde kız kardeşi bulunmaktadır.⁷⁹ Aynı zamanda Şeyhülislam Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin de hanımıdır.⁸⁰ Evlilikleri eşinin öğrencilik yıllarına rastlar.⁸¹ Çocuklarının olduğuna dair kayıtlarda bir bilgiye rastlanmamakla birlikte Eyüp Sultan Camii arkasındaki Şimşir Emir Efendi haziresindeki Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin kabrinin ayakucunda küçük yaşta ölen oğulları Abdullah'ın tarihsiz mezar taşı bulunmaktadır.⁸² Tahmini olarak Saliha Hanım'ın başka çocuğu bulunmayıp çocuksuz vefat etmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Eşi Mehmed Zeynelabidin Efendi ile aynı hazirede bulunan Saliha Hanım'ın mezar kitabesinden vefat yılının 1171 (1757-58) olduğunu öğreniyoruz.

Bu bilgilerin dışında Saliha Hânım hakkında mezar taşı kitabesinde ölüm tarihi, babasının kimliği, eşinin kim olduğu ve kurmuş olduğu vakıflar ve hayır işlerinden de söz edilmektedir. Kitâbede :

Hüve'l-Hayy

Zevce-i Mahmuddefendizâde Zeynelâbidin

Duhter-i müftî-i esbak mazhar-ı avnillâh

Zerretü'l iklîl-i mestûrât tâcü'l muhsenât

A'nî Hâce Sâlihâ Hânım merâhim-i dest-gâh

İrcü emrin idince gûş-i hûş-i istimâ'

Elvedâ' idüb riyâz-ı adne oldu rû-berâh

⁷⁸ Ek.9, Hâce Saliha Hanım'ın Eyüp Sultandaki kabir kitabesi.

⁷⁹ Osmanlı Su Külliyyatı I Vakıf Su Defterleri Hatt-ı Hümayûn, s.252

⁸⁰ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s, 532

⁸¹ İpşirli, a.g.m, s. 541

⁸² Ek.10, Saliha Hanım'ın Küçük Yaşta Ölen Oğlunun Mezar Kitabesi.

Nice evkâf-ı şerîf ve ahsen-ı a‘mâl ile

Hak nice hayrâta tevfik eyledi bî-iştibâh

Rahmet ü gufrân ile cennâtına idhâl idüb

Eyleye müstağrik nûr-ı cemâl avnillâh

Kuddusiyân vird eyleyûb târih-i fevtin didiler

Kıla Hâce Sâlihâ Hânım cinân-ı cilve-gâh

Sene H. 1171/ (M. 1757-58)

Saliha Hanım'ın mezar taşı dışında vakfiyesi, arşiv belgeleri ve kütüphanesindeki kitaplar içerisinde bulunan bilgilerden kimliği hakkında bir veri alınabilmektedir. Bunların dışında kalan kaynaklarda adı bile geçmemektedir. Bu bağlamda hayır kurumlarının işleyişini anlatan vakfiyeler ve arşiv belgelerinden Saliha Hanım gibi tarihte adı anılmayan hemcinsleri hakkında bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Ancak bu bilgiler de Saliha Hanım'ın toplumsal konumunu ve onu vakıf kurmaya iten dürtüleri anlamamızı sağlayacak boyutlarda değildir.

Saliha Hanım'ın ilmiye sınıfına mensup bir babanın çocuğu olarak iyi bir eğitime sahip olduğu, almış olduğu 'Hâce' ünvanından anlaşılabilmektedir. Zira bu unvan Osmanlı döneminde sıbyan mektepleri öğretmenleri ve medrese ulemasına ait bir payedir.⁸³ Bu onu bazı vakıf kurucusu hemcinslerinden ayıran en önemli özelliğidir. İlmiye sınıfı özellikle kadınların iyi bir eğitim alabildikleri yegâne sınıflardan biridir. Bu noktada ulema ailelerinin kızlarının da oğulları gibi iyi bir eğitimden geçmiş oldukları görülmektedir. Özellikle ilmiye sınıfının reisi olan şeyhülislamın kızlarının aldığı eğitime örnek verebileceğimiz kişilerden biri Zübeyde binti Esad'dır. Kendisi Osmanlı Devletinin önemli müftülerinden birinin kızı ve kız kardeşidir. Zübeyde Hanım Kur'an, hukuk, dil bilimi ve edebiyat alanında çalışmaları olan bir Osmanlı kadınıdır. Ayrıca kaleme aldığı Türkçe ve Farsça şiirler reaya ve askeri sınıf arasında şöhret kazanmıştır.⁸⁴ Ancak Zübeyde Hanım gibi Saliha Hanım'ın almış olduğu eğitimin niteliği hakkında bir bilğimiz olmasa da

⁸³ DİA, "Hâce", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, İstanbul, 1998, s. 187.

⁸⁴ Abdurrahman Kurt, Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Durumu, Osmanlı-V Toplum, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 424.

kendisinin entelektüel bir Osmanlı kadını olduğunu düşünebiliriz. Zira Osmanlı Dönemi İstanbul'un da kadınlar tarafından vücuda getirilmiş dokuz kütüphaneden biri Saliha Hanım tarafından kurulmuştur. Bunların içerisinde hanım sultan olmayan bir kadın tarafından İstanbul'da kurulan tek kütüphane ise ona aittir.⁸⁵ Bu yönüyle eğitimi destekleyen şeyhülislam hanımı ve kızı olarak Saliha Hanım oldukça dikkat çekici bir vakıf kurucudur.

Saliha Hanım bulunmuş olduğu ilmiye sınıfı içerisinde Şeyhülislam es-Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi ile evlenmiştir. Bu evliliğin gerçekleşmesinde aynı sınıf içerisindeki ilişkiler ağı ve Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin peygamber soyundan gelmesi etkili olmuştur. Zira seyyidlik Osmanlı toplum içerisinde prestijli bir konuma tekabül etmektedir. Özellikle ilmiye sınıfı içerisinde bu konum birçok alanda önemli mevkilere gelmenin anahtarı olabilmektedir. Bilindiği gibi Mehmed Zeynelabidin Efendi şeyhülislamlığının yanı sıra üç kere Nakîbüleşraflık görevinde bulunmuştur. Seyyidlerle olan bağlantısı bu görev neticesinde oldukça güçlü olmalıdır. Bakıldığında vakıf gayrimenkullerine mutasarrıf olanların en fazla seyyidler ve akrabalarından meydana gelmesi buna örnek teşkil etmektedir. İlmiye mensuplarıyla olan bu bağlantı Saliha Hanım içinde önemli bir faktördür çünkü gayrimenkullerine mutasarrıf olanları kendi çevresinden güvenilir kişiler içinden seçerek vakıf gelirlerini teminat altına alabilecektir. Bu durum vakıf personelinin seçimi içinde de geçerlidir. Yapılan görev tayinlerinde ilmiye sınıfı mensubu seyyidlerin yer aldığı görülecektir.

Saliha Hanım eşinin ölümünün ardından evinin arka kısmında bulunan arsaya bir çeşme, sıbyan mektebi, kütüphane ve dersane inşa ettirmiştir. Bu kurumlara gelir sağlamak için ise İstanbul'un Avrupa yakasında geniş bir alana yayılmış iki yüz yedi gayrimenkulü satın alıp kiraya vermiştir. Bu muazzam gayrimenkul ağını incelediğimiz zeyil vakfiyede yer alan gayrimenkullerin içeriği, kiracıların listesi gibi bilgilerden on sekizinci yüzyılda barınma kültürü ve toplum yapısını inceleme imkânımız doğacaktır.

Saliha Hanım'ı vakıf kurmaya iten sebepler nelerdir? Bu soruya vereceğimiz yanıtlardan birisi Saliha Hanım'ın toplumsal konumunda bulunabilmektedir. Bir

⁸⁵ Nimet Bayraktar, "İstanbul'da Kadınlar Tarafından Kurulmuş Kütüphaneler", Türk Kütüphaneciler Bülteni, Cilt 12, 1963, s.92.

ilmiye sınıfı mensubu olarak Saliha Hanım dini bütün bir kadındı ve bunu gösterebileceği alanlardan biri ise vakıf kurmaktı. Bir başka sebep ise eşinin ölmeden üç ay önce kendisine bir vakıf kurması için telkinde bulunmasıdır. Vasiyet kabilinden olan bu vakıf neticesinde Saliha Hanım eşinin ölümünden bir sene sonra vakıf kurumlarını vücuda getirmiştir.⁸⁶ Onu vakıf kurucusu olarak diğerlerinden ayıran en önemli özelliği bir şeyhülislam hanımı ve kızı olarak muazzam bir gelirle vakıf meydana getirmesiydi. Özellikle İstanbul'un yetmiş dört mahallesine yayılan gayrimenkulleri bu vakfın oldukça iyi bir gelire sahip olduğunu göstermektedir. Saliha Hanım böylece inşa ettirmiş olduğu hayır eserlerini satın aldığı gayrimenkullerle finanse edip uzun süre ayakta kalmalarını sağlamıştır. Bu yönleriyle Osmanlı hayırseverlik tarihinde bir kadın olarak, özellikle hanedan mensubu olmayan bir kadın olarak kurmuş olduğu vakıflarla yapmış olduğu hayır işlerini tam iki yüz altmış yedi yıl sonra gün yüzüne çıkarmak, bu konuda eksik kalan literatüre de katkı sağlayacaktır.

⁸⁶ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.532.

İKİNCİ BÖLÜM

2.VAKFIN GELİR KAYNAKLARI

2.1 GAYRİMENKULLER

Vakıf kurumu amaçladığı hayır işlerini yerine getirebilmek için birçok gelire ihtiyaç duymaktadır. Zira meydana getirmiş olduğu hayır kuruluşlarını beslemek ve burada çalışmakta olanların maaşlarını ödemek hususunda gelir temin etmesi onun gelişmesinin en önemli ögesini meydana getirmektedir.⁸⁷ Hayırseverlerin vakfiyelerde ortaya koydukları hayır şartları ve yerine getirilmesini istedikleri hizmetler bağlamında her vakıf kendine gelir getiren gayrimenkullere sahip olmak zorundadır. Bakıldığında vakıf öncelikle bu yönüyle gelir sağlayan ve bu gelirleri ihtiyaca göre yapılandıran bir kurum olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁸

Vakıfların işleyişinin uzun ömürlü ve düzenli olabilmesi için menkul ve gayrimenkullere ihtiyacı olduğunu yukarıda da söylemiştik. Bu gayrimenkuller köyler, çiftlikler, tarlalar, bağlar ve bahçeler gibi bazı tarım işletmelerini ya da iktisadi veya başka gayelerle yapılmış binaları içine almaktadır. Bunların dışında İslam'ın ilk dönemlerinde vakfedilmeleri uygun bulunmayıp yasaklanan menkuller de bulunmaktadır. Bunlardan üzerinde en çok tartışmalara sebebiyet vereni nakit para vakfıdır.⁸⁹ İster menkul isterse gayrimenkul olsun her ikisinin de bir vakfin işleyişinin en önemli ayağını oluşturdukları aşikârdır.

Tezimizin konusunu oluşturan Hâce Saliha Hânım Vakıflarının menkul ve gayrimenkul noktasındaki zenginliği gayet muazzamdır. Bakıldığında İstanbul'un yetmiş dört mahallesine yayılan bu gayrimenkuller menzil, dükkan, yahudihâne, bostan, bahçe ve arsaları içine alan oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir.

⁸⁷ Bahaeddin Yediyıldız "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", V.D, Sayı 12, 1984, s.6.

⁸⁸ Hasan Güneri, "Vakıf İşletmeleri", V.D, Sayı 11, İstanbul 1976, s.28.

⁸⁹ Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Ankara, T.T.K. Basımevi, 2003, s.95.

Tablo-1 Hâce Saliha Hanım Vakfında Bulunan Gayrimenkullerinin Yeraldıkları Mahalleler.

Mahalle Adı	Mahalle Adı
Çıkırıkcı Kemal/ Fatih	Baba Mevlevihâne
Emir Buhârî/ Fatih	Çerağî Hamza/ Yavuzselim
Keçeci Pirî/ Karagümrük	Tahta Köprü/ Kasımpaşa
Hoca Üveys/ Fatih	Avcı Bey/ Eğrikapı
Hoca Hayreddin / Fatih	Bakla
Molla Ahaveyn	Kiremidci Ahmed Çelebi/ Hasköy
Gül Camii/ Fatih	Mâcunî Kâsım
Mehmed Ağa	Muhtesib İskender/ Karagümrük
Derviş Ali	Akseki/ Karagümrük
Kâtib Hüsrev	Saru Nasûh
Molla Hüsrev/ Küçük Mustafa Paşa	Emin Çu (...)/ Topkapı
İskender Paşa/ Fatih	Molla Aşkî/ Tekfur Sarayı
Aşık Paşa	Dülgerzâde/ Kıztaşı
El-Hac Muhyiddin/ Edirnekapı	Müfti Ali
Salih Paşa	Timurhân
Karabaş/ Karagümrük	Haydar Paşa
Ördek Kasab	Cebeci/ Yavuzselim
Tevki‘ Cafer	Ali Fakih/ Koca Mustafa Paşa
Hadice Sultan/ Edirnekapı	Çerağî Hasan/Koca Mustafa Paşa
Debbağzâde el-Hac Hasan	Baba Haydar/ Eyüp
Mimar Sinân	Abdi Subaşı
Fatma Sultân	Cafer Ağa/ Şehremini
Çakır Ağa/ Edirnekapı	Elvanzâde/ Azaplar
Ferhat Ağa/ Haydar Paşa	Şeyh Resmî
El-Hac Şâban/ Hasköy	Yahya Çelebi/ Fındıklı
El-Hac İsa/ Ayvansaray	Çukur Bostan/ Yavuz Selim
Hobyar/ Davutpaşa	El-Hac Ahmed/ Tatavla
Arabacı Bayezid	Sarı Bayezid/ Süleymaniye
Molla Çelebi/ Galata	Hacı Kadın/ Koca Mustafa Paşa
Pirincî Sinân/ Cibali	El- Hac Hasan/ Çırçır
Mesih Hasan Paşa/Yavuzselim	Tekerlek Mustafa/ Dolmabahçe
Debbağ Yûnus	Fazlıdere
İşcibaşı/ Eyüp	Derviş Ali
Şîr-merd	Molla Gürânî
Ali Paşa-i Atik/ Edirnekapı	Kazasker Mehmed Efendi
Tercüman Yûnus	Çavuş Kâsım

Gayrimenkullerin bulunduğu yetmiş dört mahalle İstanbul'un Avrupa yakasında yer almaktadır. Özellikle Suriçi olarak adlandırdığımız bölgede yoğunlukta olan bu mahalleler başta Eyüp olmak üzere Kasımpaşa, Beşiktaş, Hasköy, Kurtuluş gibi semtleri ve ilçeleri de kapsamaktaydı.

Bu gayrimenkuller içerisinde özellikle menziller sayısal olarak diğerlerinden daha fazla bir yer tutar. Saliha Hanım'ın kurmuş olduğu vakıfların içeriğini ve işleyişini anlatan zeyil vakfiyesinde toplam 207 adet gayrimenkulün bulunduğu görülmektedir.⁹⁰

Tablo-2 Gayrimenkullerin Çeşitleri ve Miktarları

Gayrimenkuller	Miktarları
Menzil	141
Dükkan	25
Arsa	15
Yahudihâne	9
Bostan	6
Bahçe	5
Arsalı Kolluk	1
Hamam	1
Mahal	1
Sahilhâne	1
Zir-i Zemin Mahzen	1
Toplam :	207

2.2.1 Çatılı (Musakkafât) Gayrimenkuller

2.2.1.1 Menziller

Menzil yollardaki konak yeri, ev, bir günlük yol ve mesafe anlamlarına gelmektedir.⁹¹ Mimari bir terim olarak menzil Osmanlı Döneminde ikamet edilen ev ve konaklara verilen bir isimdir.⁹²

⁹⁰ Saliha Hânım Vakıflarının işleyişi ve gayrimenkullerinin yıllara göre kira ve kiracı tablolarını gösteren zeyil vakfiye Süleymaniye Kütüphanesi Yahya Tevfik Koleksiyonu içerisinde 168 demirbaş numarası ile bulunmaktadır.

⁹¹ Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, İstanbul, Aydın Kitabevi, 2009, s.737.

Oldukça geniş sınırları bulunan Osmanlı Devleti içerisinde birçok ev tipolojisinin oluştuğu görülmektedir. Bu sivil mimarideki çeşitlilik hem tarihi hem de coğrafi etkilerle yakından alakalıdır. Özellikle imparatorluğun başkenti olan İstanbul'da fetih sonrası yapılan evlerin tek katlı, taş ve kerpiçten meydana geldiği ve aynı zamanda birbirine bitişik sıra evler olduğu vurgulanmaktadır. 16. Yüzyıl ortalarına doğru tek katlı evlerden hizmet birimleri alt katta, oturma katı üste olan evler yapılmaya başlanmıştır. Aynı zamanda 16. Yüzyıl sonu ve 17. Yüzyıl başında ahşap evlerin yaygınlaştığı da görülmektedir. Bakıldığında bu dönem için bir zenginlik unsuru olan iki katlı evler aynı zamanda yeni bir konut kavramını beraberinde getirir. Bu konut tipi ahşap olması nedeniyle başkentte sık sık yangınlara sebep olmuş ve 1660'taki büyük yangın sonrası devlet ahşap yapıya yasak koymuştur. Fakat bu durum ahşap yapıların inşa edilmesini engelleyememiş,⁹³ ahşap kullanımı daha da yaygınlaşmış ve en güzel örneklerini özellikle 18. yüzyılda vermeye başlamıştır.

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi 18. yüzyıl evleri ahşabın en yaygın ve en güzel örneklerinin bulunduğu dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde İstanbul'da açık galerili ve ahşap yapılı evler oldukça revaçtadır. 18.yy açık galerili evlerin gitgide iç sofaya döndüğü bir dönemi de beraberinde getirmektedir. Görüldüğü gibi bu dönemdeki ahşap hayatlı ev geleneği İstanbul'daki konut tipolojisinde bazı önemli özellikler meydana getirdiği bilinmektedir. Bunlar konutların zemin katlarının hizmet alanı olarak kullanılması ve sokağa kapalı olmaları, mutfığın, dış kısımdaki bahçede ya da avluda bulunması, evlerin yukarı katlarının alt katlardan dışarı taşması ve de oda düzeni gibi karakterler 18. Yüzyıl İstanbul evlerinin bir özelliğidir. İstanbul'un kent dokusuna önemli katkılar sunan bu evler yabancı seyyahların hayretle belirttikleri geçici olarak yapılıyormuş duygusu uyandıran, hemen inşa edilen, kafesler vasıtasıyla dış dünyadan yalıtılan ama birçok pencere ile sokağa bakan

⁹² Menzil teriminin kapsamı oldukça geniştir. Hâce Saliha Hanım Zeyil Vakfiyesinde bulunan menzil nitelikleri birbirinden oldukça farklı yapılar arzetmektedir. Tek katlı, ev içerisindeki birimleri az olan evlere menzil terimi kullanıldığı gibi dört katlı oldukça büyük evlere de aynı terim kullanılmıştır.

⁹³ Doğan Kuban, "Ev Mimarisi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, s.228.

aydınlık odaları, zemin katların dış dünyaya sağır duvarları üzerinden dışa açılan cepheleriyle oldukça dikkat çekici bir konut tipolojisidir.⁹⁴

Hâce Saliha Hanım vakıfları gayrimenkullerinin en önemli ayağını oluşturan menziller 18. yüzyıl ortalarındaki İstanbul evlerinin yukarıda saydığımız kimi özelliklerini içinde barındıran örneklerinden sayılabilir. Vakfımıza ait evlerin yapı malzemeleri hakkında pek bir bilgimiz olmamakla birlikte bulunduğu dönem itibarıyla ahşap yapı malzemeleriyle meydana geldiği düşünülmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgilerimiz olmasa da menziller içerisindeki yapı bileşenleri hakkında zeyil vakfiyede bazı bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler ışığında 18.yüzyıl İstanbul Suriçi mahallerindeki barınma şekilleri ve konut tipolojisi hakkında bazı bilgilere ulaşılabilmektedir.

Menziller yüz kırk bir adet olup akarlar içerisinde %70’lik gibi bir orana karşılık gelmektedir. Bu evler İstanbul’un kent nüfusunun en kalabalık olduğu Avrupa yakasında yer almaktadır.

Tablo-3 Menzillerin Kat Sayıları ve Nitelikleri

Katsayıları ve Niteliği	Sayısı
Bilinmeyen	72
Tek Katlı	2
2 Katlı	35
3 Katlı	9
4 Katlı	1
Dahiliyye ve Hariciyyeli	8
Muhterik (Yanmış)	4
Muttasıl (Bitişik)	5
Altında Dükkan Olan	4
Harabe	1
Toplam:	141

Zeyil Vakfiyede menziller bazı terimlerle nitelikleri açıklanmaya çalışılmıştır. Tablo-3’te ayrıtı olarak gösterilen bilgiler ışığında yetmiş iki menzille ilgili

⁹⁴ Kuban, a.g.m, s.230.

vakfiyede ev içerisindeki birimleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Kalan altmış dokuz ev içerisindeki birimler ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Tablo-3'te gösterildiği gibi menziller hakkında kat sayıları ve niteliklerine göre bir ayrıma başvurulmuştur.

Tabloda ilk sırada bulunan tek katlı evler iki adettir. Bunlar, içerisindeki birimleri oldukça sınırlı ve kira bedelleri düşük olan menziller grubuna girmektedir. Vakıf menzilleri içinde küçük bir miktarı oluşturmaktadırlar. Bir başka menzil grubu ise iki kattan oluşan yapılardır. Bu yapılar otuz bir adet olup en fazla sayıyı karşılık gelmektedirler. İçerisindeki birim sayısı fazla olup kira bedeli oldukça iyi menzil grubunu oluşturmaktadır. Üç katlı olanlar ise 10 adet olup bunlar oldukça lüks olan evler kategorisine girmektedir. Dört katlı ev kategorisinde ise vakfımızın kurucusu Saliha Hanım'ın yaşadığı ve ölümü sonrası vakfa dahil olan menzili bulunmaktadır. Aynı zamanda dahiliyye ve hariciyye olarak nitelenen bu evler ise iki ayrı bölümden oluşan yapı gruplarıdır. Menzillerin % 4'ünü teşkil eden bu evler bazı çalışmalarda çift avlulu bazılarında haremlik ve selamlıkla aynı anlama geldiği görüşü yansıtılmaktadır. Fakat bu örnekler incelendiğinde böyle bir durumla karşılaşılmamıştır. Bakıldığında dahiliyye ve hariciyye terimlerinin karşıladığı anlam bütünlüğü aslında kamusal alanla mahremiyet arasındaki göbek bağına vurgular niteliktedir. Buradaki mahremiyet ve kamusal ilişki kadının ve erkeğin kullanım alanlarının ayrı ayrı olmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁵ Bu ayrıma örnek Vakıf kurucusu Hâce Saliha Hanım'a ait olan menzili gösterebiliriz. Bu birimler vakfiyede şu şekilde sıralanmaktadır: *"Dâhiliyyede tabaka-i ulyâda dört bab oda ve dört bab sofa ve iki abdesthâne ve iki kenif ve divanhâne ve vustâda üç kebîr oda ve sağır oda ve iki sofa ve iki abdesthâne ve iki kenif ve divanhâne ve ittisalinde kargir iki halvetî hammam ve camekân ve kenif ve abdesthâne ve suflâda bir kılar ve kömürlük ve matbah ve iki kargir mahzen ve bir kargir (...) ve kebîr taş musluk ve (...) ve iki bi'r-i mâ' ve bahçe ve hârciyyede ulyâda üç bab oda ve sofa ve divanhâne ve abdesthâne ve kenif ve vustâda bir oda ve dehliz ve suflâda samanluk ve arpa ambarı ve kömürlük ve taş musluk ve ahur ve kenif ve bi'r-i mâ' havluya müstemil bir bab kebîr*

⁹⁵ Hatice Gökçen Özkaya 18. Yüzyıl İstanbul'unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 100

menzil.⁹⁶ Bakıldığında dahiliyye ve hariciyye ayrımının mekanlar üzerinden bir incelemesini yaptığımızda dahiliyye bölümlerinde halveti hamam ve camekan gibi mahrem bölümler ve mahzen, kiler, matbah (mutfak) gibi hizmet birimleri yer almaktadır. Özellikle daha dışa açık olan hariciyye kısmı ise samanlık, arpa ambarı, kömürlük, ahır gibi birimlerden oluşmaktadır. Ortak olan birimler ise abdesthâne kenif, divânihâne odalar, sofa, bi'r-i mâ (su kuyusu), taş maslak (musluk) gibi yapılardır. Hariciyye bölümünün ihtiva ettiği hizmet kısımları olan birimler kamusala daha yakın olmasıyla dikkat çekicidir. Zira dahiliyye mahrem alanın odak noktasıdır. Daha dışa kapalı birimleri ihtiva etmektedir.⁹⁷

Bir başka menzil terimi olan muhterik ise yanmış binaları temsil eder. Tabloda görüldüğü gibi muhterik olan menzil sayısı sekiz adettir. Bu evlerin bazılarının yüz ölçümü oldukça geniştir. Buna göre evlerin kiralanmasındaki amaç arazisinin kullanılmak istenmesiyle ya da evleri kiralayan mutasarrıflar tarafından mu'acceleye mahsuben yeniden inşa edilmesi suretiyle de alakalı olabilir.

Altında dükkan bulunan menziller dükkanla beraber aynı kişilere kiraya verilmiştir. Bu grup gayrimenkuller yüksek kira bedellerine sahiptir. Zira altlarında bulunan dükkanların imalathane ya da herhangi bir üretim faaliyetine yönelik yapılar olmasıyla bu durum yakından ilgilidir. Bir diğer ev harabe olarak belirtilen ev sayısı birdir. Bunlarda yıkılmış, oturulmayacak durumdaki gayrimenkulleri temsil etmektedirler. Tahmin edildiği üzere harabe menzilin kiralanmasındaki amaç yine topraktan faydalanmaktır.

Yukarıda zikredilen bilgiler ışığında Saliha Hanım Vakıflarına ait bu menziller iki ve üç katlı yapılardan oluşmaktadır. Özellikle iki katlı evlerin daha yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu ev tipleri dahiliyeli-hariciyeli olduğu gibi aynı zamanda bir birine bitişik nizam ve bazı iki katlı evlerin alt katlarında bir ya da birden çok dükkan bulunabilmekteydi. Bu yapılar birçok ev bileşenine sahip olmakla beraber aynı zamanda bir birinden oldukça farklı ev tiplerinden de meydana gelmektedir.

⁹⁶ Saliha Hatun Zeyil Vakfiyesi, Yahya Tevfik Koleksiyonu, Demirbaş No: 168, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, s.113.

⁹⁷ Hatice Gökçen Özkaya, "Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıldan Dahiliyeli-Hariciyeli Beş İstanbul Evi Örneği", Cilt 35, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, 2018, s.247.

2.2.1.2 Menzillerin Kira Aralıkları

Vakıf menzilleri, kira bedelleri bakımından tablo-3'te tek tek gruplandırılmışlardır. Bu menziller icâreteyn usulü ile peşin bedel olan mu'acceleleri ve taksitli bedel olan mü'ecceleleri üzerinden kiraya verilmiştir. Tablo-4'te menzillerin kira aralıkları gösterilmektedir. Bilinmeyen olarak gruplandırılan otuz bir adet menzil vakfiyede haklarında mutasarrıflarından başka bilgi bulunmayanlardır. Bunun dışında mu'acceleli olarak gruplandırılan kısım vakfiyede hepsi peşin, bazılarında ise taksitli alınan miktarı gösterilen menzillerdir. Mü'ecceleli olan kısım ise vakfiyede yalnızca taksitli kira bedelinin yazıldığı evleri göstermektedir. Ayrıca vakfiyedeki peşin kira bedeli kuruş üzerinden taksitli kira bedeli ise akçe üzerinden belirlenmiştir.⁹⁸

Tablo-4 Menzillerin Kira Aralıkları

Kira Değer Aralıkları	Sayısı	Kira Değer Aralıkları	Sayısı
Peşin (Mu'acceleli)		Taksitli (Mü'ecceleli)	
Bilinmeyen	31	Aylık/ 10-150 Akçe	37
15-30 kuruş	2	Günlük/ 1-5 Akçe	4
100-300 Kuruş	25		
300- 600 Kuruş	22		
600-1000 Kuruş	7		
1000- 3000 Kuruş	14		
12000 Kuruş	1		
Toplam:	141 Menzil		

⁹⁸ Saliha Hânım vakfının kurulduğu seneler içerisindeki kuruş-akçe değerleri I. Mahmud (1730-1754) ve III. Osman (1754-1157) dönemlerinde 1 kuruş 120 akçedir. Bknz: Hatice Gökçen Özkaya, a.g.t, s.110.

Tabloda 15-200 kuruş aralığında 25 adet olan peşin fiyatı belirtilen kısımdaki evler hakkında söyleye bileceğimiz birim sayısı az ve metrekareleri küçük boyutlu olmalarıdır. Bu noktada evlerin en düşük fiyatlısı olan Çerağı Hasan Mahallesiindeki menzil 15 kuruş mu'accele, aylık 50 akçe mü'eccele fiyatına tasarruf hakkı verilmiştir. Burada dikkati çeken ayrıntı peşin alınan paranın taksitli alınan miktara göre daha düşük olmasıdır. Bakıldığında bu durum icâreteyn usulündeki peşin alınan miktarın taksitli bedelden yüksek olması ilkesine pek uymadığı görülmektedir. Muhtemelen burada bir dengelemeye gidilerek taksitli kira bedeli daha yüksek tutulmuştur. Bunun dışında bir de 30 kuruş peşin kira bedelli bir menzil daha bulunmaktadır. Bunlardan başka peşin kira bedelleri 100 kuruşun üzerindedir. Bu peşin kira aralığına sahip evler vakıf menzilleri içerisinde %35.25'lik kısmını oluşturmaktadır. Zikredilen miktar, menzillerin fiyat aralığındaki en büyük grubu göstermektedir. 300-600 kuruş peşin kira bedeli alınan grup ise diğer gruba nazaran daha geniş bir metrekareye ve yapı içindeki birimlerin daha fazla olduğu alanlara tekabül eder. Bu gurup ise peşin kira bedeli olan menzillerin %31.02'sine denk gelir. 600- 1000 kuruş peşin kira bedeline sahip olan gurup ise 3 katlı menzilleri ifade etmektedir. Bu menziller de bir önceki gruptaki evlerden ihtiva ettiği çeşitlilikten ve barınma koşullarındaki lüks yönünden diğerlerinden ayrılmaktadır. Son olarak 1000-3000 kuruş bedelindeki grup yüksek barınma standartlarına sahip, oldukça lüks diye bileceğimiz menzilleri ifade eder. Bu gruptaki evler iki ve üç katlı olup bir kısmı dahiliyeli-hariciyeli yapılardır. Dahiliyeli-hariciyeli ev grubu genel olarak vakıf menzilleri içerisinde en pahalı evleri oluşturmaktadır. Bu evler kimi araştırmacılar tarafından farklı isimlerle anılmıştır. Çift avlulu ev olarak da nitelendirilen bu yapılar kimi zaman hizmet alanlarının yaşam alanlarından ayrıştırılması yönünden, kimi zaman ise içli-dışlı ev olarak nitelendirilerek mahremiyet kalıpları üzerinden değerlendirildiği görülmüştür.⁹⁹

⁹⁹ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Süreyya Faroqhi, Orta Halli Osmanlılar 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler, Çev. H. Çalışkan, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Uğur Tanyeli 'İstanbul Metropolünde Evlerin Konfor ve Lüks Normları' Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınma, ed. S. Faroqhi, C.K. Neumann, Çev. Z.Yelçe, İstanbul, Kitap Yayınevi, s.333-349, Stefanos Yerasimos, '16. Yüzyılda İstanbul Evleri'. Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınma, Edt. S. Faroqhi, C.K. Neumann, Çev. Z.Yelçe, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 336-332.

Bakıldığında evler içerisinde en yüksek peşin bedele sahip olan, vakıf kurucusu Hâce Saliha Hanım'a ait dört katlı 3373 zirâ¹⁰⁰ yüzölçümüne sahip peşin alınan bedel 12.000 kuruş, taksitli bedeli aylık 150 akçe tutarındaki menzildir. Bu menzil hem yapı içerisindeki birim sayısının zenginliği hem de yüz ölçümünün genişliği açısından dikkat çekicidir.

Bunların dışında vakıf menzillerin kira bedellerini etkileyen birçok noktanın olduğu görülmektedir. Bunları evin bulunduğu yer, ana yola yakınlık, yüzölçümü, bina içerisindeki birimler olarak kabataslak sıralayabiliriz. Kimi zaman evin katsayısının kimi zaman ev ve altında bulunan dükkanın (vakfiyede menziller altında bulunan dükkanlarla birlikte aynı kişilere kiralanmıştır) menzile ayrı bir değer kattığı bilinmektedir. Bazı birimler bir evin yüksek standartlarda olmasını sağlayarak oldukça iyi kira bedelleriyle kiralanmasında etken olarak görülmektedir. Bu birimlerden başka evin bahçeli ya da avlulu olması da kira bedelini etkileyen önemli kriterlerin arasındadır. Bu duruma örnek olarak Birincci Sinan mahallesinde bulunan dahiliyyeli-hariciyyeli bir menzili örnek gösterebiliriz. Zikredilen ev 640 zirâ yüz ölçümüne sahiptir. Dahiliyye bölümünün İkinci katında bir adet oda ve hol, birinci katında büyük bir oda, divanhâne, kenif, kiler, kömürlük, mutfak, mağsil (banyo), hariciyye bölümünün ikinci katında bir oda, camlı köşk, hol birinci katında kenif ve bir miktar da avlu bulunmaktadır. Bahçesinde meyveli ve meyvesiz ağaçları bir köşk, su kuyusu yer almaktadır. Bakıldığında iç mekan kurgusunun oldukça geniş ve bir o kadar da çeşitli olduğu görülmektedir. Divanhâne, kebir oda, mağsil, köşk gibi alanlar bu evin konforunu yükseltmektedir. Hizmet alanları olan mutfak, kiler, kömürlük evin dönemin standartlarına göre çok daha iyi bir konumda olduğunun göstergesi gibidir. Bahçesinin büyüklüğü ve içerisinde bulunan ağaçların çeşitliliği ve su sıkıntısına alternatif su kuyusu evin prestijini artıran unsurlar olmalıdır. Bütün bu sayılan alanlar evin kira fiyatına da yansımış görülmektedir. Peşin kira bedeli 1200 kuruş olan bu menzil vakıf açısından ciddi bir kira getirisine sahiptir.

¹⁰⁰ Saliha Hatun Zeyil Vakfiyesinde gayrimenkullerin uzunluk ölçü birimi zirâ ve parmak. 1 Zirâ 24 parmak olup bu ölçünün metre cinsinden değeri ise 75,774 cm'dir. Bknz. Hatice Gökçen Özkaya, a.g.t, s.86.

2.2.1.3 Menzillerin İhtiva Ettiği Birimler

Bir menzilin birçok birime ayrıldığı bilinmektedir. Bu birimler menzilin bulunduğu zaman dilimindeki yaşam standartlarının neler olduğu konusunda bizleri az çok aydınlatabilecektir. Menzillerin içerisinde en fazla birim sayısına sahip olan odadır. Oda, birçok biçimiyle geleneksel Türk ev yapısının kendine has bir ögesidir. Türk evinde oda içerisinde bulunan dolapları, eyvanları, sekileri ve hayat gibi onu oluşturan birimlerle kendi içerisinde bir bütün, evin planı dâhilinde bağımsız bir ünedir. Türk odasının planı genellikle dikdörtgendir. Çok işlevli bir yapı olan oda kimi zaman misafirlerin ağırlandığı, ailelerin zenginliğini ve statülerini sergiledikleri bir mekândır.¹⁰¹ Bakıldığında oda yatma, oturma, yemek yeme gibi birçok işlevi yerine getirebilmek için de donatılmıştır.¹⁰²

Tablo-5'te görüldüğü gibi vakıf menzilleri içerisindeki mekân bileşeni olan oda, en fazla sayıya sahiptir. Bu bileşen iki katlı evlerde bir ila dokuz arasında, üç katlı ve dahiliyeli-hariciyeli evlerde ise iki ila on üç arasında yer almaktadır. Katsayıları evin oda sayısına etki eden önemli bir noktadır. Katsayısı arttıkça oda sayısı da artmaktadır. Bu durum gayrimenkulün kira fiyatına da etki etmektedir. Odalar işlevlerine ve büyüklüklerine göre kebir (büyük), sağır (küçük), sandık odası¹⁰³ gibi isimlerle de ayrılmaktadır. Kebir olarak nitelendiren odalar büyük ihtimalle misafirlerin ağırlandığı kabul odaları görevi görmektedir. Tabloda ikinci sırada yer alan ev bileşenlerinden biri olan kenif (kenef) genellikle evin dış kısmında bahçede bir yerde bulunmaktadır. Fakat zengin aileler evlerinin orta, üst ve alt katlarına da kenif yaptırıyorlardı. Keniflerin döşemeleri genellikle tahtadandır. Keniflerin su ihtiyacı taşınarak ibrikler vasıtasıyla karşılanıyordu.¹⁰⁴ Vakfiyede ayrıntılı tarifleri bulunan evlerin büyük bölümünde kenif bulunmaktadır. Bu durum evlerdeki hijyen standartlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Bakıldığında kenif, İki katlı evlerde

¹⁰¹ Doğan Kuban, Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.114.

¹⁰² Özge Nihal Uysal, Geleneksel Türk Evi İç Mekân Kurgusunun İncelenmesi ve Süleymaniye Bölgesi Örnekleri Analizi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2007, s.12.

¹⁰³ Sandık odaları genellikle yatak ve döşeklerin saklanmış olduğu küçük odalara verilen bir isimdir. Bknz: Abdülaziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.158.

¹⁰⁴ İlke Sönmez, Geleneksel Türk Evinde Ahşap ve Mekân İlişkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 1999, s.119.

bir ila iki, üç katlı ve dahiliyeli-hariciyeli evlerde ise iki ila altı arasında değişmektedir. Yüksek katlı evlerin her katında kenif bulunabilen bir ev bileşenidir

Tablo-5 Menzillerin İçerisinde Bulunan Birimler ve Sayıları

Birim Adları	Sayıları
Oda	171
Kenif	65
Sofa	53
Bi'r-i mâ'	48
Dehliz	33
Matbah	33
Bahçe	31
Avlu	27
Abdesthâne	16
Kılar	11
Ahur	10
Köşk	9
Mahzen	6
Hamam	6
Matbah Ocağı	5
Mağsil	5
Kömürlük	4
Sarnıç	2
Taş Maslak (musluk)	2
Ambar	1
Arpa Ambarı	1
Su Haznesi	1
Samanlık	1

Diğer bir ev bileşeni olan sofa "*Binaların içerisinde büyük ve geniş olarak bırakılan ve odaların kapıları oraya açılan yer*"¹⁰⁵ olarak tarif edilmektedir. Bazı araştırmacılara göre sofa, hayatlı evin yarı galerili niteliğinin değişimiyle meydana

¹⁰⁵ Pakalın, a.g.e, s.241.

gelmiştir.¹⁰⁶ Bakıldığında antre ve hol anlamına gelen ¹⁰⁷ sofa tabloda bulunan mekan bileşenleri içerisinde iki katlı evlerde bir ile iki arası, üç katlı evlerde bir ile üç arası, dahiliyeli ve hariciyeli evler de üç ile yedi arasında bulunmaktadır.

Tablo-5'te dördüncü sırada yer alan bi'r-i mâ (su kuyusu) kırk sekiz adet bulunmaktadır. Su ihtiyacının giderilmesi noktasında başvuru olan bir yöntem olan kuyu vakfiye içerisindeki menzillerin %84.21'inde mevcuttur. Evlerin büyük oranda su ihtiyacı kuyularla sağlanıyordu. Kuyuların dışında iki adet taş maslağında (musluk) varlığı söz konusudur. Bu maslaklar Saliha Hanım'a ait olan evde bulunmaktaydı. Bu noktada Saliha Hanım'ın evindeki su ihtiyacı akarsuyla sağlanmaktaydı. Zikredilen malumatlardan şunu çıkarabiliriz akarsu her hâne tarafından tedarik edilemeyecek kadar pahalıydı. Şehre su getiren ana sistemler yakınında bulunabilen membalar üzerinden künk borular ile hanelerine su getirebilmek mali gücü yerinde olan kişilere mahsus olabilmektedir. Bu ana kaynak Kırkçeşme suları olarak adlandırılmakta, bu noktalara yakın membalardan alınan sulara da katma adı verilmektedir.¹⁰⁸ Maslakların dışında vakfiyede iki adet sarnıç ve bir adet su haznesinin de bulunduğu görülmektedir. Sarnıç yağmur suyu ya da akarsuyun depolandığı yerlere verilen bir isimdir. Sarnıçlar suyun saklanması için kazılan çukurun tuğla ile örülüp horasan harcıyla su geçirgenliği yalıtılarak ya da kayaların oyulmasıyla meydana getirilirlerdi.¹⁰⁹ Bakıldığında vakfiyede sayısının az olmasında bu su depolama yönteminin büyük ihtimalle mali yönden getirisin yüksek olması etken görülebilmektedir. Vakfiyede su ihtiyacının sağlandığı bir diğer birim ise su haznesidir. Sadece bir evde bulunan bu birim muhtemelen sarnıç benzeri bir yapı olabilmektedir.

Menzillerin bir başka bileşeni olan matbah (mutfak) Cafer Ağa'nın Risâle-i Mimârî'sinde "*Matbah Arabîdir, Fârisîde cây-ı âş puhten ve aşhâne, Türkîde çorba pişirecek yer ve aş odası* " ¹¹⁰ olarak nitelendirilmektedir. Bakıldığında yemek pişirilen yer anlamına gelen matbah vakıf menzillerin %57.89'unda bulunmaktadır. On altıncı yüzyılların ortalarında mutfak belirli bir zengin azınlığın kullanım alanıydı

¹⁰⁶ Kuban, a.g.e, s.73.

¹⁰⁷ Yerasimos, a.g.e, s.310.

¹⁰⁸ Kazım Çeçen, Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri, İstanbul, Osmanlı Matbaası, 1988. s, 92

¹⁰⁹ Nebi Bozkurt, "Sarnıç", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, 2009, s.158.

¹¹⁰ Arzu Can, Risâle-i Mi'mâriyye'de Kavramlar ve Terminoloji, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s, 80

ve çok fazla odası bulunan büyük evlerde bile % 10 kadardı. Bu nedenle mutfak orta halli ve yoksul insanların erişemeyeceği bir lükstü.¹¹¹ Ancak on sekizinci yüzyıla ait Hâce Saliha Hanım zeyil vakfiyesinde bulunan menzillerde matbah daha fazla yaygınlık kazanmaya başlamaktadır. Artık matbah orta halli insanların kullanabileceği bir mekan haline gelmekteydi. Mutfağın bulunmadığı evlerde yemek pişirme alanları matbah ocaklarıyla sağlanmaktaydı. Fakat matbah ocakları, vakfiyede içeriği açıklanan elli yedi evden beşinde mevcuttu. Bu ocaklar kargir (taş) yapılarıdır. Bakıldığında o dönemde fazla tercih edilmediği görülmektedir. Matbah iki katlı evlerde, dahiliyeli-hariciyeli ve üç katlı evlere nazaran daha çok görülen bir bileşendi. Bina içerisindeki konumu genellikle alt katlardadır. Dahiliyeli-hariciyeli evlerin genellikle dâhiliye bölümünde yer alır.

Abdesthâne, hamam ve mağsil (banyo) evlerdeki bedensel temizliğin yapıldığı mekan bileşenleridir. Müslüman bir toplumda ibadet için her daim temiz olunması gerekmektedir. Bakıldığında abdesthâneler menziller içerisinde % 9.12 gibi bir rakama tekabül eder. Bu mekânsal bileşen dahiliyeli-hariciyeli menzillerde daha çok görülmektedir. Zengin ve gösterişli evlerde yer alan abdesthâne her evde bulunabilecek bir bileşen değildir. Bir diğer ev bileşeni olan Hamam ve mağsil yıkanma işleminin yapıldığı alanlardır. Menziller içerisinde % 2,85’lik bir sayıya sahip olan bu birimler tahminen zengin bir azınlığın sahip olduğu bir lükstür. Bu varlıklı kesim evlerine yaptırmış oldukları hamam ve mağsillere özel akarsular temin etmektedirler. Evlerinde bu gibi mekân bileşenleri olmayan kesim yıkanma işlemini muhtemelen halk hamamlarında gerçekleştirmekteydi.¹¹² Bunların dışında Hamamların kargir ve halvetî olmalarından başka bir bilgi vakfiyede bulunmamaktadır.

Bir diğer mekan bileşenleri kiler ve mahzenlerdir. Kiler Cafer Ağanın risâle-i Mimarisinde ‘*Kilel Arabîdir. Fârîside peşşe-hânehâ, Türkîde peşşehâneler demektir, âmme galat edip kiler derler*’ şeklinde tarif edilir. Bakıldığında kiler yiyecek maddelerinin saklanıp korunduğu oda ya da büyükçe dolap anlamına gelmektedir.¹¹³ Vakıf menzilleri içerisindeki kilerin dağılımına baktığımızda 6,27’lik bir paya sahip

¹¹¹ Tanyeli, a.g.e, s.341.

¹¹² Tevfik Cem Yaman, Türk Hamamının Mekânsal Kurgusu İstanbul Hamamları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2010, s.1.

¹¹³ Can, a.g.t, s.78.

olduğunu görebiliyoruz. Daha çok yüksek kira bedellerine sahip olan menzillerde kilere rastlanmaktadır. Bir diğer depolama alanı olan mahzenlerin ev içi dağılımları ise % 3, 42'dir. Kilere göre daha az sayıda olan bir mekan bileşeni olan mahzen kiler gibi daha çok yüzölçümü büyük ve kira bedeli yüksek evlerin bir birimidir.

Hizmet birimlerinden biri olan samanlık, arpa ambarı ve ambar vakfiyede en az olan ev bileşenleri olarak görülmektedir. Bu birimlere nazaran ahırın bu bileşenlerden daha fazla sayıda olduğunu fark edebiliyoruz. Ahır genellikle atların ve büyük-küçükbaş hayvanların beslendiği alanı temsil etmektedir. Samanlık ve arpa ambarı da bu hayvanların besinlerinin saklandığı alanlardır. Vakfiyedeki menziller genelinde bu birimler az sayıda bulunmaktadır. Bu noktada her evde binek hayvanı ya da büyük-küçükbaş hayvanı bulunmadığı ya da mali yönden masraflı olmasından dolayı bu hayvanların yetiştirilemediği düşünülebilir.

2.2.2 Dükkanlar

Dükkanlar vakfımızın diğer gayrimenkul cinslerinden birini oluşturmaktadır. Dükkan kavramının Osmanlı ticaret hayatındaki karşılığına bakıldığında değişik isimlerle tanımlanan her türlü ticaret evini içine alan kapsayıcı bir terim olarak görülmektedir.

Tablo-6 Dükkanların Bulundukları Yerler, Niteliği ve Sayıları.

Bulunduğu Mahalle	Niteliği	Sayısı
Gül Cami	2 Adet Berber Dükkanı	8
Macunî Kasım	3 Adet Kahve Dükkanı	5
Hoca Hayreddin	1 Adet Kürkçü Dükkanı	4
Mimar Sinan	Vakfiyede Belirtilmemiş	4
Şeyh Resmi	Vakfiyede Belirtilmemiş	2
Molla Aşki	Bakkal Dükkanı	1
El-Hac Şaban	Kasap Dükkanı	1
Toplam:		25

Bakıldığında bakkal dükkanı, kasap, fırın, lokanta, ya da terzi, ayakkabıcı, marangoz gibi yapılarla birlikte hem üretimde bulunan ve hem de toptan ya da perakende satış yapan esnaf atölyeleri de bu guruba dâhil olmaktadır.¹¹⁴

Vakıf gayrimenkullerinin önemli bir kısmını oluşturan dükkanların birçoğunun İstanbul'un Suriçi mahallelerinde yer aldığı görülmektedir. Tablo-6'ya bakıldığında dükkanların hangi mahallelerde ve kaç adet oldukları zikredilmiştir. Buna göre Hoca Hayreddin Mahallesinde dört, Gül Cami Mahallesinde sekiz, Mimar Sinan Mahallesinde dört, el-Hac Şaban Mahallesinde bir, Macunî Kasım Mahallesinde beş, Molla Aşkî Mahallesinde bir, Şeyh Resmî Mahallesinde iki olmak üzere toplam yirmi beş adettir. Dükkanların mahalle içine göre dağılımına bakıldığında en fazla sayıyı Gül Cami mahallesinin oluşturduğunu görüyoruz. Bu dükkanlardan on sekizinin niteliği hakkında vakfiyede bilgi verilmemektedir. Bunların dışında üç adet kahve dükkanı, iki adet berber dükkanı, bir adet kasap dükkanı ve bir adet kürkçü dükkanı bulunmaktadır. Bu bilgilerin dışında dükkanların içerisindeki alet ve edevattan ve yapılan faaliyetlerden vakfiyede bahsedilmemektedir. Zeyil vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla dükkanların özellikle evlerin alt katları ve bitişiğine inşa edildiği görülmektedir. Gül Cami mahallesindeki iki dükkan haricindeki diğer dükkanlar evlerden bağımsız birimler değildir. Bu yüzden eve mutasarrıf olan kişiler dükkana da mutasarrıf olmaktadır.

Menzillerle beraber kiralandıkları için dükkanların tek başına kira bedeline ulaşamamaktadır. Bu yüzden hangi mahalleye göre dükkanların kira bedellerinin arttığına dair bir veri elde edilememiştir. Ancak Menzillerle beraber kiralanan bu dükkanların kira getirisi oldukça iyidir. Dükkanların kiralama usulü ise icâreteyndir.

2.2.3 Yahudihâneler

Vakfiyede adı geçen gayrimenkullerden biri de yahudihânelerdir. Yahudihâne, gayrimüslim Yahudilerin bir arada oturdukları birçok evden ibaret yer anlamına gelmektedir.¹¹⁵

Bu evler cemaat mensubu birileri tarafından uzun süreli olarak kiralanıp, tek tek odalar Yahudi ailelere dağıtılırdı. Bu durum Osmanlıda vakıf kuran varlıklı

¹¹⁴ Yediyıldız, a.g.e, s.110.

¹¹⁵ Pakalın, a.g.e, s.601.

ailelerin dikkatini çekmiş böylece bu binaları satın alarak kurdukları vakıflara yüksek gelir sağlamaya çalışmışlardır.¹¹⁶

Tablo-7 Yahudihânelerin Bulundukları Yer, Niteliği ve Kiralama Miktarı.

Bulundukları Mahalle	Gayrimenkul Cinsi	Yüzölçümü/ Kiralama Değeri
Molla Aşki	Yahudihâne	120,5 zirâ'/148 kuruş mu'accele ve aylık 20 akçe mü'eccele
Molla Aşki	Selamlık ve matbah ve bakkal dükkânı ve mahzen büyük yahudihâne	120,5 zirâ'/ aylık 120 akçe mü'eccele
Molla Aşki	Yahudihâne	86,5 zirâ'/ 200 kuruş mu'accele ve 25 akçe mü'eccele
Molla Aşki	Yahudihâne	20 akçe aylık mü'eccele
Çakır Ağa	1 Adet yanmış büyük yahudihâne	100 Zirâ'/ aylık 145 akçe mü'eccele
Çakır Ağa	Yahudihâne	70 Zirâ'/ aylık 77 buçuk akçe mü'eccele
El-Hac Şaban	Fevkâni ve tahtâni yedi bab oda ve matbah ve havlu ve bi'r-i mâ ve iki adet yahudihâne ve kasap dükkânı	238,5 zirâ'/ 1500 kuruş mu'accele ve aylık 60 akçe mü'eccele
El-Hac Şaban	Fevkâni ve tahtâni yedi oda ve matbah ve havlu ve bi'r-i mâ ve iki adet zokak kapusını müştemil yahudihâne	180 Zirâ'/ aylık 45 akçe mü'eccele
Toplam:		9 Adet

¹¹⁶ Yerasimos, a.g.e, s.315.

Bu duruma Hâce Saliha Hanım da örnek gösterilebilir. Zira Saliha Hânım vakfını kurarken ilk olarak Eğrikapı’da bulunan Tekfur Sarayı yakınlarındaki Molla Aşkî mahallesinde 800 zirâ‘ yüzölçümüne sahip iki katlı birbirine bitişik üç adet yahudihâneyi 3000 kuruşa ve Hasköy’de yine üç katlı bitişik nizam iki adet yahudihâne’yi ise 1230 kuruşa satın alır. Bu getirisi yüksek yatırımını kiraya verir. Zamanla bu yahudihânelere başka yahudihâneler eklenerek sayı dokuza yükselir. Ciddi bir gelir sağlayan bu yahudihâneler İstanbul’un Musevi nüfusunun yoğunlukta yaşadığı mahallelerde bulunmaktadır. Tablo-7’ye baktığımızda yahudihânelerin birçok odadan müteşekkil olduğu görülmektedir. Yahudi cemaatinin örgütlenerek birlikte yaşadığı bu alanlar pansiyon niteliği taşıyan bir yapıya benzemektedir. Ortak kullanım alanları mutfaklardır. Su ihtiyacı için su kuyuları mevcuttur. Bazı yahudihânelerde selamlık gibi ev bileşenleri dikkati çekmektedir. Dikkat çeken bir ayrıntıda bazı yahudihânelerin alt kısımlarında bulunan dükkanlardır. Gayrimüslim Yahudilerin yapmış olduğu ticari faaliyetlerin niteliğini de bu dükkanların içeriğinden anlayabiliyoruz. Bu ayrıntıların dışında kenif in varlığından söz edilmemektedir. Bir ev bileşeni olarak kenif muhtemelen evin dışarısında yer almaktaydı.

Yahudihânelerin büyüklüğü ve oda sayısı kira miktarına etki eden önemli bir faktördür. Bakıldığında yüzölçümü en büyük yahudihâne en yüksek kira getirisine sahip olandır. Yahudihânelerin kiralama usulü icâreteyndir. Tablo-7’de görüldüğü gibi yahudihâneler oldukça iyi kira getirileri olan gayrimenkullerdir. Birer toplu yaşama alanı olmaları ve odaların tek tek kiralanmaları kira gelirinin yüksek olmasına etki eden önemli faktörlerdir. Yahudihânelere mutasarrıf olan yalnızca Museviler değildir. Tablo-7’ye baktığımızda büyük çoğunluğu Musevi olsa da Müslümanların da bu yapılara mutasarrıf oldukları görülmektedir. Müslümanların yahudihânelere mutasarrıf olmalarındaki amaç bu gayrimenkulleri Yahudi cemaatinden kişilere kiralayıp gelir elde etmek olabilir. İcâreteyn usulüyle kiralanın yahudihânelerde mutasarrıfın çocuksuz ölümü neticesinde mahlûl olma durumuna vakfiyede rastlanmamış olunması dikkat çekicidir.

2.2.4 Sahilhâne

Sahilhâne kelimesi kasır ve konak kelimeleriyle aynı anlama gelip padişaha yakın olan ve saray erkânı gibi bazı sınıfların inşa ettirdikleri yazın barınılan

konutlara verilen bir isimdir. Bu yapılar genellikle Haliç'te ve boğazın her iki yakasındaki kıyılarda yer almaktadır. Yapı malzemeleri ahşap olan sahilhâne, iki katlı olup denize dönük ön cephe, arka kısımda yer alan harem bölümüyle mahremiyetin korunduğu önemli sivil mimari yapılarıdır.¹¹⁷ Vakfın bir başka çatılı gayrimenkullerinden olan sahilhâne Galata'nın Molla Çelebi mahallesinde yer almaktadır. İçerisinde bulunan birimler hakkında vakfiyede bir malumat olmamakla birlikte aylık 300 akçe mü'eccele ile icareteyn usulüyle kiraya verilmiştir. Aylık bedeline bakıldığında gerçekten yüksek bir meblağ olduğu düşünüldüğünde vakfa ciddi bir gelir sağladığı düşünülebilir. Sahilhâne üç kez el değiştirmiştir. İlk mutasarrıfı sabık Kazasker Feyzullah Efendi'nin kızı Münire Molla Hanım'dır. Daha sonra sahilhâne feragat yoluyla Şerife Fatma Hatun'a bırakılmıştır. Şerife Fatma Hatun'un ölümüyle büyük oğlu es-Seyyid Said Efendi'ye intikâl etmiştir.

2.2.5 Hamam

Suyun ısıtılmasıyla insanların yıkanma eylemini gerçekleştirdikleri tesislere hamam denilmektedir. İnsanlık tarihinin kadim dönemlerinden beri birçok medeniyette hamam yapıları meydana getirilmiştir. İnsan bedeninin temizliği üzerinde hassasiyet gösteren İslamiyet'in etkisiyle Müslüman toplumu hamama ayrı bir önem vermektedir. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde çok sayıda hamam inşa edildiği bilinmektedir. Bunun önemli sebeplerinden biri hamamların iyi gelir getirisi nedeniyle hayır kurumlarına gelir kaynağı olarak vakfedilmeleridir.¹¹⁸

Vakfımıza gelir sağlaması noktasında önemli bir taşınmazımızda İstanbul'un Timurhan Mahallesinde bulunan büyük bir hamamdır. Hamamın içerisinde ihtiva ettiği birimler hakkında vakfiyede hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu yapı 1164 zirâ' arsa üzerine inşa edilmiş içerisinde bi'r-i mâ' dediğimiz bir su kuyusu da bulunan bir akardır. Bakıldığında 3500 kuruş mu'accele ve yevmi 2 akçe mü'eccele ile icâreteyn usulüyle kiraya verilmiştir. Oldukça iyi bir gelire sahip bu yapı ciddi bir finansman kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Vakfa iyi bir gelir sağlaması noktasında bostandan sonra ikinci sırada yer almıştır. Bu gayrimenkul dokuz kere el değiştirmiştir. İlk mutasarrıf 1181 (1767) yılında vâkıfemiz Saliha Hanım'ın kardeşi olan Ebezâde Abdürrahim Efendi'nin oğlu Sadullah Efendi'dir. Son mutasarrıf ise

¹¹⁷ A. Fulya Eruz, "Sahilsaray", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 35, 2008, s.530.

¹¹⁸ Semavi Eyice, "Hamam", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 15, 1997, s.414.

1231 (1815) yılında Dergâh-ı Ali kapucubaşlarından Pir Mehmed Efendi'dir. 1815 yılına kadar bilfiil işletilmiş olan bu gayrimenkulün bu tarihten sonraki faaliyetleri hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.2.7 Zir-i Zemin Mahzen

Yer altı deposu anlamına gelen mahzen, bilumum eşya ve evrak gibi şeyleri yangından korumak için genelde penceresiz olup toprak altında yapılan kargir depoya verilen isimdir. Cafer Ağa'nın risale-i mimârisinde "*Mahzen Arabîdir, Fârisîde cây-ı mâl ü metâ, Türkîde mâl ve metâ' yeri ve odası*" anlamlarında kullanılmaktadır.¹¹⁹ Zir-i zemin mahzen kelimesi karanlık, toprak altında bulunan depo alanlarını karşılayan bir terimdir. Muhtemelen yer altında olduğu için daha serin bir alan olması gıda maddelerinin korunduğu soğuk hava deposu olarak kullanılmasını da sağlamaktadır. Vakıf akarlarından biri olan zir-i zemin 117 zirâ' yüzölçümüne sahip bir arsa üzerinde yer almaktadır. Oldukça geniş bir alana sahip olan bu yapı, 22 buçuk akçe mü'ecceleye icâreteyn usulüyle kiralanmıştır. Vakfiyede peşin kiralama bedeli hakkında bilgi verilmemiştir. İki kez el değiştiren bu akarın ilk kiracısı 1234 (1818) yılında Hirefyanaki Nasrani'dir. Daha sonra Bakkal Cağfuz zevcesi Katarine 1234 (1818) senesinin Rebiulevvelinde kiralanmıştır. Görüldüğü gibi mutasarrıflar gayrimüslimlerden müteşekkildir.

2.3 Çatısız(Müstegallât) Gayrimenkuller

2.3.1 Bostanlar

Bostanlar meyve ve sebze gibi bitkilerin yetiştirildiği arazi tipine verilen isimdir. Bostanlar içerisinde bostancının kalabileceği bahçevan odası bulunmaktadır. Bu odalarda bahçevanın ekip biçerken kullanmış olduğu bilumum alet ve edevat yer almaktadır. Bostanlar içerisinde yetiştirilen ürünlerin su ihtiyaçları kuyular ve havuzlardan sağlanmaktadır. Vakfımızın gelir kaynaklarından biride bostanlardır. Bostanlar vakfiyede "*bostan gediği*" olarak zikredilmektedir. Bakıldığında gedik terim olarak esnaf ve sanatkârların vakıf dükkanlar da mütevellinin müsaadesiyle ilhak ve bina ettikleri raf, dolap ve bilumum aletlerin hakkı karar şartıyla konması

¹¹⁹ Can, a.g.t, s.78.

anlamına gelmektedir.¹²⁰ Bostanların bir tanesi hariç diğerleri gedik olarak vakfiyede zikredilmektedir. Gedik konusuna daha sonra gayrimenkullerin kiralama usulü başlığı altında tekrar değinilecektir.

Tablo-8 Bostanları Bulundukları Yerler, Kiralama Usulleri ve Kira Bedelleri

Mahalle Adı	Gayrimenkul Türü	Kiralama Usulü	Kira Bedeli
Tercüman Yunus	Bostan	İcâre-i Vâhide	Senevî 36 Kuruş
Babamevlevihâne	Bostan	İcâre-i Vâhide	Senevî 825 Kuruş
Tahta Köprü	Meyveli 250 Büyük Ağaç ve Büyük Bostan	İcâre-i Vâhide	Senevî 5000 Kuruş
Emin Çu(...)	Büyük Bostan ve İçerisinde 90 Adet Meyveli Ağaç	İcâre-i Vâhide	Senevî 70 Kuruş
Ali Fakih	İçerisinde Bahçevân Odası Bir Büyük Bostan Kuyusu, Havuzu, Meyveli Ağaçları ve Sebzeleri Olan Bir Aded Bostan	İcâre-i Vâhide	Senevî 45 Kuruş
Tercüman Yunus	Meyveli ve Meyvesiz Ağaçlı, Bağçevan Odalı, Havuzlu, Büyük Su Kuyulu, Büyük Bostan	İcâre-i Vâhide	İcâreteyn

Vakfımız gayrimenkullerinden olan Bostanlar altı adet olup bunların İstanbul'un Fatih ve Kasımpaşa cihetlerine yayılmış olduğu görülmektedir. Özellikle Suriçi mahalleri olan Tercüman Yunus, Baba Mevlevihâne, Emin Çu(...), ve Ali

¹²⁰ Ahmet Akgündüz, "Gedik", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 13, 1996, s.541.

Fakih'te bostanlar yoğunluk kazanmışlardır. Tablo-8'de baktığımızda bostanların biri hariç diğerleri icâre-i vahide-i kadime ile kiralandığı görülmektedir.¹²¹ Senelik olarak alınan kira bedelleri tabloda görülmektedir. Tablodaki bilgilerden en yüksek kira bedeline sahip olan bostanın Kasımpaşa'nın Tahta Köprü mahallesinde bulunduğu zikredilmektedir. Bu bostan senevî 5000 kuruşa kiraya verilmiştir. Oldukça ciddi bir gelir getirisine sahip bu bostan içerisinde iki yüz elli adet meyve ağacının da var olduğu bilinmektedir. Bostanın yüzölçümünün ne kadar olduğu bilinmemekle beraber kira bedelinin yüksek olmasına etki eden faktörlerden biri de genişliği olmalıdır. Yüzölçümü ne kadar büyükse elde edilen ürün miktarında da artış olacaktır.

Bir diğer gelir getirisi yüksek olan bostan Baba Mevlevihane mahallesinde bulunmaktadır. Senelik kira bedeli 825 kuruş olan bu bostanın içerisindeki birimler ve neleri ihtiva ettiği konusunda vakfiyede bir bilgi bulunmamaktadır. Tablodaki diğer bostanlara baktığımızda senelik kira bedelleri diğer iki bostana göre oldukça azdır. İcâre-i vâhide-i kadime ile kiralanın beş bostandan başka bir adette icâreteyn usulüyle kiralanın bostan bulunmaktadır. Bu bostanın menzil ve dükkan gibi gayrimenkullerle aynı arazi içerisinde bulunması onun icâreteyn usulüyle kiralanmasını sağlamıştır.

2.3.2 Arsalar

Vakfiyede bulunan bir başka gayrimenkul arsalaradır. On beş adet arsanın varlığı söz konusudur. Bu arsaların İstanbul'da bulunan mahallelere dağılımı bu şekildedir: Derviş Ali mahallesi bir, Debbağzâde Mahallesi iki, Çakır Ağa mahallesi bir, Tercüman Yunus mahallesi bir, Kâtib Kasım mahallesi bir, Müfti Ali mahallesi üç, Timurhân Mahallesinde bir, Ali Fakih Mahallesinde bir, Sarı Beyazid mahallesi bir, Hacı Kadın mahallesi bir, Hacı Hasan mahallesi bir, Ali Paşa mahallesi bir adettir. Bakıldığında bu arsaların en büyüğü 650 zirâ', en küçüğü de 63 zirâ' yüzölçümüne sahiptir. İstanbul'un Müfti Ali mahallesinde bulunan iki arsadan biri 108 zirâ' diğeri 204 zirâ' yüzölçümüne sahiptir. Arsaların hangi amaçla ve üzerindeki yapılacak faaliyetler hakkında vakfiyede hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ancak arsalar mutasarrıf olan bazı kişilerin lakaplarından bir çıkarım yapılabilir.

¹²¹ Bu konuya ayrıntılı olarak gayrimenkullerin kiralanma usulü başlığı altında değinilecektir.

Bakıldığında Bostanî gibi lakaplardan bu arsalardan bazılarının tarımsal faaliyetler için kullanıldığı tahmin edilebilir. ilk olanı şehriye 15 akçe diğeri ise 65 akçe mü'eccele, toplam da 195 kuruş mu'accele meblağa sahiplerdir. Yine Sarı Bayezit mahallesinde bulunan menzil arsası 180 zirâ' yüzölçümü ve 360 kuruş mu'accele, şehriye 60 akçe mü'eccelesiyle vakfiyede zikredilmektedir. Son olarak Hacı Kadın mahallesinde bulunan 63 zirâ' yüzölçümü bulunan arsa 15 kuruş mu'accele ve şehriye 5 akçe mü'eccele ile kiraya verilmiştir. Ancak mutasarrıfı Ali Efendi çocuksuz ölünce bu arsa vakfa rücu ederek müzayede ile Bostanî Ali Ağa'ya aynı meblağlar üzerinden verilmiştir.

2.3.3 Bahçeler

Vakfiyemiz içerisinde Arsalardan daha farklı arazi tiplerinden biride meyvelikleri ifade eden bir birim olan bahçelerinde gayrimenkul olarak yer aldığını görmekteyiz.¹²² Bahçeler yine İstanbul'un farklı mahallelerine dağılmış olmakla beraber beş adettir. Bunlardan biri Hâce Hayreddin mahallesinde bulunan 350 zirâ' yüzölçümüne sahip bir bahçedir. Bir diğeri ise Derviş Ali mahallesinde 70 zirâ' olup, aylık 10 akçe mü'ecceleli bir akardır. Yine Tevkî Cafer mahallesinde bulunan 127 zirâ' olup aylık 10 akçe mü'ecceleli bir diğer bahçeyi görmekteyiz. Mimar Sinan mahallesinde bulunan 70 zirâ' uzunluğa sahip ancak kiralama bedeli hakkında vakfiyede bir bilgi bulunmayan bir bahçemiz daha mevcuttur. Ve son olarak vakfiyede "*Etrafı taş divarlı bir bab bağçe*" olarak nitelendirilen Molla Gürânî mahallesinde bulunan yüzölçümü hakkında bir bilgi bulunmayan ancak 225 kuruş mu'accele ve 30 akçe mü'eccele ile kiraya verilen bir bahçeden de söz edilmektedir. Bakıldığında biri hariç diğer bahçelerin peşin kiralama bedelleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu gayrimenkuller en fazla iki kez el değiştirmiştir.

Bunun dışında mutasarrıfların bir kısmı Gayrimüslim kişiler ve Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu gayrimenkullerin dışında zeyil vakfiyede mahal ve arsalı kolluk adlarına sahip iki gayrimenkul cinsine daha rastladık. Bunlardan İstanbul'un Debbag Yunus mahallesinde bulunan mahal 16 zirâ' yüzölçümüne sahip bir gayrimenkuldür. Küçük bir alandan müteşekkil olan mahalin hangi amaçla kullanılmış olabileceği hakkında vakfiyede bir bilgiye rastlanmamıştır. Kiralama

¹²² Yediyıldız, a.g.e, s. 100.

usulü ve miktarına değinilmemiş olan bu yapı üç kez el değıştirmiştir. İlk mutasarrıf 1180/1766 yılında Hadice Hatun binti Abdullah'tır. Diğer bir gayrimenkul arsall kolluk olarak belirtilen 110 zirâ' yüzölçümüne ve yevmi 1 akçe icâre-i mü'eccele ve 200 kuruş mu'accele kira bedeline sahiptir.

2.4 Vakfiyede Yer Alan Gayrimenkullerin Mutasarrıfları ve Toplumsal Konumları

Osmanlı döneminde toplum iki sınıftan oluşmuştur. İlk sınıf sultanın idari ve dini konularda yetki vermiş olduğu kişilerden meydana gelen askeri sınıftır. Diğer ise devlet işleriyle alakası bulunmayıp vergi vermekle yükümlü olan Müslüman-Gayrimüslimlerden oluşan reayadır. Yönetici vasfı bulunan askeri sınıf dediğimiz grup kendi içerisinde dört gruba ayrılmaktaydı. Bunlar seyfiye, ilmiye, kalemiye ve saray halkından müteşekkildi. Seyfiye askerlikle meşgul olmakla birlikte yürütme görevini de elinde bulundurmaktaydı. İlmiye ise Osmanlı toplumunun eğitim, din ve adli konularıyla ilgilenmekteydi. Kalemiye dediğimiz grup ise devletin bürokratik işlerini yürütmekteydi. Toplumun başka bir sınıfını oluşturan reaya ise vergi vermekle görevli olup, geçimini tarımsal, sanayi ve ticari faaliyetlerle sürdürmekteydi. Coğrafi dağılımıyla kabataslak bir genellemeye gidildiğinde şehirli grup esnaf-zanaâtkar ve tüccarlar, kırsal kesimde bulunup tarımla uğraşan köylüler ve göçebeler yönetilen dediğimiz sınıfın bileşenleriydi.¹²³

Toplumsal tarih araştırmalarında vakfiyeler oldukça kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgiler Osmanlı toplumunun hayırseverliği üzerinde yoğunlaşsa da vakfiyeler içerisinde yer alan gayrimenkullerin kiracılarının bu toplum içerisindeki konumları da oldukça dikkat çekicidir. Elimizde bulunan Hâce Saliha Hanım zeyil vakfiyesi bu konuda 18. Yüzyıl Osmanlı toplumsal yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler toplumun birçok kesiminin yaşam koşullarını, barınma kültürlerini gözler önüne sermekle birlikte gayrimenkulleri kiralayanların toplumsal konumlarını da ortaya çıkaracaktır.

¹²³ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Cilt 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, s.444, 458.

Tablo-9 Gayrimenkullere Mutasarrıf Olan Kişiler

Dini İnancı	Cinsiyetlerine Göre Kişi Sayısı			Toplam	Yüzde
	Kadın	Erkek	Kadın- Erkek Müşterek		
Müslüman	414	352	91	857	%89,4 6
Gayrimüslim	15	64	11	101	%10,6 4
Toplam Kişi Sayısı	425	416	102	958	

Hâce Saliha Hanım vakıflarının gayrimenkullerine Osmanlı toplumunun birçok kesiminden insanın mutasarrıf olduğu farkedilmektedir. Tablo-a’de görüldüğü gibi genel olarak gayrimenkullere kiracı olan kişi sayısı dokuz yüz elli sekizdir. Bu sayının % 89’unu Müslümanlar oluşturmaktadır. Gayrimüslimlerin yoğunluğu ise %10.54’tür. Müslüman kiracıların gayrimüslimlere göre ezici çoğunlukta oldukları fark edile bilmektedir.

Cinsiyet yönünden bu sayıları değerlendirdiğimizde gayrimenkullerin %44.36’sına kadınların mutasarrıf oldukları görülmektedir. Erkeklerin oranı ise % 43.42 olup kadınlara göre biraz daha düşüktür. Kadınların erkeklere göre daha fazla sayıda mutasarrıf olmalarında icâreteyn usulünün etkili olabileceği düşünülebilir. Bu usul ile gayrimenkule kiracı olan kişi öldüğünde bütün hakları çocuklarına intikal etmektedir. Ancak eşi gayrimenkulde hiçbir şekilde hak talep edememektedir.¹²⁴ Bu durum Osmanlı toplumundaki kadının konumu da hesaba katıldığında mağduriyet içerisinde kalmasına neden olacaktır. Böyle bir durumun önlenmesi adına gayrimenkullerin kadınlar tarafından kiralanması söz konusu olmuştur.

¹²⁴ Kaya, a.g.e, s.181.

Bu bilginin dışında gayrimenkul kiracılarının % 96.50'sini Müslüman kadınlar oluşturmaktadır. Gayrimüslim kadınların oranına bakıldığında durum %3.49'dur. Müslüman kadınlar gayrimüslim kadınlara göre oldukça yüksek bir oranda gayrimenkullere kiracı oldukları görülmektedir. Ayrıca Müslüman kadınların gayrimüslimlere oranla daha fazla ekonomik güçlerini ellerinde bulundurdukları düşünülmektedir. Tasarruf hakkı noktasındaki bu üstünlük Müslüman kadınlara bazı durumlarda elde ettikleri hakları kullanarak hukuki konularda tek başlarına karar alabileceklerini göstermektedir. Bunlardan başka bir de kadın-erkek müşterek mutasarrıf olanların sayısı 102'dir.

Tablo-10 Toplumsal Yapıya Göre Gayrimenkul Mutasarrıfları

Alt Guruplar		Cinsiyetleri	Sayısı	Toplam Kişi Sayısı	Yüz desı
Toplumsal Sınıflar	Gurubu Bulunamayanlar	Erkek	46	367	%46.22
		Kadın	321		
Askeri Sınıf	Saray Mensubu	Erkek	-	61	%7.68
		Kadın	61		
	Merkezi Yönetim Mensubu	Erkek	53	53	%6.67
		Kadın	-		
	İlmiye Mensubu (Aile Mensupları da Dahildir.)	Erkek	102	125	%15.74
		Kadın	32		
Reaya	Esnaf-Zanaâtkar ve Tüccar	Erkek	179	179	%22.54
		Kadın	-		
Toplam : 794		Kadın	414		%52.14
		Erkek	380		%47.85

Mutasarrıfların toplumsal yapıya göre konumlarını değerlendirdiğimiz tablo-10'da, grubu bulunmayanların sayısı 367 olup toplam içindeki dağılımı % 46.22'ye denk gelmektedir. Bakıldığında neredeyse toplam sayının yarısı kadar olan bu gurup toplumsal konumunu yansıtacak lakaplardan hiçbirini barındırmayan kişileri yansıtmaktadır.

Yukarıdaki tabloya dikkat edildiğinde mutasarrıfların toplumsal sınıflar olarak incelendiği görülecektir. Burada Osmanlı toplumunun askeri sınıfını oluşturan saray mensubu, merkezi yönetim mensubu ve ilmiye mensubu kişilerin ayrı ayrı sınıflandırıldığı görülmektedir.

Bunlardan ilk olarak saray mensubu dediğimiz sadece kadınlardan müteşekkil olan gurup muhtemelen padişahın haremde bulunan cariyelerin çırağ edilip bazı devlet adamları ya da toplumun ileri gelen aileleriyle evlendirilenler olduğu düşünülmektedir. Osmanlı saraylarında bulunan cariyeler, yedi-dokuz sene hizmetleri akabinde Enderun'da yaşanan çıkma benzeri bir sistemle Harem-i Hümayun'dan çırağ edilirdi. Dönem kaynaklarında bu durum "çırağ çıkmak", "taşra ihraç", gibi ifadelerle yansıtılırken, çıkan kişiye "muhrec" veya "çırak" denilirdi. Bazı örneklerden çıkma dönemlerinin, hizmet süreleri dolduğunda, kendi istekleri neticesinde, tahtan inme dönemlerinde ve isyan zamanlarında olduğu görülmektedir. Çırağ edilen cariyeler hanedan mensupları ve yönetici sınıf arasında ilişki ağlarını güçlendirmek için evlendirilirlerdi. Saray içi ve dışı ile bazı ittifakların kurulmasına, hali hazırdaki ilişkilerin kuvvetlendirilmesine ve hanedana sadık kulların oluşumunu sağlaması noktasında bu evlilikler oldukça önemlidir. Saraylı ya da Sarayî şeklinde isimlendirilen bu kadınlar vezir ve paşa haneleri, ya da ilmiye sınıfı mensupları gibi yüksek mevkiden erkeklerle evlendikleri görülür. Bazı durumlarda toplumun daha alt kesimlerinden kişilerle evlilikleri de söz konusudur.¹²⁵ Bu kişiler saraylı lakabıyla vakfiyede yer almakla beraber Abdullah ve Abdülmennan baba isimlerine de sahiplerdir. Tablo içerisindeki oranlarına baktığımızda %7.68 olduğu görülmektedir.

Bir diğer gurup merkezi yönetim mensubu olarak saray içerisindeki bazı birimlerde görev yapmış memurların yer aldığı kişilerdir. Bu kişilerin oranını

¹²⁵ Betül İpşirli Argıt, "18. Yüzyılda Harem-i Hümayun'dan Çırağ Edilen Cariyeler", Türk Kültür İncelemeleri Dergisi, Sayı 25, İstanbul, 2011, s.13, 19.

incelediğimizde % 6.67 gibi bir rakama ulaşmakla beraber saray görevlisi gurubuna göre az bir sayıyı ifade etmektedir.

Askeri sınıflardan biri olan ilmiye sınıfı gayrimenkullere mutasarrıflık olma noktasında 125 kişi ile %15.74'lük kısmı içine almaktadır. Bu grupta bulunan 125 kişilik sayı içerisinde kadınların dağılımı 32'dir. Bu kadınlar genelde ilmiye sınıfının en üst kademelerinden başlayıp en alt kademesine kadar yer alan birçok kişinin akrabaları olmaktadır. Bu kadınlardan bazıları sabık şeyhülislam ya da kazasker kızlarıdır.¹²⁶

Son olarak reaya sınıfı dediğimiz esnaf, zanaâtkar ve tüccarlardan müteşekkil gurup ise 179 kişi ile % 22.54'lük kısmı oluşturmaktadır. En fazla mutasarrıfın bulunduğu reaya sınıfı yalnızca erkeklerden oluşan bir yapıdır. Bu guruba dahil olan kişiler den bazıları seyyid olup esnaf ve zanaâtkarlık gibi mesleklere mensup kişilerdir. Ancak birçoğu toplumun orta ve üst sınıfından müteşekkil bu kişiler hakkında genel bir değerlendirme yapmak oldukça güçtür.

Yukarıdaki tablo hakkında bir değerlendirme yapıldığında askeri sınıf olarak şekillenen grup % 30.10'luk bir payla reaya sınıfındaki gruba göre gayrimenkullerde daha fazla kiracı bulunan toplumsal yapıyı ifade etmektedir. Askeri sınıfın özellikle ilmiye grubunun diğerlerine göre ağırlığı daha fazladır. Gerek Hâce Saliha Hanım'ın eşinin bir şeyhülislam ve Nakîbüleşraf olup seyyidlerle olan irtibatı gerekse kendisinin de bu sınıfın üst kademelerinde bulunan akrabalık bağları ilmiye sınıfı mensuplarının gayrimenkullerde diğerlerine göre daha fazla sayıda bulunmasını sağlamaktadır. Bakıldığında reayanın gayrimenkullerde kiracı bulunmalarının oranı ise %22.54'tür. Bu sayı ile reaya sınıfı askeri sınıftan sonra ikinci sırada yer almaktadır.

Yukarıdaki tabloda toplumsal sınıfları değerlendirilen mutasarrıfların bir de toplum içerisinde almış oldukları ünvanlar üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Bu noktada ilk olarak değerlendireceğimiz grup Müslüman erkek mutasarrıflardır.

¹²⁶ Bu isimlerden birkaçı şunlardır: Şeyhülislâm Yahya Tevfik Efendi'nin kızı Hâce Şerife Seyyide Hanım aynı zamanda Saliha Hanım'ın yeğeni Sadullah Efendi ile evlidir. (Yahya Tevfik Efendi Hâce Saliha Hanım'ın Vakfiyesinin Şuhûdü'l Hallerinden biridir. Saliha Hanım'ın Zeyil Vakfiyesi de Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde Yahya Tevfik'in Koleksiyonu içerisinde Yer Almaktadır.) Şeyhülislâm Mehmed Salih Efendi Kızı Fatma Hanım, Kazasker Abdurrahman Efendi Kızı Hâce Fatma Hanım, Kazasker Feyzullah Efendi Kızı Münire Molla Hanım.

Ancak mutasarrıfların geneli içerisinde ünvansız kişi sayısının da az olmadığı görülmektedir. Tablo-11’de baktığımızda toplam kişi sayısı içerisinde lakabı olmayanların oranı % 11.27’dir.

Tablo-11 Ünvanı ve Mesleği Belirtilmiş Müslüman Erkek Mutasarrıflar

Ünvanı	Sayısı	Yüzdesi
Seyyid	34	% 16.66
Seyyid/ Efendi	17	
Seyyid/ Ağa	9	
Seyyid/Çelebi	4	
Seyyid/el-Hac	3	
Seyyid/ Beşe	1	
Ağa	66	%16.17
Lakapsız/ Ünvanlı	46	% 11.27
Efendi	45	% 11.02
El-Hac	18	% 8.33
El-Hac/ Ağa	7	
El- Hac/ Efendi	7	
El-Hac/ Çelebi	2	
Beşe	26	% 6.37
-zâde	14	% 3.43
Çelebi	10	% 2.45
Çukadâr	10	% 2.45
Hâfız/ Efendi - el- Hac Hâfız	7	% 1.96
El- Hac Kadı- Kadı Efendi	7	% 1.71
Berber/ seyyid	7	% 1.71
Molla	6	% 1.47
Odabaşı	5	% 1.22
Müderriş	4	% 0.98
İmam/ Efendi	4	% 0.98
Bostancı	4	% 0.98
Çavuş	3	% 0.73
El-Hac/ Sahaf- Sahaf/ Efendi	2	% 0.49
Usta	2	% 0.49
Beşe/Yorgancı	2	% 0.49
Çıkırcı	2	% 0.49
Beşe/Alemdar	2	% 0.49
Kazasker/ Efendi	1	% 0.24

Bekçi	1	% 0.24
Kâtib	1	% 0.24
Hallaç	1	% 0.24
Ağa/ Nakkaş	1	%0.24
Derviş	1	% 0.24
Şeyh	1	% 0.24
Âşık	1	% 0.24
Mevâli-yi Âzam	1	% 0.24
Muhafız	1	% 0.24
Câbî/ Hâfız	1	% 0.24
Muhzır/ Çelebi	1	% 0.24
Bey	1	% 0.24
Seyyid/ Divan Sakası	1	% 0.24
Kapıcı	1	% 0.24
Kaptan	1	% 0.24
Seyyid/ Solakbaşı	1	% 0.24
Kâtib/ Efendi	1	% 0.24
Seyyid/Anadolu Matlabcı	1	% 0.24
Sepetci	1	% 0.24
Seyyid/Pabuccu	1	% 0.24
Beşe/Debbağ	1	% 0.24
Beşe/Perdahcı	1	% 0.24
Kuzucu	1	% 0.24
Katmerci/ Efendi	1	% 0.24
Beşe/Zeytinci	1	% 0.24
Ağa/Turşucu	1	% 0.24
Eskici	1	% 0.24
Saatçi	1	% 0.24
Ağa/Terlikçi	1	% 0.24
Beşe/Taşçı	1	% 0.24
Beşe/Bakkal	1	% 0.24
Kayıkçı Ustası	1	% 0.24
Ağa/İmâmeci	1	% 0.24
Arabacı	1	% 0.24
Kasap	1	% 0.24
Ağa/Kuyumcu	1	% 0.24
Çelebi/Şekerci	1	% 0.24
El-Hac/Teberdâr	1	% 0.24
Bağçevân	1	% 0.24
Ağa/Hamamcı	1	% 0.24

Terzi	1	% 0.24
Oturakçı	1	% 0.24
Beşe/Mumcu	1	% 0.24
Keçeci	1	% 0.24
Çelebi/Serrâc	1	% 0.24
Beşe/Attar	1	% 0.24
Ağa/Pekmezci	1	% 0.24
Seyyid /Davut Paşa Balıkçıbaşı	1	% 0.24
Toplam:	408	

Tablo-10 Ünvanı ve Mesleği Belirtilmiş Müslüman Erkek Mutasarrıflar

Tablo-10’da ilk sırada yer alan seyyid ünvanlı kişi sayısı 68 ile %16.66 gibi bir orana karşılık gelmektedir. Seyyidlik, Hz. Muhammed’in Hz. Ali ve kızı Fatma’dan dünyaya gelen torunları ve onların soyundan gelen kişilere verilen bir ünvandır. Peygamber ehl-i beyti olmaları nedeniyle seyyidler yer aldıkları toplum içerisinde saygı ve itibar gören bir konumdadırlar. Özellikle Osmanlı Devleti seyyidler toplumun ileri gelenlerinden sayarak büyük önem atfetmiş ve Yıldırım Beyazid döneminde Nakîbüleşraflık makamı meydana getirilmiştir. Bakıldığında bu makama getirilecek kişi peygamber soyundan gelmeli ve ilmiye mensubu olmalıydı. Özellikle kadı, kazasker ve şeyhülislam gibi ilmiye sınıfının önemli kişileri bu göreve seçilirlerdi.¹²⁷ Bu kişilerden biri olan vakıf kurucumuz Hâce Saliha Hanım’ın eşi Mehmed Zeynelabidin Efendi de 3 kere Nakîbüleşraflık makamına getirilmiştir.¹²⁸ Bu makamın icra ettiği görev diğer Müslüman devletlerindeki benzerleri gibi seyyid ve şeriflerin adlarını defterlere kaydetmek, seyyitliklerinin gerçek olup olmadıklarını araştırmak ve adalete aykırı hareketler yaptıklarında cezalandırmaktır. Bu kişiler içerisinden yargılanıp suçlu bulunanlar Nakîbüleşraf tevkif hanesinde hapsedilirlerdi.¹²⁹

¹²⁷ Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", Cilt 32, İstanbul, TDV İslâm Ansiklopedisi, 2006, s.323.

¹²⁸ Mehmet Süreyya, a.g.e, s.1711.

¹²⁹ İsmail Hakkı Uzun Çarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s.172.

Her ne kadar seyyidlerin Osmanlı toplumunda sıradan işlerle uğraşmaları hoş karşılanmasa da ¹³⁰ esnafılık ve zanaâtkarlık işleri ile de meşgul oldukları bilinmektedir. Hâce Saliha Hanım Zeyil vakfiyesinde bulunan gayrimenkul mutasarrıflarından olan seyyidler, ilmiye sınıfının en üst mertebesinde bulunan şeyhülislam olabilecekleri gibi sıradan bir Osmanlı esnafı berber, attar, balıkçı ya da keçeci de olabilmektedir. Toplumsal sınıfı ne olursa olsun seyyidler devlet tarafından sağlanan bazı ayrıcalıklara da sahip olmuşlardır. Osmanlı yönetimi tarafından verilen bu ayrıcalıklar özellikle vergi verme noktasında belirginleşir. Bu vergiler avârız-ı divaniye, tekâlif-i örfiyye, sürsat, resm-i çift, bennâk, mücerret, duhân, kışlak ile kendi maişetleri için besledikleri koyun-keçi vesair tekâlif-i şakkanın hepsini kapsamaktadır. Bunlardan başka seyyidler baş akçesi ve avarızdan da muaf tutulmuşlardır. Bu vergilerin dışında seyyidlerin vakıflardan da bilfiil yararlanmış oldukları söz konusudur. Bazı vakıflar mali durumu iyi olmayan seyyidlere para yardımında da bulunmaktadır. Bazılarında da vakıf içerisinde bir görev verilerek ihya edilmişlerdir. Yukarıda zikrettiğimiz durumlar seyyidlerini yönetim ve halk ile karşı karşıya getirmiş, vergi gelirlerindeki azalma devleti verilen ayrıcalıkları sınırlamaya kadar götürmüştür. ¹³¹

Tablo-11’de ikinci sırada yer alan ünvan 66 kişi ile ağıdır. Genel toplam içerisindeki oranı ise % 16.17’ye karşılık gelmektedir. Ağa ünvanının Osmanlı topluluğundaki karşılığına bakıldığında yüksek mevki sahipleri için kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bu ünvan Yeniçeri zabıtlarına verilen bir isim olarak ta bilinmektedir. ¹³² Bakıldığında Ağa ünvanının toplumun üst tabakasına mensup kişilere verildiği düşünüldüğünde maddi anlamda gayet iyi durumda oldukları düşünülebilir. Bu kişilerin mutasarrıfı bulundukları evlere bakıldığında zamanının lüks sayılan konutları olmaları yukardaki düşüncayı desteklemektedir. Yine de bu ünvan hakkında kesin bir yargıda bulunmak zor olmaktadır.

Tablo-11’e bakıldığında ilmiye sınıfına mensup üst düzey kişilerin de varlığı söz konusudur. Yukarıda da zikredildiği gibi İlmiye sınıfının görevi din, yargı ve eğitim konularıyla ilgilenmektir. Tablo-10 da görüldüğü gibi bu kişilerin 8’i hafız, 7’si kadı, 6’sı molla, 4’ü müderris, 4’ü imam 1’i derviş, 1’i şeyh, 1’i Kazasker olmak

¹³⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Seyyid", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, 2009, s.42.

¹³¹ Rüya Kılıç, Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler, İstanbul, Kitapevi Yayınları, Ekim 2016, s.100, 101.

¹³² Pakalın, a.g.e, s.21.

üzere toplam 31'dir. Özellikle seyyidler de bu grup içerisine katıldığında önemli bir sayıya ulaştıkları görülmektedir.

%11.02'lik bir orana sahip efendi ünvanı toplumun okur-yazar kişilerine verildiği bilinmektedir. Bizans Rumcasından Türkçeye aktarılmış bu tabir okumuş anlamında kullanılmaktadır. Efendi aynı zamanda İlmiye sınıfı mensupları için kullanılan bir unvandır.¹³³ Mutasarrıflar içerisinde 45 kişilik bir sayıya karşılık gelen efendi eğitilmiş Osmanlı vatandaşlarını kapsadığı düşünülebilir. Ancak toplum içerisinde çok geçirgenli bir yapısı olan efendi ünvanı herhangi bir sınıftan kişilere de verilebilmektedir. Bu yüzden kesin bir yargıda bulunmanın doğru olmadığı görülmektedir.

Tablo-11'de bir diğer unvan türü olan el-Hac ise hac vazifesini yerine getiren kişi, hacı anlamına gelmektedir.¹³⁴ Gayrimenkul mutasarrıfları içerisindeki payı %8.33'tür. Hac ibadetini yerine getirebilmek her Müslümana nasip olan bir ibadet değildir. Özellikle maddi koşulları iyi olan bireylerin ifa edebildiği bu ibadet kısıtlı imkanlara sahip kişilere göre zor görülmektedir. O dönem dikkate alındığında aylarca süren yolculuğun ardından ulaşılan kutsal yerler hem beden hem de madden iyi durumda olmayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle kesin bir yargıda bulunmadan el-Hac lakabı bulunan kişilerin toplum içerisindeki konumu maddi refah sahibi bireyler olarak nitelenebilir. Tablodaki bir diğer unvan olan beşe ise 26 kişi ile gayrimenkul mutasarrıflarının %6.37'sini kapsamaktadır. Bu unvan Türk aşiretlerinin bazılarında en büyük evlada verilen bir isim olarak nitelendirilmektedir. Paşa ünvanına evrildiği görülen beşe başka anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Toplumun hangi grubunu kapsadığı noktasında net bir şey söylenememektedir. Tablo-11'deki bir diğer unvan olan çelebi de sanat ve meslek erbaplarının kullandığı bir unvan olarak tarif edilmektedir.¹³⁵ Bu ünvana sahip olanlar ise 10 kişi ile birlikte %2.45'lik bir kısma karşılık gelmektedir. Tablo-11'e bakıldığında Osmanlı Sarayı içerisindeki bazı görevlilerin gayrimenkullerde mutasarrıf oldukları görülmektedir. Bunlardan biri olan çukadârlar¹³⁶ genel toplam içerisinde %2.45'lik bir paya sahiptir. Mutasarrıflar içerisinde Osmanlı askeri sınıfında bulunan alt kademeli memurların

¹³³ Pakalın, , a.g.e, s.595.

¹³⁴ Pakalın, a.g.e, s.518.

¹³⁵ Pakalın, a.g.e, s.342.

¹³⁶ Çukadâr Osmanlı sarayında padişahın hizmetinde bulunan önemli memurlardan biridir. Bu kişiler padişahın ayak hizmeti yer alan, iç ağası olarak nitelendirilmektedir. Pakalın, a.g.e, s. 67

varlığı söz konusudur. Bunlardan muhızır, solak başı, çavuş, odabaşı, muhafız¹³⁷ zikredeceklerimizden bazılarıdır. Bunların dışında vakıflarda görevli câbi ve kâtipler de kiracılar arasında yer almaktadır.

Tablo-11'e bakıldığında askeri sınıf mensubu kişilerin dışında reaya sınıfı mensubu birçok esnaf ve zanaâtkarın da bulunduğu görülmektedir. Mutasarrıfların % 22.24'ünü reaya sınıfının oluşturduğu görülmektedir. Özellikle esnaf ve zanaâtkarların oluşturduğu bu grup tablo-11 de tek tek vurgulanmıştır. Bakıldığında Müslüman mutasarrıflar içerisinde en fazla görülen meslek berberliktir. İkinci sırada yer alan bostancılık ve sahaflıktır. Diğer meslekler ise birer sayıda olmakla beraber oldukça çeşitlilik göstermektedir. Osmanlı esnaf gruplarını geniş bir yelpazesini bulduğumuz Müslüman mutasarrıfların birçok meslek grubuna sahip olduğu dikkati çekmektedir.

Müslüman mutasarrıflardan başka birde gayrimenkullere gayrimüslimlerinde kiracı oldukları bilinmektedir. Bu mutasarrıflar Museviler ve Hristiyanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ancak Hristiyan kiracılar Musevilere göre daha fazla sayıdadır.

Tablo-12 Ünvanı ve Mesleği Belirtilmiş Gayrimüslim Erkek Mutasarrıflar

Ünvânı	Sayısı	Yüzdesi
Lakapsız	46	
Nasrani (Hristiyan)	18	
Kuyumcu	8	
Taşçı	3	
Kazancı	2	
Tabib	2	
Bakkal	2	
Attar	2	
Kılıccı	2	
Kayıkcı	1	
Kavukcu	1	

¹³⁷ Yukarıda adını zikrettiğimiz ünvanlardan biri olan muhızır, Osmanlı mahkemelerinde davalı ve davacıyı sevk eden memurdur. Recep Ahışalı, Muhızır, Cilt 31, TDV İslâm Ansiklopedisi, s. 85. Odabaşı ise Yeniçeri zabıtlarından biri olup alaylarda tazim törenini yerine getirirdi. Mehmet Zeki Pakalın, a.g.e, Cilt 2, s.716, Solakbaşı ünvanı yeniçeri ocağında bulunan 196 ortadan 60, 61, 62, 63'üncü ortaların kumandanlarına verilen isimdir. Pakalın, a.g.e, Cilt 3, s. 256.

Keresteci	1	
Barçacı	1	
Babuccu	1	
Bahçevan	1	
Bahçevânlar Kethüdâsı ve Esnaf Müftüsü	1	
Kürkçü	1	
Çukacı	1	
Eskici	1	
Falcı	1	
Konukçu	1	
Boyacı	1	
Terzi	1	
Toplam	99	

Hâce Saliha Hanım zeyil vakfiyesinde bulunan gayrimenkullerin mutasarrıflarından doksan dokuz adeti gayrimüslim erkeklerden oluşmaktadır. Bu kişilerin bütün erkek mutasarrıflar içerisindeki oranı %15.38'dir. Tablo-12'ye bakıldığında doksan dokuz adet gayrimüslim mutasarrıfın kırk altı adetinin bir ünvanı bulunmamaktadır. Ancak kalan altmış üç kişinin ünvanları bulunup toplumsal konumları belirlenebilmektedir. Bakıldığında tabloda bulunan on sekiz kişinin Nasrani (Hıristiyan) ünvanına sahip oldukları görülmektedir. Bu kişiler reaya olarak nitelen sınıfın içerisinde yer almaktadır. Tablodaki gayrimüslimlerin özellikle Osmanlı toplumu içerisindeki konumları esnaf ve zanaâtkarlardan oluştuğu görülmektedir. Zeyil vakfiye içerisinde yer alan gayrimüslim mutasarrıfların en çok görüldüğü meslek kuyumculuktur. Tabloya bakıldığında kuyumcu olan kişi sayısı sekiz adettir. Kılıççı ve kazancılık gibi demircilik işleriyle iç içe olan mesleklere de sahip oldukları görülmektedir. Gayrimüslim mutasarrıflar içerisinde ikinci en fazla karşılaşılan meslek taşçılıktır. Tabib, bakkal, attar gibi diğer mesleklerde bu gayrimüslim mutasarrıflar arasında görülen bir diğer mesleklerdir. Giyim kuşam meslekleri olan terzilik, çukacılık, kavukçuluk, kürkçülük ve pabucculuk gibi sektörlerde faal oldukları görülmektedir. En dikkat çekici olanı falcılık mesleğidir. Bu meslek sahibi mutasarrıf bir Musevidir. Bir diğer dikkat çekici nokta gayrimüslim mutasarrıflar içerisinde Bahçevânlar Kethüdâsı ve Esnaf Müftüsünün bulunmasıdır. Osmanlı toplumunda esnaf kethüdaları üyesi bulunmuş olduğu loncağı devlete karşı

temsil etmek ve devletin buyruklarını üyelere ileterek yerine getirilmesini sağlamak, esnaflar arasında çıkan anlaşmazlıkları halletmek, esnafa verilecek olan narhların belirleneceği toplantılara katılmak, belirlenen bu narhlar üstünden satış yapılması, haksız rekabetin önlenmesi, devletin talep ettiği hizmet için insan gücü temin etme, zanaat erbabına gerekli ham madde ihtiyacını sağlama olarak görevleri sıralanabilir. Gayrimüslim esnaf kethüdaları bağlı bulundukları loncalardaki esnafların cizye vergilerini toplayıp devlete teslim etmek gibi bir göreve de sahiptir.¹³⁸

Gayrimenkul mutasarrıfları içerisinde %44.36'lık bir paya sahip olan kadınların ünvanlarının yer aldığı tablo-13'deki bilgilerden %29.17'sinin hiçbir ünvanı bulunmadığı görülmektedir. Özellikle gayrimüslim kadınlarda bu durum daha yaygındır. Bakıldığında müslüman kadınlar içinde en fazla sayıda bulunan ünvan hâtundur. Hatun, eski Türklerde bulunan "*Katun*" ünvanından gelmiştir.

Tablo-13 Ünvanı Belirtilmiş Gayrimüslim, Müslüman Kadın Mutasarrıflar

Ünvanı	Dini	Sayısı	Yüzdesi
Lakabı Belirtilmemiş	Müslüman	124	%29.17
Hatun	Müslüman	197	%46.35
Abdullah-Abdülmennan / Saraylı	Müslüman	53	%12.47
Hânım	Müslüman	19	%4.47
Zenciye (Zenci Kadın Köle)	Müslüman	8	%1.88
Molla Kadın	Müslüman	4	%0.94
Şerife	Müslüman	4	%0.94
Hâfıza	Müslüman	2	%0.47
Hacı	Müslüman	2	%0.47
Hâce	Müslüman	1	%0.23
Lakabı Belirtilmemiş	Hristiyan	12	%2.82
Lakabı Belirtilmemiş	Yahudi	3	%0.70
Toplam		425	

¹³⁸ Mehmet Canatar, "Kethüdâ", T D V İslâm Ansiklopedisi, Cilt 25, 2002, s.333.

Bu unvan Osmanlı toplumunda bulunan bütün sınıflar içerisinde kullanılan bir lakaptır. Saray görevlilerinden tutun sıradan bir Osmanlı kadını içinde kullanılmaktadır. Bu yüzden tam bir yargıda bulunmak imkânsızdır. Tabloda bir diğer unvan olan saraylı 53 kişi sayısı ile %12.47'lik bir orana tekabül etmektedir. Bu ünvanın kapsamış olduğu kişiler genellikle Osmanlı sarayından çırağ edilen cariyeler olabilmektedir. Bu kadınlar devletin ileri gelen memurlarıyla ya da toplum içerisinde belirli bir konuma sahip eşraftan kişilerle de evlendirilmiştir.¹³⁹ Bir de sarayda bulunan siyahi cariyelerin bu grupta değerlendirilmesi gerekir.

Mutasarrıflar içerisinde %1.88'lik bir oranla zenciye olarak adlandırılan kadınlar da mevcuttur. Kadın mutasarrıflar içerisinde görülen bir başka unvan ise hanımdır. Bu unvanın elimizde bulunan kayıtlar ışığında özellikle üst düzey Osmanlı memurları ve toplumun ileri gelen eşraf ailelerinin eşleri ve kızları için kullanıldığı tespit edilmiştir. İlmiye sınıfı mensubu kadınlara ait olduğunu tespit ettiğimiz molla, şerife, hâfıza, hâce, hacı gibi ünvanlar da Müslüman kadın mutasarrıflar arasında görülen ünvanlardır. Bu sınıf mensubu kadınların tam bir oranını vere bilmek mümkün görünmemektedir. Zira Hatun ya da hanım ünvanları da taşıyabilmektedirler. Hatun ünvanının toplumun her kesiminden kadın için kullanıldığı düşünüldüğünde bir ayrıma gidilmesi mümkün görünmemektedir.

2.5 Gayrimenkullerin Kiralanma Şekilleri

Bir vakfın işleyişinin olmazsa olmazı gayrimenkullerdir. Zira vakfın giderlerinin karşılanması için akarâtın gelirlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Vakfımız gayrimenkul bakımından oldukça zengin olmakla beraber kiralama usulleri noktasında 3'e ayırmak mümkündür. İcâreteynli, icâre-i vâhide-i kadimeli ve mukataalı olan bu kiralama usulleri tablo-13'te ayrıntılarıyla gösterilmektedir.

Vakfımızın gayrimenkullerinin kiralama sistemi hakkında vâkıfemiz Saliha Hânım vakfiyesinde menzillerin ve yahudihânelerin icâreteyn usulü ile Bostanların ise icâre-i vâhide ile kiralanasını şart koşmuştur.¹⁴⁰ Menzil, bostan ve

¹³⁹ Bu evliliklere örnek zeyil vakfiyede bulunan mutasarrıflardan Bekmezci Ali Ağa'nın zevcesi saraylı Mahcub binti Abdullah gösterilebilir. Bir başka örnek ise Zaim Ali Ağa ve onun zevcesi Saraylı Aişe Hatun'dur. Her iki örnekte de eşrafla evlilik yapmış olan Osmanlı saray mensubu cariyeler görülmektedir.

¹⁴⁰ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s. 534.

yahudihâneler dışındaki gayrimenkullerin ne şekilde kiralanması gerektiği noktasında bir hüküm belirtilmemiştir.

Tablo-14 Gayrimenkullerin Kiralanma Şekilleri

Kiralama Usulü	Gayrimenkul Miktarı
İcâreteynli	202
İcâre-i Vâhideli	5
Mukataalı	1
Toplam:	208

Zira vakfiyede ilk olarak vakfedilen akarlar içerisinde dükkan, hamam, sahilhâne, zîr-i zemin mahzen, arsa ve bahçe gibi gayrimenkuller bulunmamaktadır. Ancak Süleymaniye yazma eserler kütüphanesindeki Yahya Tevfik koleksiyonunda bulunan Saliha Hânım zeyil vakfiyesinde bu akarların icâreteyn usulü ile kiralandığı görülmektedir.

2.5.1 İcâreteyn

İcâreteyn kelimesi çifte kiralama anlamına gelip vakıf literatüründe vakfa ait bir gayrimenkulün asıl bedeline yakın veya ona eş değer kira bedeli ve bundan başka her ay ya da sene sonunda verilecek taksitli kira bedeli karşılığında kiralanmasına denilmektedir.¹⁴¹

Bu uygulama, vakıf gayrimenkullerinin devamlılığının sağlanması noktasında özellikle ortaya çıkan yangınların yaratmış olduğu zararın minimuma indirgenmesi adına önemlidir. Bu kiralama yönteminde yapılacak suistimalleri önlemek adına kurallarda konulmuştur. Bunlardan bazıları gayrimenkulün tamamen yanması, vakfın bu mülkü tamire mali durumunun yeterli olmaması, icâreteynin vakfa fayda sağlaması gibi sıralanabilir. Bu kurallar neticesinde gayrimenkulün yeniden inşası için mütevellî izni ve kadının onay vermesi de gerekmektedir. Bu prosedürlerin

¹⁴¹ Ahmet Akgündüz, "İcâreteyn", T D V İslâm Ansiklopedisi, Cilt 21, 2000, s.389.

tamamlanmasından sonra vakıf akarı icâreteyn usulü ile müzayedeye çıkarılıp yeniden inşa edilmektedir.¹⁴²

Çok kapsamlı bir kiralama şekli olan icâreteyn tasarrufunda bulunana gayrimenkulün kendisine mütevellinin vermiş olduğu izinle birlikte tasarrufta bulunma, hayatı boyunca kullana bilme, tasarrufu neticesinde kullanamadığı zaman dilimindeki ücreti mütevelliden geri alma, ölümüyle birlikte evlatlarına eşit bir şekilde intikal etme, başka birine ferağda bulunma gibi birçok hakkı beraberinde getirmektedir.¹⁴³ Ayrıca müsadere, ipotek ve borçluların kendisinden ve mirasçılarından akar üzerinden borcunu tahsil etme gibi durumlara karşı da bir önlem görevi görmektedir. Vakıflar açısından da bir o kadar karlı kiralama şekli olan icâreteyn yıkılan ya da harap durumda olan vakıf mülkü para harcamadan onartma ya da yeniden inşa etme noktasında başvurduğu bir yöntem olmuştur. Vakıflar açısından bir diğer artısı mutasarrıf çocuksuz öldüğü takdirde boş kalan gayrimenkul vakfa rücu edip tekrar kiraya verilmektedir. Böylece vakıf birçok kere muaccele bedelini alıp kar edebilmektedir.¹⁴⁴

Saliha Hanım vakfı içinde oldukça avantajlı bir kiralama şekli olan icareteyn, dükkan, menzil, yahudihâne, hamam ve zir-i zemin mahzen gibi iki yüz iki akarların kiralınmasında uygulanan bir yöntem olmuştur. Vakfın avantajı kasasından hiç para çıkmadan akarları tamir ya da yeniden yaptırması gibi durumlardan başka bir de mutasarrıfın bilâ-veled (çocuksuz) ölümüyle birlikte gayrimenkulün vakfa geri dönmesi ve defalarca muaccele alabilmesidir. Saliha Hânım Vakfında elli yedi adet mutasarrıfın çocuksuz ölüp akarın mahlûl kalmasıyla vakfa geri dönüp tekrar icâreteyn ile kiralandığı bir durum ortaya çıkmaktadır. Kimi akarın iki ve üç kere çocuksuz ölümlerden dolayı mahlûl kalıp tekrar vakıf tarafından müzayede düzenlenerek icâreteyn ile kiralandığı görülmektedir. Yeniden icâreteyn ile kiralanan elli yedi akarın otuz yedisi akraba olmayan kişilere, yirmi biri yakın akrabalarına tekrar kiraya verilmiştir. Bu akrabalarından on beşi eşe, dördü kardeşe, biri anneye kiralınmıştır. Müteveli mahlûl kalan hisseyi o günkü değeriyle istediğine kiraya

¹⁴² Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangını ve Etkileri, Vakıflar, Toplum ve Ekonomi, Ankara, TTK Yayınları, 2017, s.117.

¹⁴³ Bülent Köprülü, "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 18, s.238, 240.

¹⁴⁴ Ramazan Pantık, "Osmanlı'da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler", V.D, Sayı 48, Aralık 2017, s.76.

verebilir. Bu noktada kimsenin öncelik hakkı bulunmasa da¹⁴⁵ pratikte vakfiyedeki bilgiler değerlendirildiğinde mahlûl olup vakfa geri dönen akarın tekrar kiraya verilmesi için düzenlenen müzayedede ilk olarak yakın akrabaların gözetildiği eğer yakın akrabadan akara talep yoksa yabancılara kiralanmış olabileceği düşünülebilir. Eğer hisseli olan akarda hisse sahiplerinden biri çocuksuz ölüp mahlûl kalan akar hissesine alıcı bulunmadığı takdirde diğer hisse sahiplerine kiraya verildiği görülmektedir.¹⁴⁶

2.5.2 İcâre-i Vâhide ve İcâre-i Vâhide-i Kâdime

İcâreteyn dışında vakfımızın beş bostanı icâre-i Vâhide ile kiraya verdikleri görülmektedir. İcâre-i vahide vakıf gayrimenkulün kısa vadede ve bir kereye mahsus kiraya verilme usulüdür. Lügatte tek kira bedeli manasında olan bu kiralama şekli vakıf gayrimenkulün tarih verilerek belirli bir zaman zarfında vakfın mütevellisi tarafından kiraya verilmesi demektir. Bu kiralama usulünde kira tarihinin bitmesi ya da mutasarrıfın ölümüyle kira sözleşmesi son bulmaktadır. İcâreteyn usulü gibi mutasarrıfın hayatı boyunca akara tasarrufta bulunması, ölümüyle evlada intikali ve ferağ hakkı gibi durumlar icâre-i vâhide de söz konusu değildir. Belirlenen kira süresi sonunda müteveli akarı aynı kiracıya da başka birine de kiralaya bilmektedir. Ayrıca mahlûl olup vakfa tekrar geri dönmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Kiralama süresinde birçok görüş mevcuttur. Ancak en çok bilineni arazi ve çiftlik gibi mülklerin üç yıl, ev ve dükkan gibi çatılı gayrimenkullerde bir yıl süreyle kiralandığı bilinmektedir.¹⁴⁷

Zeyil vakfiyedeki veriler yukarıda bahsettiğimiz icâre-i vâhideli vakıfların intikal, ferağ gibi bazı hakları bulunmadığı noktasında ileri sürülen bilgilerin tam tersi bir durum sergilemektedir. Saliha Hanım Zeyil vakfiyesindeki bilgileri incelediğimizde bostanların intikal ve ferağ gibi muamelelere açık olduğu görülmektedir. Bu durumu açıklayan nokta icâre-i vâhideli vakıfların iki çeşit olmasıdır. İcâre-i vâhide-i kadîme adı verilen bu usul ile vakfedenler icâreteyn usulünden olumsuz etkilenmiş olup vakfiyelerinde kurdukları vakıfların bu usul ile

¹⁴⁵ Kaya, a.g.e, s.155.

¹⁴⁶ Buna örnek Tablo-5'te Saliha Hânım vakfına ait Çeraği Hasan Mahallesinde bulunan arsalı menzile hissedar olan Fatma Hatun'un bilâ-veled ölümünden sonra vakfa rücu eden hissesine müzayedede bir alıcı bulunmadığından dolayı diğer hisse sahibinin ölümüyle mirasçıları olan 4 çocuğuna 10' ar kuruştan 40 kuruş mu'acceleyle kiraya verilmiştir.

¹⁴⁷ Ahmet Akgündüz, "İcâre-i Vâhide", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 21, 2000, s.21.

kiralanmasını yasaklayan şartlar koymuştur. Ancak icâreteynin yasaklanmasıyla vakıfların harap duruma gelmesi nedeniyle vâkıfın şartına da uyularak süre belirtilmeden kiralınması, intikâl ve ferağ gibi haklara onay verilmiştir.¹⁴⁸ Ancak Saliha Hanım Vakıflarının müstegallâtından olan bostanlar ve bir menzil dışında diğer gayrimenkuller icâreteyn Usulüyle kiralınmıştır. Ayrıca Saliha Hanım vakfiyesinde icâreteynin men edilmesi yolunda bir istekte bulunmamış hatta icâreteyn usulünün uygulanmasını salık vermiştir.¹⁴⁹ Peki Bostanlar neden icâreteyn usulüyle kiraya verilmemiştir? Bunun sebebi tahminen bostanların gedik statüsünde olmalarıdır. Gedik hakkı da denilen bu durum zanaâtkar ve esnafın vakfa ait dükkanlarda mütevellinin de onayıyla yapmış oldukları dolap, raf ve sandık gibi bilumum alet ve edavâtın hakkı karar şartıyla koyulmasıdır. Bu durum vakıfların mali açıdan yetersiz kalmaları nedeniyle vakfa ait dükkanların yıkılarak harap bir duruma geldiğinde kiracıların bu dükkanları verimli hale getirmek adına tamirâtı üslenmeyi ve bunun neticesinde kendine ait olmak üzere bu mülklere hakk-ı karar noktasında alet ve edevatını koymayı ve senevî az miktarda kira vererek devamlı oturmak istemekteydiler. Bu şekilde yapılan kira akdi neticesinde koyulan aletlere gedik denilmektedir.¹⁵⁰ Gedik hakkı bulunan mutasarrıflar vakfa kira bedelini verdiği süre zarfında ilgili dükkan elinden alınarak başka birine kiraya verilemez. Bu noktada gayrimenkul üzerinde öncelik sahibidirler. Bu noktada mukatâa ile benzerlikler gösterirler. Mukatâa da kişi vakfa ait arazi üzerine kendi özel mülkü olan bina inşa etme hakkına sahiptir. Gedik te ise zanaatının gereği olarak alet ve edevatını kendi özel mülkü olarak vakıf dükkana yerleştirdiği görülmektedir. Tasarrufta bulunanların bu hakları ölümleriyle birlikte vereselerine geçtiği ve öncelik hakkının bu kişilere verildiği bilinmektedir.¹⁵¹ Bu durum Gedik hakkı bulunan bostanlarda ömür boyu tasarrufta bulunulduğunda mülkiyet iddiasında bulunulması tehdidinden dolayı müteveli tarafından icâre-i vâhide usulünün benimsemiş olabileceğini düşündürebilir. Zeyil vakfiyedeki bilgilere bakıldığımızda icâre-i vâhide ile ilk dönem kiralanan bostanların uzun süreli kiralınmadığı ancak ferağ ve intikal yoluyla el değiştirdiği görülmektedir. Daha sonraki tarihlerde uzun süreli kiralama yoluna gidildiği de dikkati çekmektedir.

¹⁴⁸ Akgündüz, a.g.m, s.21.

¹⁴⁹ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.534.

¹⁵⁰ Ahmet Akgündüz, "Gedik", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 12, 1996, s.541.

¹⁵¹ Kaya, a.g.e, s.54,55.

2. 5. 3 Mukatâa-yı Zemin

Saliha Hânım vakfına ait bir kiralama usulü de mukatâa-i zemindir. Mukatâa, mülkiyetinin devlete ve vakıflara ait olduğu yerlerin bazı durumlar sebebiyle kurumlar ya da şahıslara kiralanmasına mukatâa-i zemîn, icâre-i zemin ve mukatâalı denildiği bilinmektedir. Mukatâ-yı zemîn uygulaması gayrimenkulün kullanılmayacak şekilde harap olması, vakfın bu akarı tamir ya da yeniden yapmaya yeterli miktarda parasının olmaması, maliyeti nedeniyle vakıf gayrimenkulü inşasına talip çıkmaması gibi sebeplerden dolayı gerekli görülmüştür.¹⁵² Mukatâ-i zemin ile kiralanın vakıf arsanın mülkiyeti vakfa aittir. Vakıf arsayı kiralayan kişi bu arsa üzerine yapmış olduğu bina ve dikmiş olduğu ağaçların mülkiyetini elde etmektedir. Mutasarrıfın arsaya mülk inşa edip ağaç dikmesi mütevellinin iznine bağlıdır. Mütevellinin izniyle yapılan bina ve dikilen ağaçlar için mutasarrıf hakk-ı karar a sahip olur. Bundan başka her ne kadar arsa vakıf malı olsa da üzerindeki bina özel mülk olduğu için satılabilir, mirasçılara intikal edebilir ve ölen kişinin borçları bu mülk ile tahsil edilebilir. Mukatâa usulünün özellikle tarım yapılmayan yerleşim alanlarında bulunan vakıf arsalarının değerlendirilmesi ve şehirlerin geliştirilmesi yönünde önemli katkıları bulunduğu gibi olumsuz özellikleri de mevcuttur. Bu özellikler mukatâa ile kiralanın arazinin tasarruf hakkının tüm varislere intikali nedeniyle vakıf arazinin uzun süre aynı ailenin elinde kalmasına sebep olması ve arsanın o günkü değerinin çok altında bir bedelle bu haklara sahip olunabilmesidir.¹⁵³

Saliha Hânım vakfı akarlarından mukatâa-i zemin usulüyle sadece Mesih Paşa mahallesinde bulunan 200 Zirâ‘ uzunluğundaki arsa kiralanmıştır. Bakıldığında üzerinde menzil ile beraber icâreteyn usulüyle kiralanın bu akar daha sonra muhterik (yanmış) olması sonucunda en son mutasarrıf olan Şukka Hüseyin Efendi ve zevcesi Hibetullah Hatun’a aylık 60 akçe karşılığında mukatâa-i zemin usulüyle Safer 2 1199 (15 Aralık 1784) tarihinde kiralanmıştır. Müteveli tarafında bu şahıslara bina yapma ve tasarrufta bulunma izni de verilmiştir. Mukatâa usulü Saliha Hânım vakfı için çokça başvurulın bir kiralama yöntemi değildir. Bir kere başvurulduğu göz önünde bulundurulduğunda olumsuz yönlerinin ve vakfa pek bir kar getirmeyeceği

¹⁵² Nazif Öztürk, "Mukatâalı Vakıf", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 31, 2006, s.132,134.

¹⁵³ Kaya, a.g.e, s.42,51.

noktasında tercih edilmediği düşünöle bilir. Zaruri bir takım sebeplerden biri olan binanın yanması ve bu binayı yeniden inşa etmenin vakfa büyük bir yük getirebileceği yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Bu usul yerine ağırlıklı olarak icâreteyn usulünün vakıf tarafından tercih edildiği görölür. Burada icâreteyn usulünün mukatâa-i zemin'e göre vakfa daha fazla kar getirdiği düşünölmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HÂCE SALİHA HANIM VAKFİYESİ VE BELGELER IŞIĞINDA VAKFIN TÜRÜ, VAKFIN İDARİ PERSONELİ VAKFA AİT HAYIR KURUMLARI

3.1 VAKFIN TÜRÜ

Vâkıfemiz Hâce Saliha Hanım 1166 (1752) yılında kurmuş olduğu vakfin gelirleriyle hayır kurumlarının desteklenmesini şart koşmuştur. Vakfiyesi incelendiğinde mütevellilik görevini bizzat kendisi ölene kadar üstlenmiştir. Bu vazife için günlük 10 akçe ücret almıştır. Bunun dışında vakfiyede kendinden sonra kimin müteveli olması gerektiği hakkında bir beyanda ya da ailesiyle ilgili görev tayini ve gelir tahsisinde bulunmamıştır. Vakfiyede zikredilen gelirlerde artış oldukça inşa edilmiş olan hayır kurumlarının tamirâtı yapıp gelirin artan kısmıyla vakıf görevlilerinin maaşlarının gündelik olarak arttırılması istenmiştir. Daha sonra vakfin şartlarının zamanla bozulması durumunda vakfin gelirlerinin müslüman fukaraya sarf olunmasını şart koşmuştur. Bu noktadan bakıldığında şunu söyleyebiliriz Hâce Saliha Hanım vakfı hayri bir vakıftır.

Vakfin türünün dışında bu vakfin vasiyet kabilinden bir vakıf olduğunu düşündüren birçok sebeple karşılaşmış bulunuyoruz. Vakfiyede ve bazı kaynaklarda şeyhülislam Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin ölümünden üç ay önce akli başında iken eşi Saliha Hanım'a bir mektep, derslane, kütüphane ve çeşme yaptırması için vasiyette bulunduğu zikredilmektedir.¹⁵⁴ Bunun neticesinde Saliha Hanım eşinin ölümünden sonra vakfı kurmaya muvaffak olmuştur. Şöyle bir soru akla gelebilir. Mehmed Zeynelabidin Efendi kendisi vakıf kurmayıp niçin eşi Saliha Hanım'a vasiyet etti. Emin olunmamakla birlikte buradaki sebep Saliha Hanım ve Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin küçük yaşta ölen çocuklarının dışında başka çocuklarının olmayışıdır.¹⁵⁵ Burada dikkati çeken bir ayrıntı söz konusudur. İslam hukukuna göre, kocaları vefat ettiğinde kadınlar, "*Ashâbu'l Ferâiz*" (belirli hisse sahibi) olurlar.

¹⁵⁴ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s, 532

¹⁵⁵ Saliha Hanım'ın Eyüp Sultan'da bulunan mezarı yakınında eşi Mehmed Zeynelabidin Efendinin ayaktaşının dibinde oğulları Abdullah'ın tarihsiz küçük bir mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşı dışında başka çocukları olup olmadığına dair bir bulguya rastlayamadık. Bu bilgiden yola çıkarak çocuksuz ölmüş olabileceğine dair bir çıkarımda bulunmaktayız.

Böylece eğer kocalarının çocukları ya da torunları varsa mirasın sekizde biri yok ise dörtte birini alırlar. Eğer kendisi dışında bir mirasçı bulunmadığı takdirde mirasın kalan kısmına devlet el koyar.¹⁵⁶ Bunu neticesinde Mehmed Zeynelabidin Efendi böyle bir yola başvurarak vasiyet yoluyla bir vakıf kurmasını eşinden istemiş olabilir. Bu yolla vakıf kurmak dinen sahih olmakla beraber vâkıfın ölümüyle beraber bağlayıcılık kazanır. Vasiyet edilen vakfın tasarruf miktarı üçte birdir. Yapılan vakfın terekenin üçte birini karşılayabiliyorsa vakfın hepsi, karşılamıyorsa üçte birlik kısmı bağlayıcılık kazanmaktadır. Kalan kısmı ise mirasçıların iznine bağlıdır.¹⁵⁷ Emin olunmamakla birlikte Saliha Hanım terekenin kendine kalan kısmı ve vakfa düşen kısmını birleştirerek vakfı kurmuş olmalıdır.

Saliha Hanım eşi Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin vasiyet edip ona bıraktığı 15000 kuruşluk meblağ ile 162 adet kitap satın alıp bunları kütüphanesinde öğrencilerin yararına sunmuştur. Bu paradan arta kalanlarla vakıf eserlerini vücuda getirir. Vakfının giderlerini finanse etmek için Molla Aşki mahallesinde 800 zirâ' alana inşa edilmiş bitişik nizam üç yahudihâne 3000 kuruşa ve Hasköy'de 3 katlı bitişik iki yahudihâne ise 1230 kuruşa satın almıştır. Birincci Sinan mahallesinde kebir menzil ve bahçesi, Mesih Hasan Paşa'da bir menzil, Tercüman Yunus Mahallesinde 36000 zirâ' yüzölçümüne sahip büyük bostanı da vakfa bağışlamıştır. Annesi Hadice Hanım'ın kurmuş olduğu çeşme vakfı için ise 5000 kuruş bağışlamıştır. Saliha Hanım'ın kendi malından 10000 kuruş ve kalan 10000 kuruş ile vakfa gayrimenkul satın alınmasını, o süre zarfında bu paranın işletilmesini de şart koşturmuştur.¹⁵⁸

3.2 VAKFIN İDARİ PERSONELİ

Bir vakfın idari sistemi o vakfın bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu minvalden bakıldığında yönetim, denetim ve mali yapısını oluşturan birçok birim vakfın işlerliğine katkı sağlayan önemli noktalardır. Bakıldığında Hâce Saliha Hanım Vakfının idari yapısını oluşturan birimler beş adettir. Bunlar müteveli, nâzır, kâtip, câbi ve ruznâmçeciden meydana gelmektedir. Bu idari birimlere aşağıda ayrıntılarıyla değinilecektir.

¹⁵⁶ Saadet Maydaer, "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları", Cilt 15, U.Ü İ.F Dergisi, 2006, s.3.

¹⁵⁷ Akgündüz, a.g.e, s.103,104.

¹⁵⁸ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s. 533,534.

3.2.1 Mütevellî

Mütevellî Vakfiyede ortaya koyulan şartlar neticesinde vakıf işlerini yönetmekle yükümlü kimse olarak nitelendirilmektedir.¹⁵⁹ Osmanlı pratiğinde bu görevlendirmeye tevliyet de denilmektedir. Bu göreve kimin seçileceği noktasında esas olan vâkıfın hükmüdür. Vâkıfın iradesinin belirlenemediği durumlarda hâkim bu konuda karar merciidir. Tayin vâkıf tarafından gerçekleştirilmişse ‘meşrut mütevellî’, hâkim tarafından gerçekleştirilmişse "*mansub mütevellî*" terimleri kullanılır. Osmanlı döneminde önceleri, boş kalan mütevellîlik kadrosu hâkimin yapmış olduğu atamalarla doldurulurken Tanzimattan sonra bu durum sultanların vermiş oldukları beratlarla yerine getirilmiştir. Mütevellîlik görevini yerine getirecek kişilerde bazı şartlar aranmaktadır. Bu şartlar akıl baliğ, adaletli ve güvenilir, vakfın sorumluluğunu yerine getirebilecek tecrübeye sahip olmak gibi sıralanabilir. Kişinin cinsiyeti mütevellî olmaya engel teşkil etmemektedir. Mütevellîlik birden fazla kişi tarafından yapılabileceği gibi bir kişinin birden fazla vakfın mütevellîsi olabilmesi de mümkündür. Bunların dışında mütevellî vakfın yönetiminde en başta vakfın menfaatini göz önünde bulundurmalıdır. Yetkisini aşan bazı uygulamalardan kaçınılmalıdır. Vakfiyede istenen şartların yerine getirilmesi için hizmet binalarının bakımının ve tamirinin yapılması, vakıf personelinin tayini, ücretlerinin zamanında ödenmesi, gayrimenkullerin o günkü değerinden kiralanması, gelirleri toplayıp hesaplarını tutma gibi görevler mütevellî tarafından icra edilmektedir. Vakfı borçlandırma, kullanılmayan yerlerin elden çıkarılması, vakıf çalışanlarının maaşlarının arttırılması, vakfiyede vâkıf tarafından açıklamaya konulmamış konuların çözümünde de hâkimin izni söz konusudur. Yapmış oldukları işe karşılık mütevellîler bir ücret talep etme hakkına sahiptir. Bu görevde bulunacak kişiye verilecek maaş vakfın iktisadi imkânlarına, zamana ve mütevellînin toplumsal durumuna bağlıdır. Bu konuda bağlayıcı olan hüküm vâkıfındır. O mütevellîye ne kadar ücret ödeyeceğini vakfiyede belirtmektedir. Daha sonraki hükümler ise hâkimin insiyatifindedir.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Ömer Hilmi Efendi, a.g.e, s.13.

¹⁶⁰ Nazif Öztürk, "Mütevellî", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, s.218, 219.

Tablo-15 Hâce Saliha Hanım'ın Mütevellilik Görevi Esnasında Yapmış Olduğu Atamalar.

Görevi	Adı	Günlük Ücreti	Yıllık Ücreti
Dersiâm	Müderrisîn Hasan Efendi	12 Akçe	4,380 Akçe
Hâfız-ı Kütüb	Müderrisîn Siraceddin Efendi	10 Akçe	3,650 Akçe
Hâce-i Mekteb	Hâfız Osman Efendi	20 Akçe	7,300 Akçe
Halife-i Mekteb	Hâfız Abdullah Efendi	8 Akçe	2,920 Akçe
Mekteb-i Bevvab	Hâfız Hasan Efendi	1 Akçe	365 Akçe
Hâce-i Meşk	(...) Efendi	7 Akçe	2,555 Akçe
Suyolcu	Ahmed Efendi	4 Akçe	1,460Akçe
Hâfız-ı Tas	Mustafa Efendi	2 Akçe	730 Akçe
Kâtib	Es-Seyyid Mehmed Efendi	7 Akçe	2,555 Akçe
Nâzır	Hüseyin Efendi	6 Akçe	2,190 Akçe
Ruznamçeci	Abdullah Efendi	10 Akçe	3,650 Akçe
Câbi	Hâfız el-Hac Hüseyin Efendi	12 Akçe	4,380 Akçe
Bölükbaşı	Mehmed Beşe	10 Akçe	3,650 Akçe
Toplam:		39,785 Akçe	

Yukarıdaki bilgilerde zikredildiği gibi vakfın yönetiminden sorumlu kişi anlamındaki mütevellilik görevi vakfiyemizde hayatta olduğu müddetçe Saliha Hanım tarafından yerine getirilecektir. Bu konu hakkında Saliha Hânım vakfiyede kendinden sonra kimin müteveli olması gerektiği noktasında bir şart ileri

sürmemiştir. Ancak kendisi bu görev için günlük 10 akçe ücret almıştır.¹⁶¹ Tescil mütevellisi ise kuzzattan Hüseyin Efendi ibni el-Hac Süleyman'dır. Aynı yüzyıl içerisinde kurulmuş vakıflardan Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi'nin mütevelliyeye vermiş olduğu ücret günlük 12 akçe¹⁶² 17. Yüzyılda kurulmuş yine bir şeyhülislâm vakfı olan Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin vermiş olduğu ücret ise günlük 20 akçedir.¹⁶³ Bundan başka Nakşidil Valide Sultan vakfının mütevellisinin aldığı miktarda günlük 10 akçedir.¹⁶⁴ Yukarıdaki örnekler gibi Saliha Hanım'ın almış olduğu mütevellilik ücreti de gayet sembolik görünmektedir.

Bu bilgiler dışında Saliha Hanım mütevelliliği esnasında bazı görev tayinlerinde bulunmuştur. Yukarıda tablo-15'te bulunan bilgilerden bazı görevlilerin maaşlarının arttırılma yoluna gidildiğini bazılarında ise hiçbir müdahale yolunun seçilmediğini görmekteyiz. Vakfımızın mektep görevlilerinden dersiâmın vakfiyede belirlenen ücreti günlük 2 akçe iken daha sonradan bu meblağ yeterli bulunmayıp on akçe birden arttırılarak 12 akçeye çıkarılmıştır. Keza, ruznamçecinin 6 iken 10 akçeye ve câbînin 6 akçe iken 12 akçeye maaşları yükseltilmiştir. Birde vakfiyede belirtilmemiş bir görev ataması daha yapılmıştır. Çeşmenin bakım ve onarım hizmetleri için günlük 10 akçe maaşla bir bölükbaşı görevlendirilmiştir. Son olarak Mekteb-i bevvabın maaşında ise bir indirime gidilmiş günlük 2 akçe olan ücreti 1 akçeye düşürülmüştür.¹⁶⁵

3.2.2 Kâtib

Sözlükte yazı işleriyle meşgul olan, yazıcı, sekreter, noter gibi anlamlara gelen kâtip vakıf görevlilerinden bir tanesidir.¹⁶⁶ Vakıf mütevellisinin sekreteri¹⁶⁷ konumunda olan kâtip vakfiyede günlük 7 akçe ücret karşılığında görevini yerine getirmektedir.¹⁶⁸ Köprülü Ayşe Hanım vakfının kâtibe verdiği ücret günlük 5 akçe¹⁶⁹

¹⁶¹ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.534.

¹⁶² Murat Erten, Dürrîzâde Mustafa Efendi Vakfiyesi, S.Ü.S.B.E. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Konya, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.13.

¹⁶³ Cafer Kanitemiz, Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi ve Vakıfları, A.Ü.S.B.E. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 92.

¹⁶⁴ Emine İlhanlı, Sineperver Ayşe Valide Sultan Nakşidil Valide Sultan ve Perestü Valide Sultan Vakıfları, FSM Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.39.

¹⁶⁵ BOA_C_MF_00080_03955_001_001.

¹⁶⁶ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâtip", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, 2002, s. 49.

¹⁶⁷ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstılahı Lügatçesi", V.D, Sayı 17, 1983, s.57.

¹⁶⁸ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.534.

Vahit Paşa vakfının ise günlük vermiş olduğu ücret ise 10 Akçedir.¹⁷⁰ Saliha Hanım Vakfının kâtime vermiş olduğu ücreti bunlarla kıyaslarsak daha orta ölçekli bir ücretlendirme olduğu görülecektir.

3.2.3 Câbî

Arapça "*cebee*" kökünden türetilmiş olan câbî kelimesi mal toplayan anlamına gelmektedir. Osmanlı Devletinde vakıfların gelirlerini tahsil eden memurlar için kullanılan bir terimdir. Câbîlerin özellikleri ve alacakları ücretleri vakfiyedeki hükümlerle belirtilmektedir. Tayinleri, azilleri ve teftişleri gibi hem adli ve hem idari konularda kadılara tabidirler. Vakıfların büyüklükleri ve küçüklüklerine göre bir ya da iki câbî de görevlendirile biliniyordu. Câbîler görev aldıkları vakıfların büyüklüğüne ve mali durumuna göre 1 ile 10 akçe arasında günlük ücret alırlardı. Bu ücretlerin dışında câbîler gayrimenkullerin kiraya verilip el değiştirme gibi durumlarda elde edilen gelirlerden de pay alırlardı.¹⁷¹ Saliha Hânım vakıflarının gelirlerini toplamakla yükümlü câbî günlük 6 akçe¹⁷² ücret ile vazifesini yerine getiriyordu. Bakıldığında o dönem için ortalama bir ücret olarak değerlendirilebilir.

3.2.4 Ruznâmçeci

Farsça bir kelime olan ruznâme "*günlük*" anlamına gelmektedir. Bir terim olarak Osmanlı devlet bürokrasisinde günlük yapılan işlemler için tutulan deftere verilen bir isim olduğu ve defteri tutan kişilere de ruznâmçeci dendiği bilinmektedir.¹⁷³ Bu görev bir vakfın gelir ve harcamalarının gün be gün yazılarak kaydedilmesi esasına dayanmaktadır. Bu günkü tabirle vakfın muhasebecisi konumunda bulunan ruznâmçeci vakfın önemli görev kalemlerinden birini teşkil etmektedir. Bu görev için vakfımız günlük 6 akçelik bir tahsisat ayırmıştır.¹⁷⁴ Bu göreve ilk tayin edilen kişi bizzat Saliha Hanım tarafından ¹⁷⁵ atanan Abdullah Efendidir. Bu bilginin dışında diğer yıllara ait atamalar hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

¹⁶⁹ Topçu, a.g.t, s. 189.

¹⁷⁰ Ahmet Kılıç, Mehmed Emin Vahid Paşa Hayatı, Eserleri, Vakfiyesi ve Kütüphanesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran, 2016, s. 61.

¹⁷¹ Mehmet İpşirli, "Câbî", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, 1992, s. 529.

¹⁷² VGMA_VGM_DEFTER_00626, s. 534.

¹⁷³ Erhan Afyoncu, "Ruznâmçe", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, İstanbul, 2008, s. 276.

¹⁷⁴ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s. 534.

¹⁷⁵ BOA_C_MF_00080_03955_001_001.

Tablo-16 Vakfiyede Vakfın İdare Personeli ve Aldıkları Ücretler.

VAZİFELİNİN ADI	GÜNLÜK ÜCRETİ	SENELİK ÜCRETİ
Mütevelli	10 Akçe	3,650
Kâtip	7 Akçe	2,555
Câbi	6 Akçe	2,190
Ruznâmecî	6 Akçe	2,190
Nâzır	6 Akçe	2,190
		Toplam: 12,775

3.2.5 Nâzır

Kelime anlamı "*bakmak, düşünmek, hüküm vermek*" olan nazar sözcüğünden türetilen nâzır terim anlamıyla vakıf kurumunda yönetici veya denetleyici manasına gelmektedir.¹⁷⁶ Nâzırlık görevi İslam hukukunda nezâret görevi yargı kurumuna ait olmakla beraber Osmanlı vakıflarının birçoğunu meydana getiren sultan ve vezir vakıflarının nazırlık görevini şeyhülislâm, sadrazam ve babüssaâde ağaları gibi devlet kademelerinin en üst düzey mensupları yapmıştır. XVI. Yüzyıldan sonra bunlar birer nezâret haline gelerek büyümüş ve sonunda 1826'da Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti haline dönüşmüştür.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Cengiz Tomar, "Nâzır", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, İstanbul, 2006, s. 449.

¹⁷⁷ Mehmet Genç, "Nâzır", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, İstanbul, 2006, s. 450.

¹⁷⁷ Özge Özcan, Pious Endowments And Land In The Seventeenth Century Ottoman Empire: The Vakf Of Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Bilkent Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, January, 2013, s.70.

Vakfın denetleme birimi diyebileceğimiz nâzırlık görevi için Saliha Hânım vakfiyesinde günlük 6 akçelik bir kaynak ayırmıştır. 1205/1790-1791 yıllarına ait bir belgede nazırlık görevini yerine getiren Mehmed Emin Efendi'nin çocuksuz ölümüyle mahlûl kalan bu göreve akrabasından bir kişinin yine günlük 6 akçe ücretle atanmıştır. Aradan geçen 40 yıla rağmen nazırlık görevi için bir maaş artışına gidilmemiştir.¹⁷⁸ Bir karşılaştırma yapıldığında Şeyhülislâm Feyzullah Efendi Vakfı'nın nazırlık görevi için ayırdığı günlük 2 akçelik ücrete¹⁷⁹ karşılık vakfımızın vermiş olduğu ücret daha tatminkârdır.

3.3 Vakfa Ait Hayır Kurumları ve Personeli

Hâce Saliha Hanım vakıfları içerisinde dört birim ön plana çıkmaktadır. Bunlar kütüphane, dersane, mektep ve çeşmedir. Hâce Saliha Hanım vakfiyesinden bu yapılar topluluğunun İstanbul'un Fatih ilçesinin Mesih Hasan Paşa mahallesinde Saliha Hanım'a ait bir arsa üzerine inşa edildiğini anlıyoruz. Vakfiyeden öğrendiğimiz şekliyle bu yapıların çevresi ana hatlarıyla, arsanın bahçesi, Seyyid Mustafa Çavuş ve Zâim İsmail Ağa evleri ve târik-i âm (genel yol-ana yol) ile çevrili olduğu anlatılır. Yine vakfiyede kargir (taştan) dersane ve kütüphane bitişiğine bir mektep, mektebin altına bir çeşme yaptırdığı vurgulanır.¹⁸⁰ Kütüphane ve dersane içiçe olan birimlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla bu yapılar ana yol üzerine inşa edilerek halkın hizmetine sunulmuştur. Aşağıda bu birimler üzerinde tek tek durulup fonksiyonları ve idari yapıları hakkında bilgiler vereceğiz.

3.3.1 Kütüphane ve Dersane

Vakfımızın önemli birimlerinin başında gelen kütüphane ve diğer birimler 1166 (1753) tarihinde kurulmuştur. Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla bu vakfın kurulmasında Hâce Saliha Hanım'ın I. Mahmud Dönemi Şeyhüislamılarından olan eşi Mehmet Zeynelabidin Efendinin vasiyeti önemlidir. Zira Mehmet Zeynelabidin Efendi ölümünden üç ay önce hayatta ve akli başında iken hanımı Saliha Hanım'a vasiyette bulunarak malından ayırdığı 15.000 kuruşu bu birimleri kurması için teslim etmiştir. Saliha Hanım vakfiyede anlaşıldığı üzere bu paranın bir kısmıyla adı geçen

¹⁷⁸BOA_C_MF_00115_05708_001_001.

¹⁷⁹VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.533.

kitapları satın almıştır. İncelendiğinde vakfiyedeki kitap sayısı 162 adettir. Tek tek vakfiyede adları yazılan bu kitaplar medresede okutulan ana kaynaklar ve diğer beşeri ilimlere ait olan kitaplardan oluşmaktadır.¹⁸¹ Tablo-17’de bu kitaplar adları ve türleri bir arada olarak verilmektedir.

Vakfiyede kütüphane içerisinde birde dersane bulunduğu yazılmaktadır. Bu iki birim iç içedir. Bakıldığında dersane kütüphanedeki kitaplardan yararlanacak olan talebelerin çalışması için tahsis edilmiştir. Vakfiyede: "*(Saliha Hanım) vakf-ı mezbure için şöyle şart eyledi evvelâ kütüb-ü mezbureden talebe-i ulûme matlûbları olan küttâb-ı dersane-i mezburede mütâla‘a ve istifade idüb dışarı kitâb ihrâc olunmaya.*"¹⁸² Bu cümleden anlaşıldığı kadarıyla kitapların kütüphaneden çıkarılmamasına bağlı olarak dershanenin işlevinin öğrencinin kütüphanedeki kitaplarla burada çalışması için kurulduğunu anlıyoruz. Bu bilgilerin dışında kütüphanede bulunan 162 kitaptan bazılarının içerisinde vakıf mührü bulunduğu görülmektedir. Vakıf mühürleri kütüphane vakfında bulunanların bağışladıkları kitaplara basılmak amacıyla oluşturulmuştur. Görüldüğü gibi bu mühürlerde ilk olarak vâkıfın adı ve mesleği daha sonra mührün basılmış olduğu kitabın nereye ve hangi amaçlarla ve hangi şartlarla vakfedildiği belirtilmektedir.¹⁸³ İncelendiğinde Saliha Hanım kütüphanesinde bulunan bazı kitapların içerisinde bulunan mührün açılımı şöyledir:

Vakafa hazâ'l- kitâb el-merhûm

Ak Mahmud-zâde es-Seyyid Mehmed

Zeyne'l-âbidin Efendi bi-şartı

En lâyuhraca min hızânetihi

Sene 1165 (1751-2)

¹⁸¹ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s. 532.

¹⁸² VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.53.

¹⁸³ Berna İşbilir Aydın, Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Şubat 2007, s.44.

" Bu kitabı merhum Ak Mahmud-zâde Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi, kütüphanesinden çıkarılmaması şartı ile vakfetti." ¹⁸⁴

Zikredildiği gibi mühür Saliha Hanım'ın eşi Şeyhülislam Mehmed Zeynelabidin Efendi adına basılmıştır. Yukarıda da belirtildiğinden mütevellit Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin bu konudaki vasiyetini de dikkate alırsak her ne kadar kütüphanenin kurucusu Saliha Hanım olarak görünse de bu kütüphanenin vasiyet yoluyla kurulan bir kütüphane olup asıl kurucusunun Mehmed Zeynelabidin Efendi olduğu da söylenebilir.¹⁸⁵ Ancak şunu da eklememizde yarar var vakfiyede Saliha Hanım'ın bizzat kendi malından on bin kuruşluk meblağı da vakfa dahil ettiğini unutmamak gerekir. Bu durumda hem Saliha Hanım hem de Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin birlikte kurmuş olduğu bir vakıf söz konusudur.

Saliha Hanım Kütüphanesinde bulunan 45 ve 52 demirbaş numarasına sahip vakıf mührü bulunan iki kitapta vakfedilme niyet ve şartlarına değinilmiştir. Kitapta: *"Mahmiyye-i İstanbul'da Mesih Hasan Paşa Mahallesinde vâkı' asrında şeyhülislâm olan Ak Mahmud efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Zeynelabidin Efendi merhûmun zevceleri merhûmü'l Hâce Saliha Hânım hazretlerinin mekteb-i şerifinde kâ'in kütüphânelerine vaz' eyledi (...) metâli'istifade iden ihvândan recâmız bir fâtihâ-yı şerîfe kırâ'at eyleyüb sevabını bu fakirin ruhuna ihdâ eylemeleri niyâz olunur."* şeklinde bir yazı mevcuttur. Yine kütüphanede bulunan 74 ve 96 demirbaş numaralı kitapların sayfa kenarında *"Vakfu'l Hâce Saliha Hâtûn ibnetü'l merhûm Şeyhülislâm Ebe-zâde Abdullah Efendi"* ibaresi bulunmaktadır. Bakıldığında bu kitaplarda vakıf mührü yoktur. Ancak vâkıfenin kimliği hakkında bilgi verilmektedir.

Hâce Saliha Hanım Kütüphanesi iklimin ve yılların getirmiş olduğu zorluklara karşı ayakta duramamıştır. Bu noktada 21 Ramazan 1316 (2 Şubat 1899) tarihli bir belgede bu kütüphanenin tamire muhtaç olması nedeniyle Evkâf-ı Hümayun nezareti tarafından 8.700 kuruşa tamir ettirilmiş olduğu görülmektedir.¹⁸⁶ Ancak bu tamirattan 16 yıl sonra Saliha Hanım Kütüphanesi bakımsızlıktan dolayı harap bir duruma geldiğinden içerisindeki kitapların yok olmaması için 1914'te Murat Molla kütüphanesine ve daha sonra 1949 yılında Süleymaniye Umumi kütüphanesine

¹⁸⁴ Günay Kut, Nimet Bayraktar, Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Yayınları, 1984, s.104.

¹⁸⁵ İsmail E. Erünsal, Türk Kütüphaneleri Tarihi, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1988, s. 97.

¹⁸⁶ BOA_İ_EV_00021_00033_001_001.

nakledilmiştir. Halit Dener'in Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi adlı kitabında bağışlar ve ilavelerle kütüphanede mevcut olan kitap sayısının 182'ye çıkmış olduğunu ve Kütüphanede mevcut kitapların 177'si yazma 5'i basma eserler olduğunu bildirmektedir.¹⁸⁷ Ancak Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan dijital sistemdeki Saliha Hatun koleksiyonunda 223 adet kitap bulunmaktadır. Bu koleksiyon içerisinde Aşir Efendi ve Abdülgani Ağa Koleksiyonlarına ait birçok matbu ve risâleli eser de dâhil edilmiştir. Aşağıda zikredilen tablo-17'de Hâce Saliha Hanım'ın vakfiyesindeki kitaplar mevcuttur. Bu kitaplar toplam 162 adettir. Diğer tablolarda ise sonradan kütüphaneye bağış yoluyla gelen kitaplar gösterilmektedir.

Tablo-17 Hâce Saliha Hanım Kütüphanesinde Yer Alan Kitaplar.

KİTAP ADI VE YAZARI	KONUSU	CİLT	DEMİRBAŞ NO
Tuhfetü'l Tâlibîn bi istilâhi'l Mücerridin	Kıraat	1	1
Risâle-i fî Beyân	Kıraat	1	2
Mecmû'a	Kıraat	1	3
Risâle	Kıraat	1	4
Et-Tefsirü'l İbni Adil	Tefsir	6	1-7
Et- Tefsirü'l İbni Kesîr	Tefsir	8	8-15
Et- Tefsirü'l Kebîr	Tefsir	19	16-33
Tefsîrü'l Keşşâf	Tefsir	3	34-36
Tefsir-i Kadi Beyzâvî	Tefsir	1	37
Tefsir-i Ebu's-Suud	Tefsir	1	38
Tefsir-i Teysîr	Tefsir	2	39-40
Tefsir-i Terceme-i Ebu'l-Leys	Tefsir	4	41-44

¹⁸⁷ Halit Dener, Süleymaniye Umumî Kütüphanesi, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957, s. 63.

Tefsirü'l Tibyân	Tefsir	8	45-52
Hâşiye-i Şeyhzâde ale'l Kadı	Hâşiye-Tefsir	3	53-55
Hâşiye-i Hallu Sa'dî	Hâşiye-Tefsir	1	56
Hadis-i Buhârî	Hadis	15	57-71
Mişkâtü'l Mesâbih	Hadis	1	72
Terceme-i Mesâbih-i Şerif	Hadis	1	73
Meşârik	Hadis	1	74
Şemâil-i Şerîf Tercemesi	Hadis	1	75
Hâdis-i Erba'în Nüshası	Hadis	1	75
(...)	Fıkıh	2	76
El-Hidâye	Fıkıh	1	77
Bazı Kuran Ayetleri	Kur'an-ı Kerim	1	
Nihâye Kıtaları	Fıkıh	2	78-79
Halebî	Fıkıh	1	80
Mülteka'l Ebhûr	Fıkıh	1	81
Dürrü'l Hukkâm	Fıkıh	1	82
Şurât es-Salât Tercemesi	Fıkıh	1	83
Mecmûât-ı mine'l Fıkıh	Fıkıh	1	84
El-fihrisü'l mürettibü'l tahsîlü'l vusul ale'l matlâb	Fıkıh	1	85
Menâsikü'l Hac	Fıkıh	1	86
Kitâbü'l Hullûyât	Fıkıh	1	87
El-Fetavâ Kadihân	Fıkıh	3	86-88
Fetavâ-yı Hindiyye	Fıkıh	2	90-91
İhyâ-yı Ulûm	İslam Ahlakı	2	92-94
Nefhâtü'l üns Tercemesi	İslam Ahlakı	1	95
Nasihâtü'l Müslimîn	İslam Ahlakı	1	96
Tarikâtü'l Muhammediye	İslam Ahlakı	1	97

Delâilü'l Hayrât	İslam Ahlakı	1	98
Şifâ el- Mü'min	İslam Ahlakı	1	99
Şecere-i Nesâbü'l Nebî	Şecerenâme	1	100
Nesâbihi-i İtikâdiyye	İslam Ahlakı	1	100
Ahsen-i Makâlât	İslam Ahlakı	1	102
Şerhi mesneviden bir kıt'a	Tasavvuf	1	103
Mi'yâr-ı Tarikât	Tasavvuf	1	105
İfâhü'l Hükûm		1	106
Tefsîr-i Nebe	Tefsir	1	107
Şerh-i Birgivî Muhammed Efendi		1	108
Ta'limü'l Müt'e'allim		1	109
Acâibü'l mahlûkât	Külliyât	1	110
Mevlid-i Şerîf	Siyer	1	111
Dürrü'l Mekkûn	Külliyât	1	112
Akâid-i Şerh-i Ramazan Efendi	Kelam	1	113
Hâşiye-i Şerh-i Metâli'	Kelam	1	114
Mecmûa-i Sarf	Arap Dili	1	115
Nahiv Mecmûası	Arap Dili	1	116
Kâfiyye	Arap Dili	1	117
Avâmil-i Cedîd	Arap Dili	1	118
Kâfiyye	Arap Dili	1	120
Kâfiye-i Şerh-i Şeyh Razî	Arap Dili	1	121
Metni Kâfiye	Arap Dili	1	122
Molla Câmî Ale'l Kâfiye	Arap Dili	1	123
Abdulgafur İlmü'l Câmî	Arap Dili	1	124
Lûgat-ı Ahterî-i Kebîr	Arap Dili	1	161
Müfîdû'l İ'râb	Arap Dili	1	126
Lübbü'l Bâb fî ilmü'l İ'râb	Arap Dili	1	127

Sarf Cümlesi	Arap Dili	1	127
Maksud Şerhi	Arap Dili	1	128
İsâgûcî	Mantık	1	129
Şemsiyyü'l Saâdeddin Taftézânî	Mantık	1	130
Cihet-i Vahdet Risâlesi	Mantık	1	131
Koloğlu Ahmed ale'l Fenârî	Mantık	1	132
Şerh-i Şemsiyye	Mantık	1	134
Hâşiye-i Şemsiyye	Mantık	1	135
İsâgûcî Hâşiyesi	Mantık	1	136
(...) (...)	Mantık	1	137
Hüseyniyye Hâşiyesi	Mantık	1	138
Mecmûa'	Mantık	1	139
Şerhi isti'are	Mantık	1	140
Harzaciyye Şerhi	Mantık	1	141
Gülistân / Sadi eş-Şirazî	İran Edebiyatı	2	142-144
Kasîde-i Bürde	Arap Edebiyatı	1	148
Şifahü'l Fuâd	Tıp	1	153
Târih-i Tevârih	Osmanlı Tarihi	1	154
Târîh-i Tâberî	İslam Tarihi	2	155-156
Fethü's-Şam	İslam Tarihi	1	157
Terceme-i Şakâiki'n Numaniyye	UlemâBiyografileri	1	158
Haremü's Şerif Târîhi	İslam Tarihi	1	160
Lugât-ı Vankulu	Lugat	1	162
Lisanü'l Arab	Lugat	4	163-166
Lugât-ı Fârisi	Lugat	1	169
			Toplam: 162

Tablo-16'da bulunan kitaplar Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Saliha Hanım vakfiyesi ve Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Saliha Hatun

koleksiyonundan faydalanılarak hazırlanmıştır. Bağış yoluyla eklenenler ise Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesindeki Saliha Hatun koleksiyonunda bulunan Saliha Hatun Kütüphanesi Fihristinden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Tablo-18 Naima Tarafından Bağışlanan Kitaplar

KİTAP ADI VE YAZARI	KONUSU	CİLT	DEMİRB AŞ NO
Pendnâme/ Feridüddin Attar	İran Edebiyatı		145
İ‘râbü’l Avâmili’l Cedîde/ el-Birgivî	Arap Dili		125
Nisabü’s-Sıbyân/ El-Ferâhî	İran Dili		168
Eyyühe’l-Veled/ el-Gazzalî	İslam Ahlakı		
Şerhu Mukaddimeti Fususi’l Hikem / el-Kayserî	Tasavvuf		104
Şefiknâme/ Masrafzâde Şefik Muhammed Efendî Vak‘anüvis	Osmanlı Tarihi		102-001
Al-Kâsidât el-Hazraciyye/ Ebu’l Ceyş el-Endelüsî	Arap Dili		141
İ‘râbü’l Kâfiye / Ömer ed-Dımaşkî	Arap Dili		120
Hayriyye/Abdullah er-Ruhavî	Türk Edebiyatı		150-001

Mi'yar-ı Tarikât/ Muhammed Nazmi Efendi	Tasavvuf		105
Gülistan/Sadi eş-Şirazî	İran Edebiyatı		
Müntehab-ı Divân/ el-Buhârî	İran Edebiyatı		151
Et-Tasavvurât Mine'r-Risâletü's- Şemsiyye/el-Kazvinî	Mantık		130
Divân/ Vecdi Abdülbaki	Edebiyat		149
Şurât es-Salât Tercemesi			83-M
			Toplam: 15 Adet

Bağış yoluyla gelen yirmi kitaptan on beş adedinin iç kısımlarında "*Vakf-ı Naîmâ Mustafa Efendi ibni el-Hac Murad*" ibaresinden anlaşıldığı kadarıyla bu kitaplar vakanüvis Naima tarafından bağışlandığı düşünülebilir. Fakat kayıtlarda Mustafa Naima Efendi'nin babasının isminin el-Hac Murad değil Mehmet Ağa olduğu zikredilmektedir. Bir başka dikkat çekici nokta da Naima'nın ölüm yılı ve vakfın kurulduğu yıllar arasındaki farktır. Kendisinin 1716 senesinde vefat etmiş olduğu, vakfımızın ise 1751/52 tarihlerinde kurulduğu göz önüne alındığında yukarıdaki bilgiye kuşkuyla yaklaşmamız gereklidir. Ayrıca ölmeden kısa bir süre önce evinde çıkan büyük bir yangında eşyalarıyla birlikte mahzeninde bulunan bütün kitaplarının yanmış olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁸⁸ Naima dışında Hafız Hüseyin Efendi 94-M demirbaş numaralı kitabı vakfetmiştir. Yine 41 demirbaş numaralı dört ciltlik Tefsir-i Ebi'l Leys adlı eseri es-Seyyid Süleyman Efendi kendisi validesi ve kardeşlerinin ruhu için vakfetmiştir. Bunların dışında kütüphaneye ilave edilen risaleli matbu kitaplar da bulunmaktadır. Vakfiyede geçenlerle daha sonra bağış ve ilave yoluyla gelen kitaplar tablo-17, tablo-18 ve tablo-19'da ayrıntılarıyla gösterilmektedir.

¹⁸⁸ Mehmet İpşirli, "Naîmâ", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, 2006, s. 316, 317.

Tablo-19 Hafız Hüseyin Efendi ve Seyyid Süleyman Efendi Bağışı Olan Kitaplar.

KİTAP ADI VE YAZARI	KONUSU	TÜRÜ	CİLT	DEMİRBAŞ NO
Tefsir-i Ebi'l Leysi	Tefsir	Yazma	3	41
İhyâ-i Ulûmi'd-Din	İslam Ahlakı	Yazma	1	94-M
			Toplam: 4 Adet	

3.3.1.1 Hâfız-ı Kütüb

Bazı vakfiyelerde emîn-i kütüb, hâzin-i kütüb olarak da yer alan hâfız-ı kütüb kitapları koruyup gözeten kişi manasına gelen, eski dönemlerde kütüphane görevlilerine verilen bir ünvândır. Bu göreve getirilen kişiler toplumun saygı duyduğu, ilmî konularda danışmanlık yapabilecek kadar bilgili şahıslardan özellikle ulemâ sınıfından tercih edilirdi. Bu kişilerin almış oldukları ücretler, görev yaptığı kütüphanenin büyüklüğü ve görevinin dışında ek görevlere getirilmelerine de bağlı olarak değişmektedir.¹⁸⁹

Saliha Hanım vakfiyesinde kütüphanedeki kitapların bakımı ve korunması için bir adet hâfız-ı kütüb tayin edilmiş olduğu görülmektedir. Vakfiyede belirtildiğine göre bu vazifedeki kişi günlük 10 akçe ücret alacaktır.¹⁹⁰ Bu göreve ilk olarak bizzat Saliha Hanım tarafından Hâfız Hasan Efendi yine günlük 10 akçe ücretle tayin edilmiştir.¹⁹¹ Daha sonraki süreçlerde bu göreve birçok kişi dâhil olmuştur. Bunlardan biri 1203/1788 tarihli bir belgede hâfız-ı kütüb-ü dershane olarak yine günlük 10 akçe yevmiye ile bu göreve Melek Hâfız el-Hac Mustafa Efendi getirilmiştir.¹⁹² Bu kişi uzun bir süre bu görevde olduğundan artık bu mektep Melek Hoca Kütüphane ve mektebi diye anılmaya başlanacaktır.¹⁹³

¹⁸⁹ İsmail E. Erünsal, "Hâfız-ı Kütüb", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, İstanbul, 1997, s.94, 95.

¹⁹⁰ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s, 534.

¹⁹¹ C_MF_00080_03955_001_001.

¹⁹² EV_HMH_d_00746_00012.

¹⁹³ İ_EV_00021_00033_002_001.

Tablo-20 Vakfiyede Kütüphanede görevli Hâfız-ı Kütüb'ün almış olduğu ücret.

VAZİFENİN ADI	GÜNLÜK ÜCRETİ	YILLIK ÜCRETİ
Hâfız-ı Kütüb	10 Akçe	3,600 Akçe

Dikkat edildiğinde vakfın kurulduğu 1751-52'den 1788 yılına kadar geçen 36 senelik süre zarfında hâfız-ı kütüblük ücretlerinde hiçbir artış olmamıştır. Bakıldığında 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha hızlı bir şekilde görülen gıda maddeleri fiyat artışı 1789'larda ikiye katlanmış Osmanlı tarihinde 2. Enflasyon dalgasının daha kalıcı hale gelmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁹⁴ O dönem göz önünde tutulduğunda hızlı fiyat artışları alım gücünün azalmasına neden olurken bu durum hâfız-ı kütüb ücretlerine yansımamıştır. 18. Yüzyılın ikinci yarısında kurulan kütüphanelerin hâfız-ı kütüblere vermiş oldukları ücretlere bakıldığında 10 akçe ile 100 akçe arasında değiştiği görülmektedir. Büyük ölçekli müstakil kütüphanelerde hâfız-ı kütüblerin almış oldukları ücretler şöyledir: Atıf Efendi Kütüphanesi günlük 80 akçe, Âşir Efendi kütüphanesi günlük 30 akçe, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi günlük 80 akçedir. Saliha Hanım'ın kurmuş olduğu kütüphane daha küçük ölçekli olup hâfız-ı kütübe verilen ücretin daha düşük olması o dönem için normaldir.¹⁹⁵ Zira bu kütüphane diğerlerine göre oldukça mütevâzi bir yapı arz etmektedir. Zira on sekizinci yüzyılda kurulmaya başlanan müstakil kütüphanelerin en küçüklerinden biri olup İstanbul'da kadınlar tarafından kurulan dokuz kütüphaneden biri Saliha Hanım'a aittir. Bu kadınlar arasında kütüphane kurucusu olarak tek hanedan mensubu olmayan yine kendisidir. Bakıldığında Saliha Hanım bir şeyhülislâm hanımı ve kızı olarak İstanbul'da kütüphane kuran tek kadındır.¹⁹⁶

Hâfız-ı kütüb'ün almış olduğu ücrette indirime gidildiği 1198 (1784) yılına ait bir belgede görülmektedir. Belgeye göre hâfız-ı kütüb Ahmed Necib Efendi'nin ölümüyle boşalan bu göreve yevmi 8 akçe ücretle Mehmed Efendi

¹⁹⁴ Tevfik Güran, Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Nisan 2006, s. 50.

¹⁹⁵ Mine Bilgili, Osmanlı Hâfız-ı Kütüpleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s.84, 85, 86.

¹⁹⁶ Bayraktar, a.g.m, s.92.

getirilmiştir.¹⁹⁷Günlük 10 akçe ücret alan hâfız kütüb bu tarihten sonra günlük 8 akçe ücret almaya başlamıştır.

3.3.2 Mektep

Mektepler Osmanlı döneminde ilkokul düzeyinde eğitim veren kurumlardır. Genellikle mahalleler ve köylerde kurulan bu merkezler Kuran-ı Kerim öğretimi, dini bilgiler gibi başlangıç düzeyinde çocuklara eğitim veren yerlerdi. Bu kurumlar genellikle vakıflar yoluyla kurulmuş yapılardır. Sıbyan mektepleri yapım, onarım giderleri, öğretmenlerin aldığı ücretler ve öğrencilerin çeşitli masrafların vakıflar tarafından karşılanıyordu.¹⁹⁸ Bu mektepler genellikle tek odalı olup ahşap ya da kargir (taştan) olarak inşa edilirdi. Öğrenci ve öğretmenlerin tuvalet ve su içme gibi ihtiyaçlarının giderilebileceği helâ, çeşme gibi yapılarında bulunduğu bilinmektedir. Kare ya da dikdörtgen planlı olan mekteplerin bir duvarında ocak yer alırken mekânın aydınlatılmasında alt ve üst pencerelerin yardımına başvurulurdu.¹⁹⁹ Sıbyan mekteplerine erkek çocuklar gibi kız çocukları da dâhil olabiliyorlardı. Bu çocuklar mektepte ilk olarak Kur'an okumayı ve bazı ilmiyal bilgilerini öğreniyorlardı. Daha sonraları bu derslere yenileri eklenerek daha zengin bir müfredat ortaya konulmuştur.²⁰⁰

Hâce Saliha Hanım'da tıpkı diğer hayırseverler gibi Osmanlı toplumunun eğitim hizmetlerine katkı sağlayan biridir. Kendisi inşa ettirmiş olduğu derslane ve kütüphanenin bitişiğine birde mektep yaptırmıştır. Sıbyan mektebi olarak kurulan bu yapı mahalledeki küçük çocukların eğitim alması için tasarlanmıştır. Bu Mektepte görev yapacak vazifeliler dersiam, hâce-i mekteb, halife-i mekteb, hâce-i meşk ve mekteb-i bevvab olacaktır. Mektepte çalışacak olan bu vazifeliler hakkında aşağıda başlıklar halinde bilgi verilecektir. Bu bilgiler dışında Saliha Hanım'ın vakfiyesinde Ramazan ayında mektepte okuyan yirmi çocuğa birer fes, kapama ve yün kuşak ayrıca bir çift pabuç verilmesi şart koşulmuştur. Mektepte görev yapan mektep hocasına da 4 zirâ' çuka verileceği de belirtilmiştir.²⁰¹

Tablo-21 Mektepte vazifeli kişilerin almış olduğu ücretler.

¹⁹⁷ BOA_C_MF_00152_07563_001_001.

¹⁹⁸ Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, Pegem Yayıncılık, Ekim 2007, s.113.

¹⁹⁹ Zeynep Ahunbay, "Mektep", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 29, Ankara, 2004, s.7,8.

²⁰⁰ Cahit Baltacı, "Mektep", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 19, Ankara, 2004, s.6,7.

²⁰¹ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.534.

VAZİFENİN ADI	GÜNLÜK ÜCRETİ	YILLIK ÜCRETİ
Hâce-i Mekteb	20 Akçe	7,300
Halife-i Mekteb	8 Akçe	2,920
Hâce-i Meşk	7 Akçe	2,555
Dersiam	2 Akçe	730
Mekteb-i Bevvâb	2 Akçe	730
		Toplam: 14,235

3.3.2.1 Hâce-i Mekteb

Mektep personelinden biri olan hâce-i mektebin en önemli vasfı çocuklara Kuran-ı Kerim okutmayı öğretecek kişi olarak vakfiyemizde yer almasıdır. Bu kişi yaptığı görev için 20 akçe ücret almaktadır. Bakıldığında mektep görevlilerinin içerisinde en yüksek ücret alan vazifelidir. Bu durum İslam'ın kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim-i çocuklara öğretmesinden ileri gelmektedir. Ayrıca vakfiyede Ramazan ayında hâce-i mektebe 4 zirâ' çuka verilmesi şartı yer almaktadır.²⁰²

Saliha Hanım'ın kurmuş olduğu sıbyan mektebinde hâce-i mektebin almış olduğu ücreti diğer meslektaşlarınıninkiyle karşılaştırdığımızda ortalama bir meblağ olduğunu görmekteyiz. Klasik dönem Bursa Sıbyan Mekteplerini inceleyen Mefail Hızlı'nın çalışmasında muallimlerin almış oldukları ücretlerin 2 ile 4 akçe arasında yer aldığı belirtilmektedir.²⁰³ 18. Yüzyılda bu durum mektep hocaları lehine değişmiş gibi görünmektedir. Zira bir mektep hocasının almış olduğu ücret 4 ile 19 akçe

²⁰² VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.534.

²⁰³ Mefail Hızlı, Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1999, s.34.

arasında değişmektedir.²⁰⁴ Bu bilgiler ışığında vakfımızın hâce-i mektebe vermiş olduğu ücretin yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.2.2 Halife-i Mekteb

Vakfiyede mektepteki çocukların derslerini tekrarlatıp müzakere eden kişi olarak nitelene Halife-i mektep günlük 8 akçe karşılığında görevini ifa etmektedir.²⁰⁵ Bu kişi hâce-i mektebin yardımcısı olarak nitelene bilmektedir. Ancak almış olduğu ücret doğal olarak hâce-i mektebe göre oldukça azdır.

3.3.2.3 Hâce-i Meşk

Özellikle güzel yazı talimi olarak nitelenen yazı meşki Osmanlı döneminde sıbyan mektepleri programlarına girmiştir. Bu konuda bilgisi ve eğitimi olan kişiler arasından seçilen hâce-i meşkler mektebe gelen çocuklara o devrin yazı çeşitleri noktasında ders vermekteydi. Nitekim Hâce Saliha Hânım vakfiyesinde mektepte eğitim gören çocuklara güzel yazı yazmayı öğretmek amacıyla görevlendirilmiş kişi tabirinden de hâce-i meşkin görevi anlaşılmaktadır. Vakfiye de bu vasfının dışında pek bir bilgiye rastlayamadığımız hâce-i Meşk, 7 akçe yevmiye ile vazifesini yerine getiriyordu.²⁰⁶ Bakıldığında 1227/1812 yıllarında hâce-i meşk ataması yapılan es-Seyyid Sururi Efendi de diğer meslektaşları gibi günlük 7 akçe ücret almaktaydı. Bu bilgiler ışığında vakfın kurulduğu 1751 tarihinden 1792 yılına kadar geçen 41 senede hâce-i meşk vazifelilerine maaş artışında bulunulmamıştır.²⁰⁷

3.3.2.4 Dersiam

"Halka açık ders" anlamına gelen dersiam XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda müderrislere verilen bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu göreve tayin edilecek kişilerin ilk olarak bir medreseden mezun olup icâzet alması ve bir başka imtihana girmesi gerekiyordu. Böylece kamuya açık ders verebilme görevini eline alan müderrisler toplumu etkileyebilecek bir konuma yükselebiliyorlardı.²⁰⁸ Saliha Hanım vakfiyesinde haftada 3 gün akli ve nakli faydalı ilimleri öğretecek bu konuda bilgi sahibi aynı zamanda faziletli bir dersiam vazifeye tayin edilmesi şart

²⁰⁴ Yediyıldız, a.g.e, s.350.

²⁰⁵ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.534.

²⁰⁶ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.534.

²⁰⁷ BOA. C_MF__00045_0001_001

²⁰⁸ Mehmet İpşirli, "Dersiâm", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, s. 185, 186

koşulmuştur. Bu görev için dersîama günlük 2 akçe ödenmektedir. Bakıldığında bu ücret o günün koşullarında bir dersîama verilen ücretten daha az olduğu görülmektedir. Zira 18. Yüzyıl dersîam ücretlerine bakıldığında günlük 20 ile 30 arası oldukları görülür.²⁰⁹

3.3.2.5 Mekteb-i Bevvâb

Bevvâb vakıf kuruluşlarında çalışan kapıcı²¹⁰ anlamına gelmektedir. Vakfiyede Mektep kapıcısı olarak görev yapan bu kişi günlük 2 akçe ücretle görevini ifa etmektedir.²¹¹

3.3.3 Çeşme

Saliha Hanım'ın kurmuş olduğu vakfın önemli hayır yapılarından bir diğeri de çeşmedir. Bu çeşme kargir(taştan) mektebin alt katında yol üstünde bulunmaktadır. Bu çeşmenin eski kitabesi hakkında Hâfız Hüseyin Ayvansarayî'nin Mecmuâ-yı Tevârih adlı eserinden bilgi alabiliyoruz. Çeşme kitabesinde şu ibareler bulunmaktadır:

Şeyhülislâm Ak Mahmûd-zâde Zeynelabidin

A'ni kim Seyyîd Mehmed kıldı ukbâda sebât

Rûh-ı pâk için bu ayn çünkü icrâ ettiler

Eyleye sîrab-ı kevser anı fahr-i kâinât

Geldi bir atşân dedim ben de anâ târih için

Besmeleyle iç bu a'lâ çeşmeden mâ-i hayât

Tarih 1165/ 1752

Görüldüğü gibi inşa edilen bu çeşme Şeyhülislam Mehmed Zeynelabidin Efendi adına Saliha Hanım tarafından yaptırılmıştır. Hâfız Hüseyin Efendi kitabında bu duruma vurgu yapmaktadır. Vefatının ardında vasiyeti vesilesiyle evinin arka

²⁰⁹ Yediyıldız, a.g.e, s. 351

²¹⁰ Yediyıldız, a.g.e, s. 369

²¹¹ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s, 534

kısmına yapılan mevkufâtı hayriyeden bahsetmektedir.²¹² Daha öncede zikredildiği gibi Saliha Hanım'ın kurduğu bu vakıf vasiyet kabilindendir. Bu bilginin dışında Saliha Hanım'ın yaptırmış olduğu çeşmenin su lağımlarının kazılmasına dair bir belgede bazı ayrıntılara rastlanmaktadır. Bu bilgiler vasıtasıyla Saliha Hanım'ın Küçükçınar mevkiinde 1166 (1752) yılında su kuyularını kazdırmış olduğunu görüyoruz.²¹³ Saliha Hanım çeşmenin bakımı için bir Suyolcu ve çeşmenin tasını korumak için ise hâfız-ı tas tayin etmiştir.²¹⁴

Çeşme H. 1307 (M.1889-90) tarihleri arasında yeniden Ruhî Bey adında bir hayırsever tarafından tamir ettirilmiştir. Yenilenen çeşme kitabesinden bu bilgileri öğrenmekteyiz.

İmâm-ı şehriyârî Hazret-i Zeynelabidin'in

Bina ettiği mekteble çeşme olmuş idi pek hârab

Mücededen yaptı ferzendi Rûhî Beğ nâm hâyru'l halef

Kenâr-ı havuz-ı kevserde kıldı hâzır hüsn-i me 'âb

Eder (...) a'lâ eşrâb-ı rûh-ı Hüseyin aşkına âb

Ve sakâhum rabbuhum şarâben dahûra ni'mel hisâb

H. 1307 (M. 1889-90) ²¹⁵

Saliha Hanım'ın kurmuş olduğu vakfın hayır eserleri bu kitabeden anlaşıldığı kadarıyla 1889-90 tarihleri arasında oldukça bakımsız haldedir. Çeşme tamir edilse de mektep ve derslane muhtemelen kaderine terk edilmiş durumdadır. Bugün İstanbul'un Fatih ilçesinin Mimar Çeşme sokağında bulunan bu hayır eserlerinden çeşmenin dışında hiç biri günümüze ulaşamamıştır.

Tablo-22 Çeşmede Vazifeli Kişilerin Aldığı Ücretler.

²¹² Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, a.g.e, s.269.

²¹³ İstanbul Su Külliyesi VI, Vakıf Su Defteri İlmühaber 3 (1606-1898), Edt. Ahmet Kal'a, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Merkezi, 2000, s.116.

²¹⁴ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.534.

²¹⁵ Ek.8.

VAZİFENİN ADI	GÜNLÜK ÜCRETİ	YILLIK ÜCRETİ
Su Yolcu	4 Akçe	1440 Akçe
Hâfız-ı Tas	2 Akçe	720 Akçe
		Toplam: 2160 Akçe

3.3.3.1 Suyolcu

Osmanlı Döneminde su kaynaklarının bulunarak şehirlere akıtılması, suyollarının bakımı, onarımı ve suların ölçülüp dağıtılmasını sağlayan görevlilere suyolcu denilmektedir.²¹⁶ Bu görev Müslüman ya da Hıristiyan olsun bütün Osmanlı Tebâsı tarafından yerine getirile bilmektedir. Suyolcular vakıflara tâbî olup giderleri ve ücretleri onlar tarafından karşılanmaktaydı. Atamaları beratlarla yapılan bu kişiler ölmeleri halinde aynı göreve çocuklarının tayin olduğu görülmektedir. Suyolcular yaptıkları görevin ehemmiyeti neticesinde tekâlif-i divânî gibi vergilerden muaf tutulmuşlardır.²¹⁷

Suyolcuları kime ait su işletmesinde görev yapmışsa o kişiler tarafından bazı rütbelerde alabilmekteydi. Örnek verilirse sultanların sahip olduğu suların suyolcularına bölükbaşı, diğer hayırseverlerinininkine ise usta denilmekteydi. Bu kişilerin almış oldukları görevin büyüklüğüne göre birkaç suyolcu kalfasıyla birkaç çırak verilir. Kalfa ve çıraklar suların düzenli bir şekilde akması ve korunması nedeniyle geceli gündüzlü çalışırlardı. Bu görevlilerin maaşları suyun sahibi kim ise onun tarafından ödenirdi.²¹⁸

Hâce Saliha Hanım vakfiyesinde çeşmenin suyollarının bakımı ve tamirâtı yapacak suyolcu adı verilen bir görevli tayin edilmiştir. Bu görevli günlük 4 akçe

²¹⁶ Abdullah Martal, "Suyolcu", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, 2010, s. 1.

²¹⁷ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Eylül 1985, s.83, 84.

²¹⁸ Haydar Kazgan, Sami Önal, Osmanlı'da Suyun Tarihi, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 18.

ücretle görevini yerine getirilmesi istenmiştir. Ayrıca suyalcuya her sene Ramazan ayında 4 zirâ‘ çuka hediye edilmiştir.²¹⁹

3.3.3.2 Hâfız-ı Tas

Vakfiyede inşa edilmiş olan çeşmenin su içmek için kullanılan tasının korunması için vazifelendirilmiş görevlidir. Hâfız-ı tas günlük 2 akçe karşılığında görevini yerine getirmektedir.

3.3.4 Haremü’ş-Şerife Zemzem Sebil Olması ve Diğer Yapılması İstenilen Hizmetler

Hâce Saliha Hanım vakfiyesinde bu birim ve atanan görevlilerin dışında birde bazı hayri düzenlemelerde bulunulmuştur. Bunlardan biri hac zamanı Haremü’ş-şerife zemzem-i şerif sebil olunması için güvenilir bir kişi eliyle altışar zincir altın gönderilmesidir. Bunun dışında Her sene Ramazan ayında mektepte okuyan yirmi çocuğa birer fes, birer kapama, yün kuşak, birer çift pabuç verilmesi şart edilmiştir. Yine Ramazan ayında mektep hocasına 4 zirâ‘, halife-i mektebe 2 zirâ‘ ve son olarak suyalcuya 4 zirâ‘ çuka verilmesi zikredilmiştir.²²⁰

²¹⁹VGMA_VGM_DEFTER_00626, s, 534.

²²⁰ VGMA_VGM_DEFTER_00626, s, 535.

SONUÇ

Hâce Saliha Hanım ilmiye sınıfına mensup bir kadın olarak toplumun eğitim ve dini hizmetlerinin yerine getirilmesi adına vakıflar kuran bir Osmanlı hayırseveridir. Kendisini diğer Osmanlı hayırsever kadınlarından ayıran en önemli vasfı hanedan mensubu olmadan büyük gelirleri vakıf eserleri ve hizmetleri vücuda getirmesidir. Kendisi Şeyhülislam Ebezâde Abdullah Efendi'nin kızı ve şeyhülislam Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin hanımıdır. İlmiye mensubu bir kadın olan Saliha Hanım'ı vakıf kurmaya iten önemli sebeplerden çocuksuz ölmesi ve dindarlığı diğeri ise eşinin kendisine vasiyetidir. Bu nedenle Saliha Hanım'ın kurmuş olduğu vakıf vasiyet kabilinden olmakla birlikte kendisinin maddi ve manevi desteği de göz ardı edilmemelidir.

Saliha Hanım, kurmuş olduğu vakıfların ekonomik yapısını güçlendirmek adına İstanbul'un çeşitli mahallerinde gayrimenkuller satın almıştır. Bu gayrimenkullerin yıllar geçtikçe sayısı kat be kat artmış İstanbul'un yetmiş dört mahallesine yayılarak iki yüz yedi gibi bir rakama ulaşmıştır. Bu akarların çok çeşitli olduğu ancak içerisinde en yüksek sayıyı menzillerin işgal ettiği bilinmektedir. Bu menziller ve diğer gayrimenkullerin ihtiva ettiği birimler ve mutasarrıfları hakkında Süleymaniye Yazma Eserleri Kütüphanesi Yahya Tevfik Koleksiyonu içerisinde yer alan Hâce Saliha Hanım zeyil vakfiyesinden yararlanarak bazı sonuçlar elde etmiş bulunmaktayız. Genellikle iki ve üç katlı evlerden oluşan bu gayrimenkuller içerisinde yer alan birimlerle on sekizinci yüzyıl Osmanlı barınma kültürü hakkında bazı ipuçları vermektedir. Şöyle ki menziller içerisinde birçok ev bileşenin mevcut olduğu ve bu bileşenlerin o dönem koşullarında lüks sayılabilecek bir yapıya denk gelebildiği görülecektir. Vakfa ait bu menzillere mutasarrıf olanların ise genellikle toplumun zengin ve orta halli kesimini meydana getirdiği dikkati çekecektir. Bu kişilerin %89.46'sını Müslümanlar, %10.54'ü nü ise gayrimüslimler oluşturmaktadır. Bir de bu kişilerin cinsiyet yönünden bir değerlendirmesi yapıldığında mutasarrıfların %44.36'sına kadınların, %43.42'sini erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Kadınlar erkeklere göre biraz daha fazla gayrimenkullere mutasarrıf olmuşlardır. Bu durum gayrimüslim mutasarrıflar noktasında değişmektedir. Bakıldığında erkek gayrimüslimlerin kadınlara göre evlere mutasarrıflık olmaları

ezici bir çoğunlukla daha fazladır. Buradan şöyle bir değerlendirme yapabiliriz, Müslüman kadınlar gayrimüslim kadınlara göre ekonomik faaliyetlerde daha fazla yer alabiliyorlardı.

Gayrimenkullere mutasarrıf olanların toplumsal konumlarına baktığımızda hem reayadan hem Osmanlı bürokrasisinden birçok kişinin bulunduğu görülmektedir. Reaya sınıfı mensupları genellikle esnaf-zanaatkar kesimi oluşturunuyordu. Birçok meslekten oluşan bu mutasarrıflar almış oldukları ünvanlar üzerinden bir değerlendirmeye tutulmuşlardır. Bu konuda en dikkat çeken ünvan 'seyyid'tir. Bu ünvan peygamber soyundan gelen kişiler için kullanılırdı. Seyyid ünvalı kişiler Osmanlı ilmiye sınıfı reisi bir şeyhülislam olabileceği gibi bir berber ya da bir ayakkabıcı da olabilmekteydi. Bakıldığında seyyid ünvanı toplumsal konumu ne olursa olsun her sınıftan insanın aldığı bir lakaptır. Bu yüzden çok geçirgenli bir yapı arz etmektedir. Müslüman mutasarrıflar içerisinde en fazla sayıya sahip olanlar yine seyyidlerdir. Bu durumun sebebi Saliha Hanım'ın eşi Şeyhülislam Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin bir seyyid olup aynı zamanda birçok kez Nakîbüleşraflık görevinde bulunmasıyla da alakalıdır. Bulunduğu konum itibarıyla Mehmed Zeynelabidin Efendi seyyidlere oldukça yakın bir durumdaydı.

Saliha Hanım'ın vücuda getirmiş olduğu hayır eserleri çeşme, dersane, kütüphane ve mektepten oluşmaktaydı. Bu yapılar Fatih'in Birincci Sinan mahallesinde evinin arka kısmında bulunan arsaya inşa edilmiştir. Bu yapılar topluluğundan özellikle kütüphane oldukça dikkat çekicidir. Zira İstanbul'da kadınlar tarafından yapılan dokuz kütüphaneden biri Saliha Hanım'a aittir. Saliha Hanım kütüphanesine yüz altmış iki adet kitap bağışlamış bu kitapları dershaneden çıkarılmamak şartıyla medrese öğrencilerinin yararına sunmuştur. Vakfedilen kitaplar dışında kütüphaneye daha sonra birçok kitap bağışlanmıştır.

Vakfin idari yapısı Saliha Hanım tarafından şekillendirilmiştir. Zira kendisi ölene kadar mütevellilik görevini yerine getirecektir. Vakfiyede ölümü sonrasında kimin bu göreve getirileceği noktasında bir açıklamada bulunmamıştır. Akrabaları arasında da görevlendirme de bulunmadığını bazı belgelerden öğrenebilmekteyiz. Bunların dışında Saliha Hanım'ın inşa ettirmiş olduğu birimlerde yapılan görev tayinleri genellikle ilmiye sınıfı mensubu kişiler arasından seçilmiştir. Bu kişilerden bazıları seyyid ya da ilmiye bürokrasisinde görev yapan kişilerdir. Yapılan bu

atamalarda ücretlendirme vakfın yapısına göre normal bir seyir izlemektedir. Ancak aradan geçen yıllarda ücretlerde pek bir artış olmadığı gözlemlenmiştir. Elli yıllık periyotlarla incelenen tevcihât kayıtlarında vakıf personelinin maaşlarında bir artışa gidilmediği ortadadır. Bu durumun sebebi muhtemelen o dönem yaşanan ekonomik bunalımlara bağlı olarak vakfın mali durumunun iyi olmayışdır. Ancak muhasebe kayıtlarına ulaşamadığı için bu yorum tahminden öteye gitmemektedir.

Hâce Saliha Hanım'ın meydana getirmiş olduğu bu hayır kurumlarından yalnızca çeşme ayakta kalmıştır. Bunun dışındaki derslane, kütüphane ve mektepten hiçbir iz bulunmamaktadır. Çeşme ise 1889-90 yılları arasında Ruhi Efendi adlı bir hayırsever tarafından tamir ettirilmiştir. Ancak yılların ve iklimin etkisiyle harap durumda olan bu çeşme tamire muhtaç olarak Mimar Çeşme Sokağında makûs talihinin dönmesini beklemektedir.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Belgeleri

BOA_C_MF__ 00045_0001_001

BOA_C_MF_00080_03955_001_001

BOA_C_MF_00115_05708_001_001

BOA_C_MF__00152_07563_001_001.

BOA_EV_HMH_d_00746_00012

BOA_İ_EV__ 00021_00033_001_001

BOA_İ_EV__00021_00033_002_001

BOA_EV__MKT__CHT__00450_00249

BOA_TS_MA_E_0039_0022_001_001

HÂCE SALİHA HANIM ZEYİLVAKFİYESİ, YAHYA TEVFİK KOLEKSİYONU, SYEK, DEMİRBAŞ NO: 168.

HÂCE SALİHA HANIM VAKFİYESİ, VGMA_VGM_DEFTER_00626, s.532 -535

B-Kitaplar

Ahmet Rıfat (1998), Devhâtü'n-Nukaba, (Yay. Haz. Hasan Yüksel, Fatih Köse), Dilek Matbaası, Sivas.

Akgündüz, Ahmet (1996), İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Akman, Barın, Filiz (2012), Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

Akyüz, Yahya (2007), Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yayıncılık, İstanbul.

Argıt, İpşirli, Betül (2014). Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715, Kitapyayınevi, İstanbul.

Bayraktar, Nimet, Kut, Günay (1984). Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Yayınları, Ankara.

Bilmen, Ömer, Nasuhi (1951), Hukuki İslamiye ve Istılahatı Fıkhiye Kamusu cilt 4, Bilmen Yayınevi, İstanbul.

Çeçen, Kazım (1988), Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri, Osmanlı Matbaası, İstanbul.

Çelebizâde İsmail Asım Efendi, Raşit Mehmet Efendi, Târih-i Râşit ve Zeyli I 1071-1114/ 1660-1703, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), Klasik Yayınları, İstanbul.

Çuluk, Sinan, Karaca, Yılmaz (Yay. Haz.) (2015), Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Dener, Halit (1957), Süleymaniye Umumî Kütüphanesi, Maarif Basımevi, İstanbul.

Develioğlu, Ferit (2009), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitapevi, İstanbul.

Erünsal, E, İsmail (1988), Türk Kütüphaneleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Erten, Murat (2007), Dürrîzâde Mustafa Efendi Vakfiyesi, S.Ü.S.B.E. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Fındıklılı İsmet Efendi (1989), Şakaık-ı Nu‘maniye ve Zeyilleri, Tekmiletü’ş- Şakaik Fî Hakk-ı Ehli- Hakaik, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul.

Güran, Tevfik (2006), Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Hâfız Hüseyin Ayvansarayî (1985), Mecmuâ-i Tevârih, (Yay. Haz. Fahri Ç. Derin, Vâhid Çubuk), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

Hızlı, Mefail (1999), Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

İlhanlı, Emine (2018), Sineperver Ayşe Valide Sultan Nakşidil Valide Sultan ve Perestû Valide Sultan Vakıfları, FSM Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kal’a, Ahmet (Yay. Haz.), (2000), İstanbul Su Külliyyatı VI, Vakıf Su Defteri İlmühaber 3 (1606-1898), İstanbul Araştırmaları Merkezi Lale Matbaası, İstanbul.

Kal’a, Ahmet (Yay. Haz.), (1997), Osmanlı Su Külliyyatı I Vakıf Su Defteri Hatt-ı Hümayûn (1577-1804), İstanbul Araştırmaları Merkezi Lale Matbaası, İstanbul.

Kanitemiz, Cafer (2018), Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi ve Vakıfları, A.Ü.S.B.E. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kazgan, Haydar, Önal, Sami (1999), Osmanlı'da Suyun Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kılıç, Rüya (2016), Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler), Kitapevi Yayınları, İstanbul.

Kocaaslan, Murat (2014), Kösem Sultan Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi, Okurkitaplığı, İstanbul.

Köprülü, M. Fuat (1983), İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Kuban, Doğan (2013), Türk Ahşap Konut Mimarisi 17.-19. Yüzyıllar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kurat, N. Akdes (1943), İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sırada Osmanlı İmparatorluğu, Rıza Koçun Matbaası, İstanbul.

Küçükaşçı, Sabri, Mustafa (2002), 'Kâtip', Cilt 25, TDF İslam Ansiklopedisi, s. 49

Mehmet Süreyya (1990), Sicil-i Osmanî I, IV, V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Müstakinzâde Süleyman Saadettin (1978), Devhâtü'l-Meşâyih Osmanlı Şeyhülislam Biyografileri, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Odabaşı, Mihrican (2009), Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhteva 1. Cilt Sayfa 234-467, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Özkaya, Yücel (1985), XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Peirce, P. Leslie (2012), Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunda Hükümlerlik ve Kadınlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa (1969), Nusretnâme Cilt 2, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Singer, Amy (2012), İyilik Yap Denize At Müslüman Toplumlarda Hayırseverlik, Kitapyayınevi, İstanbul.

Singer, Amy (2002), Osmanlı'da Hayırseverlik Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şemdinizâde Fındıklılı Süleyman Efendi (1976), Mürit-i Tevârih I, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

Şemseddin Sami (1896), Kamusu'l Alam Cilt 6, Mihran Matbaası, İstanbul.

Şenocak-Thys, Lucienne (2009), Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Bâniler, Kitapyayınevi, İstanbul.

Taslaman, Caner, Taslaman, Feryal (2019), İslam ve Kadın, İstanbul Yayınevi, İstanbul.

Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, Zeyl-i Şakâ'ik, Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli, (Yay. Haz. Ramazan Ekinci), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul

Uzunçarşılı, Hakkı, İsmail (2014), Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Üçok, Bahriye (1981), İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi (2007), Subhî Tarihi Sami ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744, (Yay. Haz. Mesut Aydiner), Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003), XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, Bir Sosyal Tarih İncelemesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Yıldız, Kenan (2017) 1660 İstanbul Yangını ve Etkileri, Vakıflar, Toplum ve Ekonomi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

C-MAKALELER, TEZLER, SÜRELİ YAYINLAR VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Afyoncu, Erhan(2008), "Ruznâmçe", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, Sayfa 276-278.

Ak, Mahmut, (2006), "Vakıf Kurucusu Bir Hanım: Mihrimah Sultan", Vakıflar Dergisi Özel Sayısı, Sayfa 80-87.

Akgündüz, Ahmet (1996) "Gedik", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 13, Sayfa 541-543.

Akgündüz, Ahmet (2000), "İcâreteyn", T D V İslâm Ansiklopedisi, Cilt 21, Sayfa 389-391.

Akgündüz, Ahmet (2000), "İcâre-i Vâhide", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 21, Sayfa 388-389.

Ahunbay, Zeynep (2004), "Mektep", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 29, Sayfa 10-11.

Argıt, İpşirli, Betül (2010-2011), "Güç, İtibar, Dindarlık: Harem-i Hümayun Mensubu Kadınların İstanbul'da Mimari Hamiliği", Akademik Araştırma Dergisi, Sayı 47-48, Sayfa 259-279.

Argıt, İpşirli, Betül (2011), "18. Yüzyılda Harem-i Hümayun'dan Çırağ Edilen Cariyeler", Türk Kültür İncelemeleri Dergisi, Sayı 25, Sayfa 1-34.

Akbulut, İlhan (2007), "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", Vakıflar Dergisi, Sayı 30, s 61-72.

Ateş, Süleyman (1997), "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar", İslami Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 4, Sayfa 304-310.

Aydın, İşbilir, Berna (2007), Kimlik Betimleyici Tasarımlar: Mühürler, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

Baltacı, Cahit (2004), "Mektep", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 19, Sayfa 6-7.

Baş, Esra (2006), Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y Osmanlı Toplum Hayatında Kadın, Marmara Üniversitesi SBE İlahiyat Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bayraktar, Nimet (1963), "İstanbul'da Kadınlar Tarafından Kurulmuş Kütüphaneler", Türk Kütüphaneciler Bülteni, Sayı 12, Sayfa 88-98

Berki, Ali, Hikmet (1962), "Hukukî ve İctimaî Bakımdan Vakıf", Vakıflar Dergisi, Sayı 5, Sayfa 9-13.

Bilgili, Mine (2016), Osmanlı Hâfız-ı Kütübleri, İstanbul Üniversitesi SBE İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bozkurt, Nebi (2009), "Sarnıç", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, Sayfa 158-159.

Buzpınar, Tufan (2006), "Nakîbüleşraf", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 52, Sayfa 322-324.

Can, Arzu (2005), Risâle-i Mi'mariyye'de Kavram ve Terminoloji, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Canatar, Mehmet (2002), "Kethüdâ", T D V İslâm Ansiklopedisi, Cilt 25, s.332-334.

Deniz, Şefaattin (2014), Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa'nın Vakıfları, Mimar Sinan Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Yeni Çağ Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

DİA, (1998), "Hâce", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 18, Sayfa 186-187.

Döğüş, Selahattin (2015), "Kadın Alplardan Bacıyân-ı Rum'a Türklerde Kadının Siyasi ve Sosyal Mevkii", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, Sayfa 127-150.

Durukan, Aynur (1998), "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Bâniler", Vakıflar Dergisi, Sayı 27, Sayfa 15-36.

Eruz, Fulya (2008), "Sahilsaray", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 35, Sayfa 530-532.

Erünsal, E. İsmail (1997), "Hâfız-ı Kütüb", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, Sayfa 94-98.

Eren, Mehmet (2003), Kadınların Hadis İlmine Katkıları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XLIV, Sayı 1, Sayfa 83-110.

Erten, Murat (2007), Dürrîzâde Mustafa Efendi Vakfiyesi, S.Ü.S.B.E. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Eyice, Semavi (1997), "Hamam", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, Sayfa 402-430.

Genç, Mehmet (2006), "Nâzır", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, Sayfa 449-450.

Güneri, Hasan (1976), "Vakıf İşletmeleri", Vakıflar Dergisi, Sayı 11, Sayfa 25-47.

İpşirli, Mehmet (1998), "Ebezâde Abdullah Efendi", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, Sayfa 98.

İpşirli, Mehmet (1994), "Dersiâm", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, s. 185-186

İpşirli, Mehmet (2003) "Mehmed Zeynelabidin Efendi", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, Sayfa 541-542.

İpşirli, Mehmet (1992) "Câbî", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, Sayfa 529-530.

Kanitemiz, Cafer (2018), Şeyhülslâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi ve Vakıfları, A.Ü.S.B.E. İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Karadağ, Bekir, (2018), "İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği", Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 2, Sayfa 690-707.

Kaya, Resul (2008) Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâilî'si (İnceleme-Metin-İndeks Sayfa 301-400), Balıkesir Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kayaoğlu, İsmet (1978), "Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler", Vakıflar Dergisi, Sayı 11, Sayfa 49-55.

Kılıç, Ahmet (2016), Mehmed Emin Vahid Paşa Hayatı, Eserleri, Vakfiyesi ve Kütüphanesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi,

Köprülü, Bülent (1952), "Evvelki Hukukumuzda Vakıf Nev'iyetleri ve İcâreteynli Vakıflar", İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt 18, Sayı 215- 254.

Kuban, Doğan (1993), "Ev Mimarisi", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, Sayfa 250-258.

Kuran, Aptullah (1974), "Haseki Külliyesi", Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Hümaniter Bilimler, Sayı 2, Sayfa 55-64.

Kurt, Abdurrahman (1999), "Osmanlı Kadınının Sosyo-Ekonomik Durumu", Osmanlı-V Toplum, Yeni Türkiye Yayınları, Sayfa 424

Küçükbaşçı, Sabri, Mustafa (2009), "Seyyid", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 37, Sayfa 40-43.

Martal, Abdullah(2010), "Suyolcu", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, Sayfa 1-2.

Maydaer, Saadet (2006), "Osmanlı Klasik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları", Uludağ Üniversitesi Dergisi, Sayfa -1-10.

Özcan, Özge (2013), Pious Endowments And Land In The Seventeenth Century Ottoman Empire: The Vakf Of Şeyhülislâm Feyzullah Efendi, Bilkent Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Özkaya, Gökçen, Hatice (2011), 18. Yüzyıl İstanbul’unda Barınma Kültürü ve Yaşam Koşulları, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Özkaya, Gökçen, Hatice (2018), "Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıldan Dâhiliyeli-Hâriciyeli Beş İstanbul Evi Örneği", Cilt 35, Otadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi, Sayfa 243-262.

Öztürk, Nazif (2005), ‘İslam Kültüründe Vakıflar’, Vakıflar Dergisi, Sayı 29, Sayfa 7-20.

Öztürk, Nazif (2006), "Mukatâalı Vakıf", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt 31, 2006, s.132-134.

Öztürk, Nazif (2006), "Mütevelli", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, Sayfa 217, 220.

Pantık, Ramazan (2014), Atık Valide Külliyesi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Pantık, Ramazan (2017), "Osmanlı’da İcâreteyn Uygulaması Hakkında Yeni Değerlendirmeler", V.D, Sayı 48, Sayfa 75-104.

Sönmez, İlke (1999), Geleneksel Türk Evinde Ahşap ve Mekân İlişkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Taşkın, Osman (2017), Nuruosmaniye Külliyesi’nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Topçu, Sultan Murat (2010), XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Etkin Bir Bani Ailesi: Köprülüler, Erciyes Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri.

Tomar, Cengiz (2006), "Nâzır", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 32, Sayfa 449.

Uysal, Nihal, Özge (2007), Geleneksel Türk Evi İç Mekân Kurgusunun İncelenmesi ve Süleymaniye Bölgesi Örnekleri Analizi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yaman, Cem, Tevfik (2010), Türk Hamamının Mekânsal Kurgusu İstanbul Hamamları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yediyıldız, Bahaeddin(1994), " Osmanlı Toplumu", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Sanat ve Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, Cilt 1, Sayfa 441-510.

Yediyıldız, Bahaeddin (1984), " XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu ", Vakıflar Dergisi, Sayı 17, Sayfa 5-41

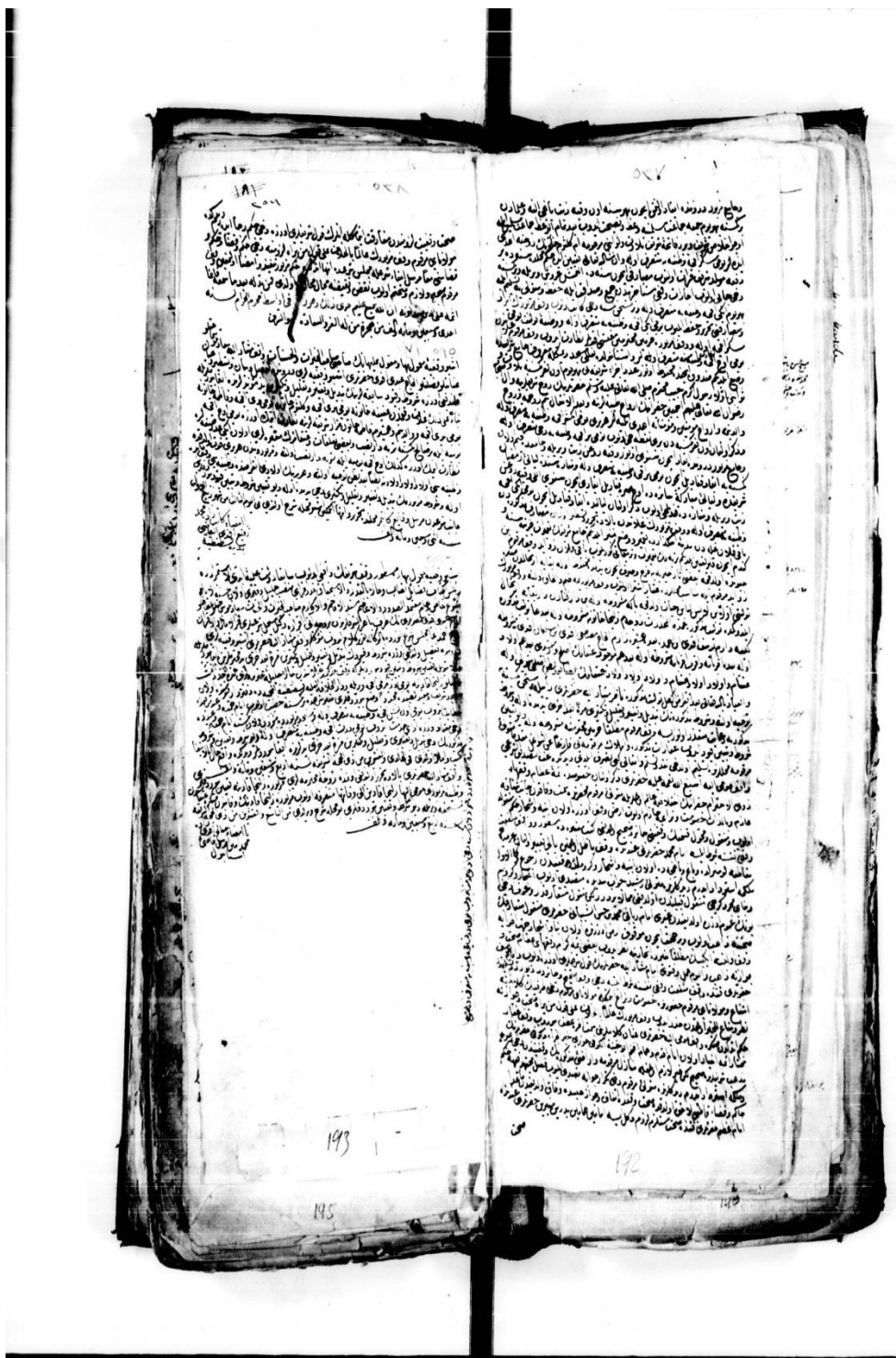
Yediyıldız, Bahaeddin (1982), " Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde 18. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi ", Vakıflar Dergisi, Sayı 14, Sayfa 23-53.

Yediyıldız, Bahaeddin (1988), "Türk Kültür Sistemi İçerisinde Vakfın Yeri", Vakıflar Dergisi, Sayı 20, Sayfa 403-408.

Yediyıldız, Bahaeddin(1983), "Vakıf İstılahı Lügatçesi", V.D, Sayı 17, Sayfa 57.

EKLER

EK.1Hâce SalihaHanım Vakfiyesi VGM_VGM_DEFTER_000626_0002_00103

EK.3 VGM_VGM_DEFTER_00626_0002_00101

EK.4 Ebezâde Abdullah Efendi'nin Ölümünden Sonra İstanbul'un Fatih İlçesinde 1726 Yılında Eşi Abdürrahimzâde Hadice Hanım Tarafından Yaptırılan Çeşmesi.

EK.5 Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin Babası Ak Mahmud Efendi'nin Eyüp Sultan Camii Şimşir Emir Efendi Haziyesinde Bulunan 1115/1703 Tarihli Mezar Taşı.

EK.7 Babası Ak Mahmud Efendi ile Aynı Hazirede Yer Alan Şeyhülislam Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin Muharrem Gurre 1163/30 Kasım 1751 Tarihli Mezar Taşı.

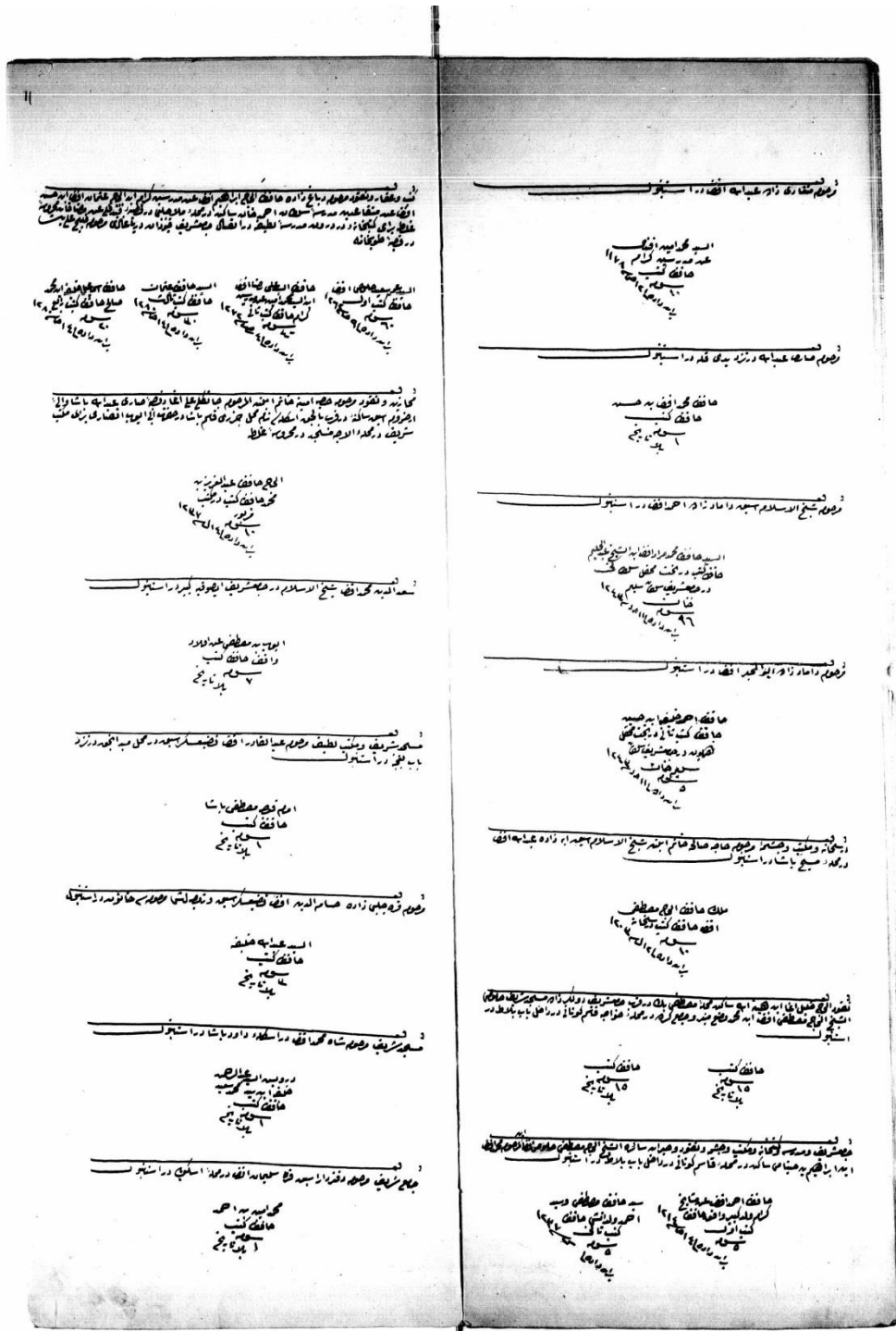
EK.8 Hâce Saliha Hanım Tarafından İstanbul'un Fatih İlçesi Mimar Çeşme Sokağında 1165/1752 Yılında İnşa Ettirilen Zeynelabidin Efendi Çeşmesi.

EK.9 Hâce Saliha Hanım'ın Eşi Mehmed Zeynelabidin Efendiyle Aynı Hazirede Bulunan 1171/1757-58 Tarihli Mezar Kitabesi.

EK.10 Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin Mezarının Ayak Ucunda Bulunan Oğulları Abdullahın Tarihsiz Mezar Kitabesi.

EV.HMH.d 00746

EK.11 Hâce Saliha Hanım Kütüphanesinin 1203/ 1788 Tarihli Hâfız-ı Kütüb Ataması.

حضرت سلطان
معالیه

سعادتلو دیاتلو عطاقلو باعث رفعتم ولی نعمتم

بیزیرده یونیم سوب خیر و صبر و خیر و عفو و قصور و عیبه اجبت نظام و لائی متاوی ائینه صدق انتظام تیار و نایضه معروض و عیبه
و قریبه خلع بکوش سده سعادتلوی اولر که حضرت الله عظیم الشان قدر تلو شوکتو معاتلو نور دیر عالم سبب نظام احوال هم ابرو نکون خیر و صبر
خط و خط لردن این سالم و تحفه و خواجه تیار هاون صبر و شوکت و دولت ایله ثابت و دائم ایلدیه کبرک خاطر هاون نورنه طاری اولون غبار اکر ابرو
و خیر خواه سیدیم پیر ناتوان عیسی و دران دهاجیلری خون جگر کله کن لرین قاندر اقیروب و لکنین بری فریاد و ناله ایلدیه اسیر فراق اولون مرتبه
خسته و بیحال و لشمه رلام و اکر لرم جگر کوشه سی چون دکلر اول جنات عالیا تیره ذوق و صفا لوده در انجی کنری مبارک خاطر هاون نورنی نکر اکر
کلرن نازیک مزاج هاون نورنی منفعل و لاسی اضطرابنیم بنم و تلو سعادتلو سبب رفتم و رفعتم افرم لقمه خاک پیا یکن بیک جان ایلدیه جا
و نیاز ایدر که قدر تلو شوکتو نور دیر مزه و تلو خطی رغری کنری حاله قیوسوب مبارک خاطر هاون نورن اخراج و مشغله اخرا به سوق و اطراف باغ
سیرنه مرغیب بیرون لب و اما ممکن تسلیم بیرونه لرا که بوعبه قریب برنیز کوه عبودیت ایلدیه بعض مرتبه دفع کدر ایتلری بر جان نیاز ایتیم
لکن معلوم و تلو ایدر که هر بیسنی قلعه کتوب بلایق صیغره کلر اما دلتلو شفق تلو افرم حضرت تلو ناک کلام در بار لیدنه باشقه حال
و زیاده تاثیر مقرر در خاب حضرت الله عظیم الشان لیل و نهار قیض و جاز اولر که خطبه خاطر هاون نورنه طاری اولون غبار اکر اکر باکلیه
بر طرف اولوب بوقابلده نخبه خیر حلف شاهزاده لرو و لکه نلر و سرور و نفاط لواح ایلدیه احمده تک قدر تلو شوکتو خیر حضرت تلو
قانه اولوده اولو و حقوق پیر ناتوان اولدم اولو دم و الما زو دیه جک هال لری یوق جناب الله احک ایدر بونره ده جرکت و ارجر ملک
وجود هاون نورنه عارض اولو حق بر عت جگر کوشه لوی فقیده منفع اولری حق سبحانه و تک همان نظام عالم اولون وجود هاون نورن
خطا و خط لردن مصون و محفوظ ایلسون نور دیر عالم سبب رفتم و رفعتم افرم لقمه خاک پیا یکن بیک جان ایلدیه جا
مناسب کلر که حکمت و رفعت و شب کنون باشیرینه قاندر و ملک و باش و جان فرا ایتکلر کیر و کلک ممکن اولد حبله فیری باش و جان
بنم شفق تلو دیاتلو دوللو سبب عادت افرم لقمه خاک پیا یکن بیک جان ایلدیه جا سعادته نر حبله ک
رفعتنه باعث و مقامه ثابته سبب ات تر کفر علی الخصوص بوعبه قریه کوا و اسکی دهاجک مخصوص جراح خاصک و قریبی خیر خواه و لکن
اولد رفعت ایلدیه کلدن زیاده متاثر اولرم جناب احب الوجود ذات مسعود لرس خط سزایروب سیه دولتین افریندن نر ایلدیه

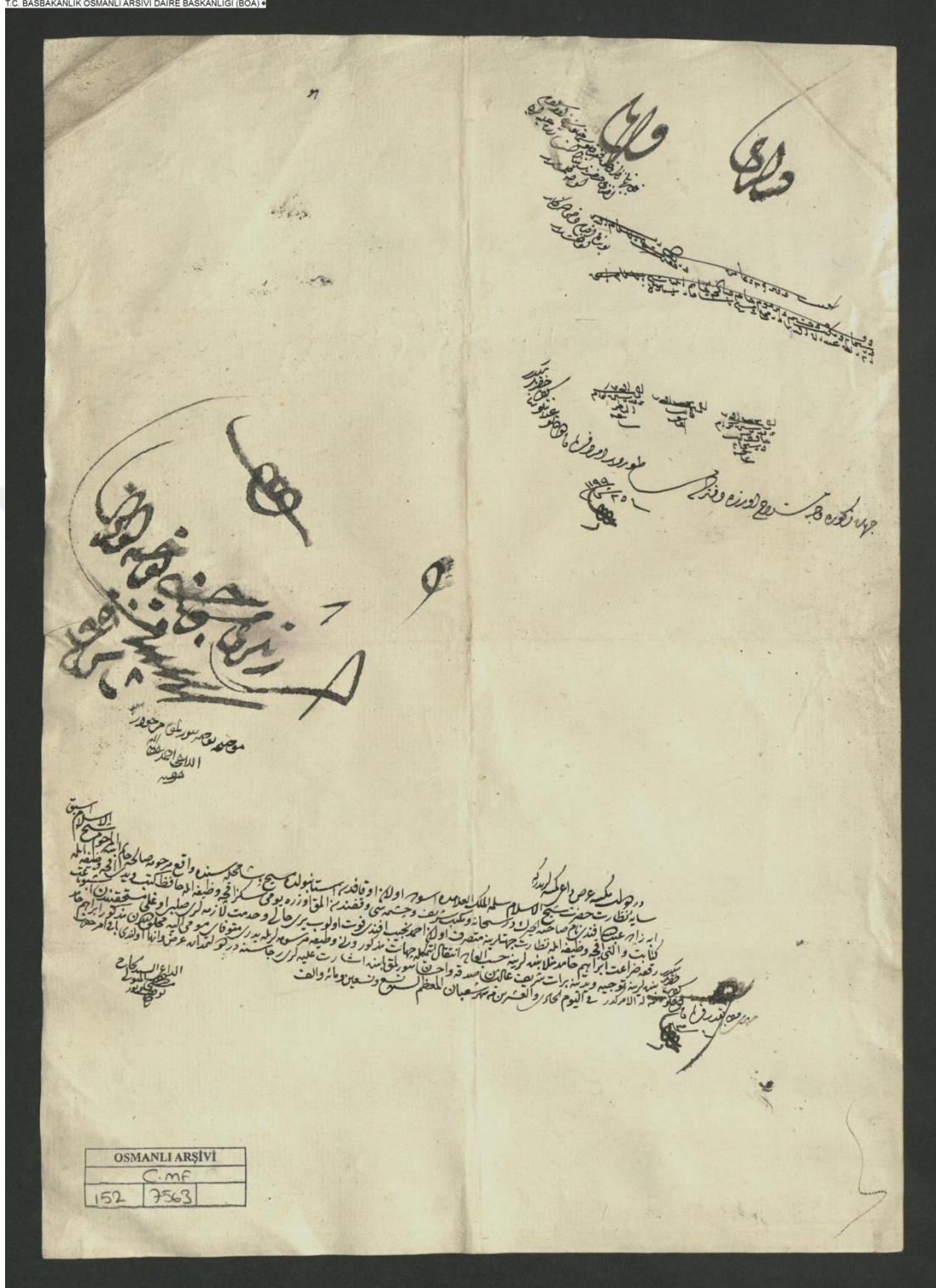
مر العبد العالی
العبد

TSMA-E

39/22

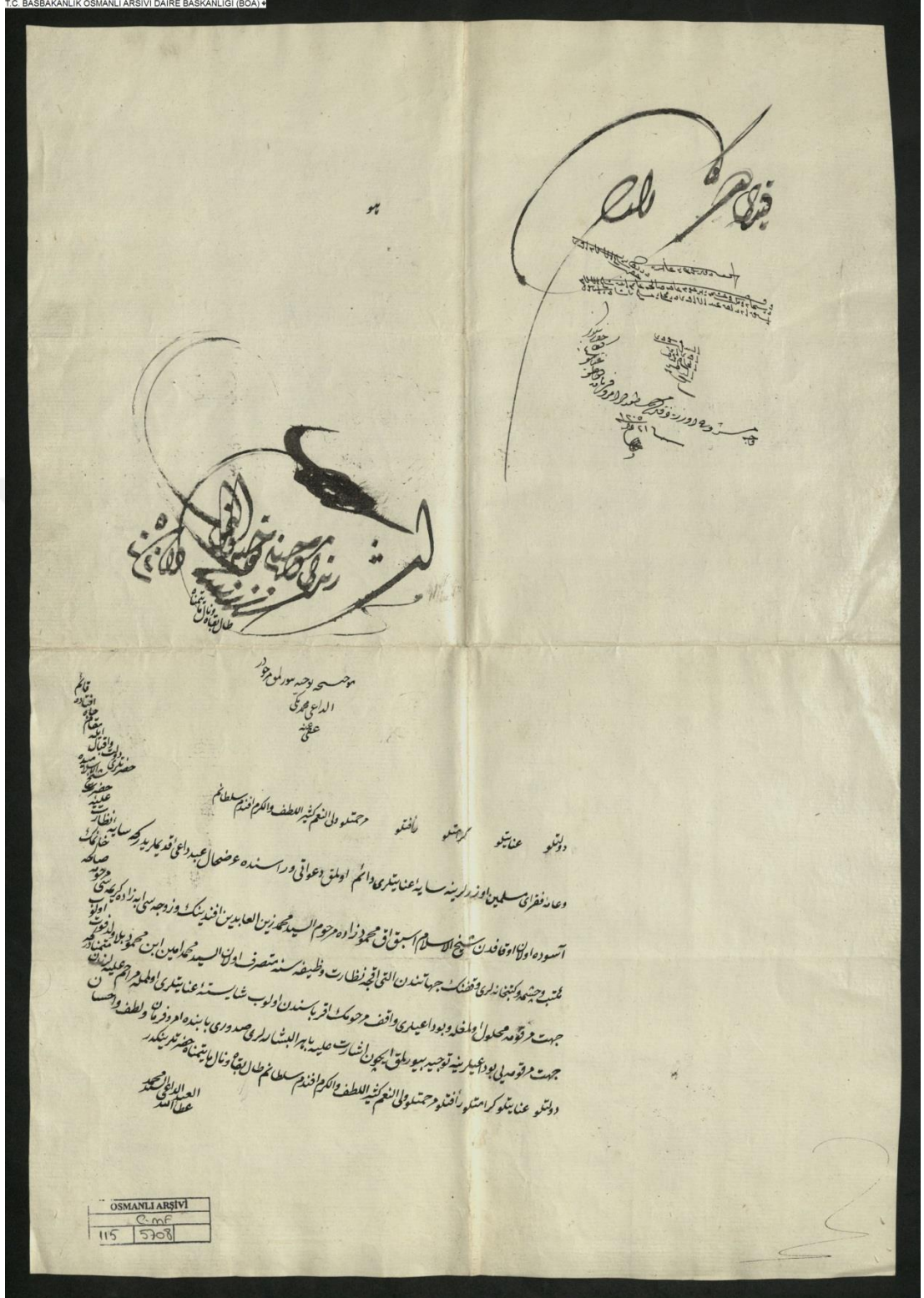
TSMA.E.0039

EK.13 Ebezâde Abdullah Efendi'nin Sultan'a Gönderdiği Taziye Mektubu.

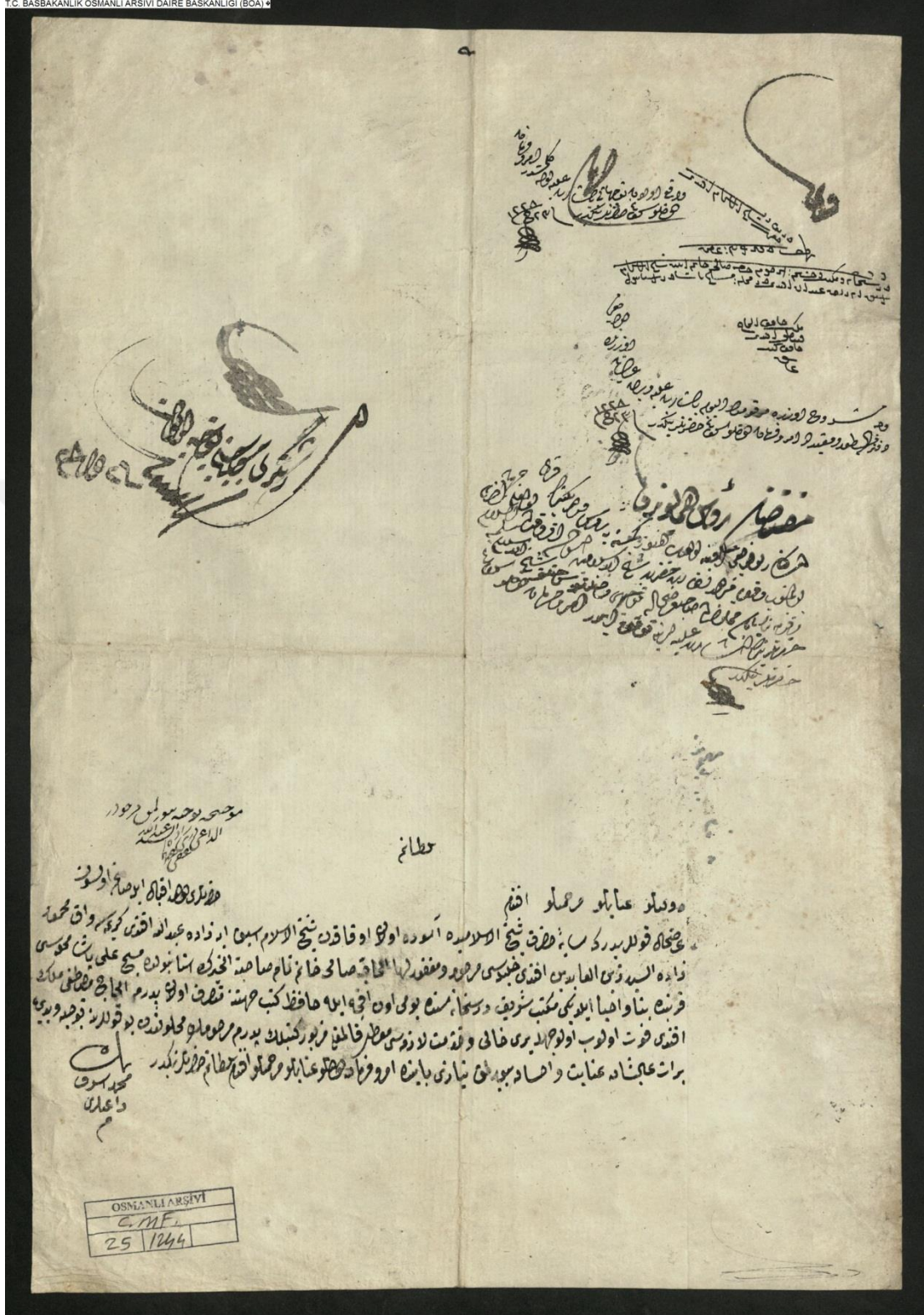
C.MF.00152.07563.001

EK.14 Hâce Saliha Hanım Mektebi'nin Hâce-i Meşk Tevcihâtı.

C.MF.00115.05708.001

EK.15 Hâce Saliha Hanım Vakfının Kâtip Tevcihâtı.

C.MF.00025.01244.001

EK.16 Hâce Saliha Hanım Kütüphanesi Hâfız-ı Kütüb Tevcihâtı.

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında İstanbul’da doğdu. İlköğrenimini İstanbul Kadınlar Çeşmesi ilkokulunda yaptı. Ortaöğrenimini İstanbul Eyüp Anadolu İmam Hatip Lisesinde tamamladı. 2016 yılında Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü Yeniçağ Anabilim dalında yüksek lisansa başladı. Evli ve iki çocuk annesidir.

